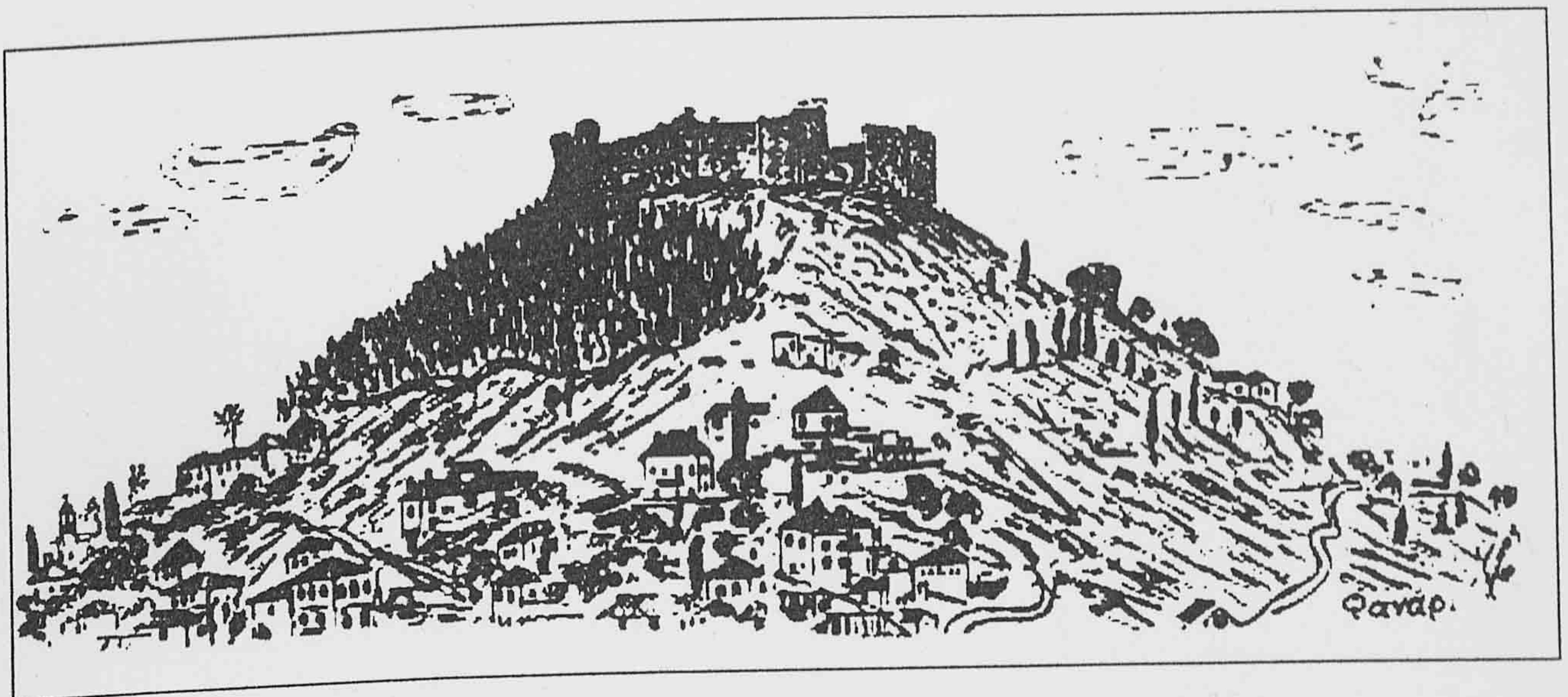

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ:

ΠΟΠΗ ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΥ ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ:

ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΤΣΑΜΑΡΔΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΑΠΠΟΥΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	σελ. 1
Εισαγωγή	σελ. 3
Ιστορικό πλαίσιο	σελ. 10
Περιηγητές - Χάρτες	σελ. 18
Στρατηγικός χαρακτήρας της θέσης του κάστρου	σελ. 23
Γεωλογικά στοιχεία ευρύτερης περιοχής	σελ. 26
Υλικά δόμησης του κάστρου	σελ. 28
Έρευνα κονιαμάτων	σελ. 31
Παθολογία υλικών	σελ. 34
Περιγραφή των πύργων	σελ. 38
Περιγραφή των τειχών	σελ. 75
Περιγραφή του εσωτερικού	σελ. 90
Οικοδομικές Λεπτομέρειες – Κατασκευαστικά στοιχεία κάστρου	σελ.104
Σύγκριση με άλλα κάστρα της περιοχής	σελ.113
Προτάσεις αποκατάστασης	σελ.123
Ευχαριστίες	σελ.134
Βιβλιογραφία	σελ.135

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

" Αν θέλει να γνωρίσει κανείς την ιστορία ενός έθνους, δεν έχει παρά να ανατρέξει στις πηγές της ιστορίας του· αν όμως θελήσει να βιώσει σε όλες τις εκφάνσεις το πνεύμα και τη ψυχή αυτού του λαού, να προσεγγίσει τις αγωνίες, τα βάσανα και τους αμυντικούς μηχανισμούς που ανέπτυξε στη διάρκεια των ιστορικών περιπετειών που το ταλάνισαν, δεν αρκεί μόνο το ξεφύλλισμα ιστορικών βιβλίων... Χρειάζεται να στρέψει ο μελετητής το βλέμμα του στα υπέροχα έργα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής, στα κάστρα, να σεργιανίσει κάθε γωνιά τους, να σταθεί μπροστά τους με δέος και σεβασμό, όχι μόνο γιατί αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής μας ιστορίας, αλλά κυρίως γιατί αποκρυσταλλώνουν την πρακτική λαϊκή σοφία με την επιμελημένη και λειτουργική αρχιτεκτονική τους και καθρεφτίζουν τη ψυχοσύνθεση και το πνεύμα του λαού που τα δημιούργησε..."

("Λαογραφικά Φαναρίου Καρδίτσας", Φλωριανού Ε.)

Έχει, πολύ εύστοχα, ειπωθεί πως κάτω από κάθε ελληνικό λιθάρι, σε κάθε γωνιά της ελληνικής γης, βρίσκεται κι ένα κομμάτι της εθνικής μας ιστορίας και μνήμης, αφού και ο χρόνος ακόμα σεβάστηκε και διαφύλαξε δια μέσου των αιώνων την πλούσια ιστορική παράδοση και τον απaráμιλλο πολιτισμό που ανέπτυξε το έθνος μας, σε όλες τις φάσεις της ιστορικής του πορείας.

Χαρακτηριστικά δείγματα του λαμπούρου αυτού πολιτισμού αποτελούν τα κάστρα, που δεσπόζουν με την παρουσία τους σε κάθε ορεινή γωνιά της ελληνικής γης, και μαρτυρούν την εξέλιξη της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής στη χώρα μας,

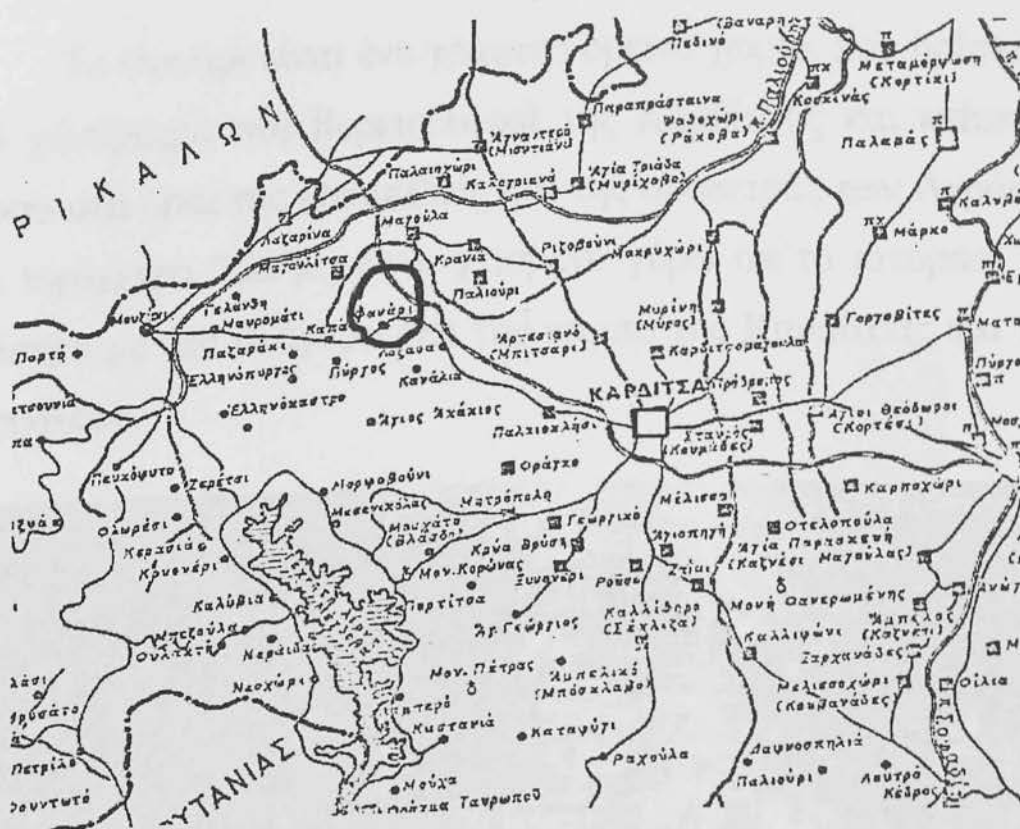

ενώ παράλληλα διασώζουν στη μνήμη στιγμές της ιστορίας του ελληνικού έθνους, μέσα στη μακραίωνη πορεία του από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους της τουρκοκρατίας.

Αν όμως ο χρόνος σεβάστηκε τα ιστορικά αυτά μνημεία και κατάφεραν να διατηρηθούν αλώβητα σχεδόν μέχρι τις μέρες μας, δεν συνέβη το ίδιο και με τους απογόνους των ιδρυτών τους, που τα εγκατέλειψαν στην ανελέητη και αναπόδραστη φθορά τόσο του χρόνου όσο και των καιρικών συνθηκών -στην καλύτερη περίπτωση - ενώ στη χειρότερη, με νεότερες επεμβάσεις, αλλοίωσαν ανεπανόρθωτα την αρχική τους κατασκευή, μέσα σ' ένα γενικότερο πνεύμα χρησιμοθηρίας και μοντερνισμού και τα μετέτρεψαν σε θλιβερά οικοδομικά συνονθυλεύματα, ανεγείροντας μέσα στο χώρο τους από οικίες νεότερης αρχιτεκτονικής μέχρι...οβελιστήρια!

Στον αντίποδα αυτής της απαράδεκτης και ανθελληνικής συμπεριφοράς, που υπονομεύει μακροπρόθεσμα την ίδια την εθνική μας ταυτότητα και συνείδηση, η αρχαιολογική υπηρεσία και η τοπική αυτοδιοίκηση έχουν ξεκινήσει τα τελευταία χρόνια μια προσπάθεια αναστήλωσης των εγκαταλελειμμένων κάστρων και αποκατάστασής τους στην αρχική τους μορφή, ώστε να αποκτήσουν και πάλι κάτι από την αίγλη και το κύρος του παρελθόντος. Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να προσθέσει ένα ελάχιστο λιθαράκι στην ευόδωση της προσπάθειας αυτής, για την επίρρωση της οποίας είμαστε όλοι υπεύθυνοι.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

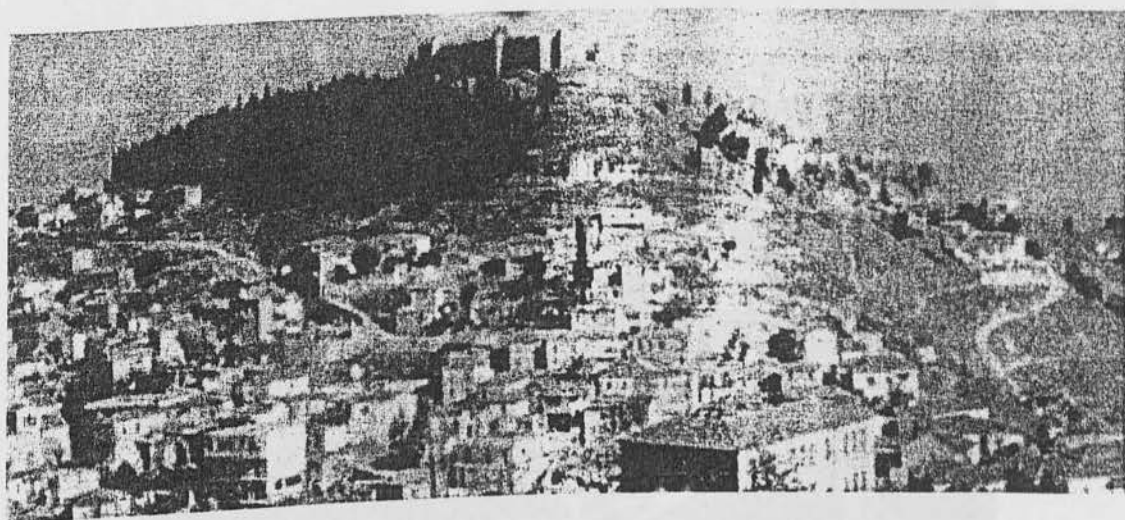
Γενικός χάρτης της περιοχής

Στο δυτικό άκρο της θεσσαλικής πεδιάδας συναντάμε την πόλη της Καρδίτσας · η περιοχή αυτή, με τους ορεινούς της όγκους, στάθηκε το πέρασμα χιλιάδων επιδρομέων και ανέθρεψε φημισμένους κλεφταρματωλούς, όπως τον περίφημο Καραϊσκάκη. Τα κάστρα που κράταγαν οι Τούρκοι και δοκιμάστηκαν σκληρά από το πολεμικό μένος του μεγάλου σπλαρχηγού βρίσκονταν στη Ρούμελη και σε άλλα μέρη, όπου κρινόταν η ελληνική επανάσταση, και όχι στη Θεσσαλία, της οποίας τα ελάχιστα μεσαιωνικά φρούρια μείνανε στο περιθώριο των μεγάλων γεγονότων του 1821.

Ένα απ' αυτά τα μεσαιωνικά κάστρα της εποχής της φραγκοκρατίας είναι και το κάστρο του Φαναρίου.

Το Φανάρι είναι ένα γραφικό ορεινό χωριό, που βρίσκεται 14 χιλιόμετρα στα βορειοδυτικά της Καρδίτσας και κείται σε λόφο στα όρια της Θεσσαλίας και της οροσειράς των Αγράφων σε υψόμετρο 356 μ., είναι χτισμένο γύρω απ' το ιστορικό του κάστρο με θέα ολόγυρα όλο τον κάμπο της Καρδίτσας και των Τρικάλων.

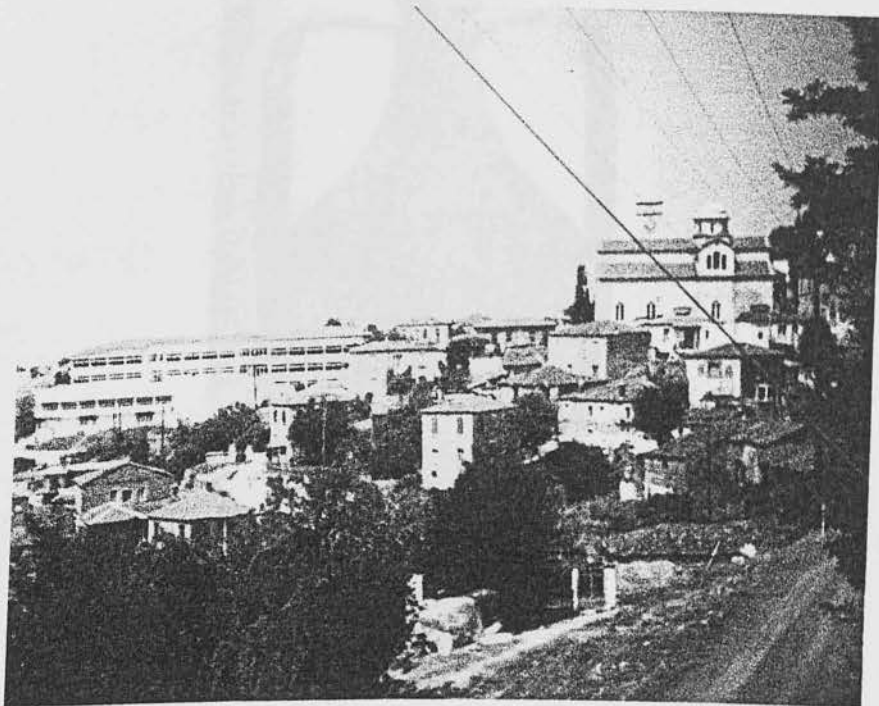
Φωτογραφία του κάστρου από την τοπική εφημερίδα "Πρωινός τύπος".

Πρόκειται για οικισμό με μακραίωνη ιστορική πορεία, αφού τοποθετείται από πολλούς ιστορικούς στην περιοχή της αρχαίας Ιθώμης, που αναφέρεται στα ομηρικά κείμενα ως «Κλιμακώεσσα Ιθώμη». Εξαιτίας της στρατηγικής του θέσης γνώρισε μεγάλη οικονομική ακμή και πολιτιστική άνθηση και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε ολόκληρη την ιστορική του διαδρομή.

Αρκεί να αναφερθεί πως μέχρι τις αρχές του αιώνα μας (1911) ήταν διοικητικό κέντρο του δήμου Ιθώμης που περιλάμβανε 12 χωριά.

Είναι αναμφισβήτητο ότι το Φανάρι υπήρξε και ισχυρό θρησκευτικό κέντρο, γεγονός που αποδεικνύεται από την πληθώρα εκκλησιών που διασώζονται μέχρι και σήμερα.

Νότια άποψη του χωριού, στην οποία διακρίνεται το σχολείο και ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος.

Παράλληλα η οικονομική άνθηση του Φαναρίου οφειλόταν - πέρα από την ενασχόληση με αγροτικές, κτηνοτροφικές και εμπορικές δραστηριότητες - στην ανάπτυξη της αγγειοπλαστικής. Τα πήλινα αγγεία (τσουκάλια) ήταν γνωστά και πουλούνταν σε ολόκληρη τη Θεσσαλία.

Το πλούσιο αργιλόχωμα της περιοχής μετατρεπόταν σε ποικίλα χρηστικά αντικείμενα: λαϊνία, στάμνες, «κουρκούνες» (λαϊνία με δύο χερουλάκια), κιούπια με διακοσμητικά στεφάνια ολόγυρα, «χαβανόζια» (δηλ. μικρά κιούπια για πετιμέζι). Περιζήτητα ήταν τα φαναριώτικα σταμνιά, που κράταγαν κρύο το νερό χάρη στο χώμα με το οποίο ήταν πλασμένα.

Κανάτα φαναριώτικη με ωραιότατο κολλιέ από άσπρο μπατανά.

Τεσσάρων ειδών χώματα χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν τον πηλό και όλα ήταν απ' τη γύρω περιοχή: Απ' τον κάμπο Νιζερό, απ' τη ράχη Μαντήλω και απ' τις τοποθεσίες Τσιτσόρλου και Λεύκες.

Δυστυχώς, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, τα πήλινα αγγεία έπαψαν να έχουν ζήτηση κι έτσι η τέχνη άρχισε να εγκαταλείπεται σταδιακά και έσβησε οριστικά μαζί με τους τελευταίους τεχνίτες που έφυγαν από τη ζωή.

Εδώ και αρκετά χρόνια το Φανάρι βρίσκεται σε οικονομικό μαρασμό. Έχει χάσει το ρόλο του κέντρου στην περιοχή και βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κέντρα έλξεως: Την Καρδίτσα (αστικό) και το Μουζάκι (ημιαστικό). Ο πληθυσμός παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια σοβαρή μείωση οφειλόμενη κυρίως σε εσωτερική μετανάστευση· μεγάλο ποσοστό νέων φεύγουν αναζητώντας απορρόφηση στην αγορά εργασίας σε περιοχές όπως η Καρδίτσα, η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα και άλλες πόλεις.

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός απασχολείται σε μεγάλο ποσοστό στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (καλλιέργεια βαμβακιού, κτηνοτροφικών φυτών, σιτηρών, κτηνοτροφία) και κατά πολύ μικρότερα ποσοστά στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

Η παραδοσιακή οικιστική μορφή του Φαναριού διατηρείται στο μεγαλύτερο μέρος της ατόφια, χωρίς σοβαρές αλλοιώσεις στην πολεοδομική οργάνωση και στην αρχιτεκτονική της. Ο οικισμός αναπτύσσεται αμφιθεατρικά στην πλαγιά του λόφου.

Τα κτίσματα παρουσιάζουν ενδιαφέροντα και αντιπροσωπευτικά, για όλους τους ορεινούς και ημιορεινούς οικισμούς της περιοχής, αρχιτεκτονικά στοιχεία και σύνολα.

Νοτιοδυτική άποψη του χωριού.

Ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια στο τοπίο προσδίδει η παρουσία κάποιων παλιών πυργόσπιτων που ονομάζονται «κούλιες»¹. Ένας μαχαλάς του Φαναριού ονομάζεται «μαστόρικα» και γίνεται ιδιαίτερη μνεία σ' αυτόν, γιατί συνδέεται με την ιστορία του κάστρου. Εκεί εγκαταστάθηκαν Ηπειρώτες μάστοροι από την Κόνιτσα, που ήρθαν στο Φανάρι ανάμεσα στα 1909- 1912.

---

¹ Η λέξη ετυμολογικά προέρχεται απ' το «κουλάς» που σημαίνει πύργος.

Για την κατασκευή φαναριώτικων κατοικιών, γκρέμισαν τείχη του κάστρου, μεταφέροντας εύκολα τους ανθεκτικούς του λίθους εκμεταλλευόμενοι την κατωφέρεια του λόφου για την κύλισή τους.

Αξιζει να σημειωθεί πως η σύγχρονη λαϊκή μούσα αποθανάτισε την καταστροφή αυτή:

*«Ανάθεμα τι έγινε
σε τούτον τον αιώνα,
οι Φαναριώτες χάλασαν
την όμορφη στρατώνα².
Τη χάλασαν, τη ρήμαζαν,
Την άφησαν βεργιάνι (ανοιχτή)
Απέλα (σανίδια) και ψωμάτυρο (μεσαίο μαδέρι)
Βαρέσανε φοκάλι (σκούπα)
Ανάθεμα στον αρχηγό
Να του κοπεί το χέρι.»³*

---

² «Στρατώνα» οι Φαναριώτες ονόμαζαν το κάστρο, αφού μέσα στα τείχη του στάβλιζε το τουρκικό ιππικό. Υπήρχαν όμως και πραγματικές στρατώνες που φτιάξαν οι Τούρκοι στο λόφο, κοντά στο φρούριο και χρησιμοποιήθηκαν Σα φυλακές τον περασμένο αιώνα. Και αυτές οι στρατώνες γκρεμίστηκαν από τους Ηπειρώτες μαστόρους για να χτιστούν τα σπίτια του Φαναριού.

³ Το δημοτικό αυτό άσμα κατέγραψε ο Γιάννης Π. Γκίκας από τον Φώτη Παπασμύρη, τραγουδιστή παλιών δημοτικών ασμάτων του τόπου.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το Φανάρι είναι ένα γραφικό, παραδοσιακό χωριό στα δυτικά της Καρδίτσας.

Απέχει απ'αυτήν 14 χιλιόμετρα και είναι χτισμένο πάνω σε λόφο γύρω από το ιστορικό του κάστρο, σε υψόμετρο 380 μέτρα, με θέα ολόγυρα όλο τον κάμπο της Καρδίτσας και των Τρικάλων.

Διάφοροι μελετητές τοποθετούν το Φανάρι στην περιοχή της προομηρικής πόλης της «Κλωμακόεσσας (που σημαίνει τραχιά, πετρώδης) Ιθώμης». Το βασίλειο της Ιθώμης πρέπει να κάλυπτε την περιοχή από το σημερινό χωριό Πύργο της Ιθώμης, τον Ελληνόπυργο, το Φανάρι, ως το Μαυροβούνι και τη γύρω περιοχή.

Για τα αρχαία και ελληνιστικά χρόνια δεν υπάρχουν ιδιαίτερα στοιχεία. Φαίνεται όμως πως και αυτή η περιοχή ακολούθησε την ιστορική πορεία της Θεσσαλίας.

Στη βυζαντινή περίοδο αποτέλεσε ζωτικό χώρο της αυτοκρατορίας και κέντρο της Ορθοδοξίας. Το πιο πιθανό είναι ότι η οχύρωση του Φαναριού έγινε το 1311.

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 προσδιόρισε και την τύχη της Θεσσαλίας, στην οποία κυριάρχησαν οι Φράγκοι.

Το Φανάρι απαντά για πρώτη φορά σ'ένα αυτοκρατορικό χρυσόβουλο του 1289 του Ανδρ. Β' Παλαιολόγου. Με το χρυσόβουλο κατοχυρώνεται η περιουσία της Μονής της Θεοτόκου Ελεούσας της Λυκουσάδας. Η μνεία γίνεται για τον τοπικό προσδιορισμό της Μονής «*πλησίον που διακείμενη του άστεως, ό Φανάριον ονομάζεται*»¹. Η περιοχή, το διάστημα αυτό, βρίσκεται στην εξουσία του Ιωάννη Δούκα, νόθου γιου του Δεσπότη Μιχαήλ Β'.

Η περίοδος 1303 – 1308 είναι το διάστημα της Φραγκοκρατίας της Θεσσαλίας. Οι Θεσσαλοί άρχοντες μένουν κυριάρχοι στα κάστρα τους, πληρώνοντας τους φόρους στον δούκα των Αθηνών. Η Άννα, χήρα του δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου, κυρίευσε το κάστρο του Φαναριού σε πράξη εκδίκησης στους μέχρι τότε κυβερνήτες της Θεσσαλίας που είχαν επιτεθεί πολλές φορές στο έδαφος της και με σκοπό να διασφαλίσει

---

¹ «Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας» Τόμος 1, 1883-84, σ.116-119.

τα νοτιοανατολικά όρια του κράτους της μ'ένα οχυρό που βρισκόταν σε στρατηγική θέση. Η προκλητική ενέργεια της Άννας έχει ως αποτέλεσμα να ξεκινήσει ισχυρό εκστρατευτικό σώμα απ'την Αθήνα με Φράγκους ιππότες, που ενισχύθηκε με Θεσσαλούς ευγενείς. Τότε η Άννα αναγκάστηκε να επιστρέψει το φρούριο του Φαναρίου, δικαιολογούμενη ότι η κατάληψη δεν ήταν σε γνώση της.

Από τα στοιχεία αυτά, συμπεραίνουμε ότι η κατάληψη του κάστρου ήταν πού σύντομη χωρίς να μπορεί ακριβώς να υπολογιστεί η διάρκειά της.

Μετά το θάνατο του Ιωάννη Β' το 1318 επικρατεί στην περιοχή αναρχία και αναστάτωση. Εισβάλλουν οι Καταλανοί από τα νότια στη Θεσσαλία, ενώ το κάστρο και γενικότερα το Φανάρι βρίσκεται στην κυριαρχία του Στέφανου Γαβριηλόπουλου, ανεξάρτητου ισχυρού γαιοκτήμονα, με δικό του στρατό, που κυβερνούσε τη βορειοδυτική Θεσσαλία και η επικράτειά του έφτανε ως την Καστοριά.

Μετά το θάνατό του το 1333, βρήκε την ευκαιρία ο δεσπότης της Ηπείρου Ιωάννης Ορσίνης και έστειλε στρατό να καταλάβει την περιοχή. Κατέλαβε το Φανάρι, τα Τρίκαλα κι άλλα φρούρια.

Εκφράζεται και η άποψη πως η περιοχή παραδόθηκε ειρηνικά κατόπιν συμφωνίας με τον ίδιο το Γαβριηλόπουλο λίγο πριν πεθάνει. Αυτή η άποψη ενισχύεται από τη θεωρία για μεγαλύτερο διάστημα εξουσίας του Ορσίνη στη Θεσσαλία.

Το 1333 όμως, ο Ανδρόνικος Γ', αυτοκράτορας του Βυζαντίου, έστειλε δυνάμεις και μέσα σε λίγες μέρες κατέλαβε τη βορειοδυτική Θεσσαλία και την προσάρτησε στο Βυζαντινό κράτος.

Το 1348 η Θεσσαλία κατακτάται ειρηνικά από τους Σέρβους. Οι άρχοντες της Θεσσαλίας εξακολουθούν να κατέχουν τα κεκτημένα δικαιώματά τους και η Εκκλησία ανανεώνει τα προνόμιά της.

Το 1393 οι Τούρκοι καταλαμβάνουν τη Θεσσαλία σε έκταση που δε γνωρίζουμε ακριβώς, αλλά κατέλαβαν τη Λαμία και τη Υπάτη. Από τον ιστορικό της αλώσεως Δούκα, μαθαίνουμε ότι στις 11 Ιουλίου 1404 «η απιστία του Φαναρίου μετά τον Χαντζαλή γέγονεν» και δυο μήνες αργότερα «η δε ελευθερία γέγονεν εν μηνί σεπτεμβρώ εις τας λ»² (δηλ. 30-9-1404).

---

² Δούκας, έκδ. Βόννης, σ.79, Χαλκοκονδύλης: IV, σ.174.

Οι αναφορές των πηγών αυτών δείχνουν την κατάληψη του Φαναρίου από τους Τούρκους και αν αυτό συνέβη πριν το 1453, Δε μπορούμε να το γνωρίζουμε ακριβώς. Υπάρχει όμως μια πληροφορία από τον Χαλκοκονδύλη για το έτος 1444, που αφήνει να εννοηθεί ότι τότε ήταν ακόμα ελεύθερο και είχε ταχθεί με το μέρος του Κωνσταντίνου Δραγάση, ο οποίος οργάνωσε την άμυνα στη Νότια Ελλάδα και εναντίον των Τούρκων που υπήρχαν στη Θεσσαλία.³

Από το 1453 αρχίζει ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία του Φαναρίου. Οι Τούρκοι επωφελούνται από το φρούριο και την προνομιακή του θέση, όπως επεδίωξαν και πολλοί άλλοι πριν από αυτούς, και το καθιστούν ορμητήριο για τον έλεγχο του θεσσαλικού κάμπου και για την αναχαίτιση επιθέσεων των ορεινών πληθυσμών. Το Φανάρι, όπως και ολόκληρη η Θεσσαλία, γίνεται έδρα πασάδων.

Όταν το 1525 με τη «συνθήκη του Τομασίου» παραχωρήθηκαν στα χωριά των Αγράφων προνόμια και δεν επιτρεπόταν σ'αυτά η εγκατάσταση Τούρκων, το Φανάρι εξαιρέθηκε και συγκεντρώθηκαν σ'αυτό πολλοί Τούρκοι έποικοι.

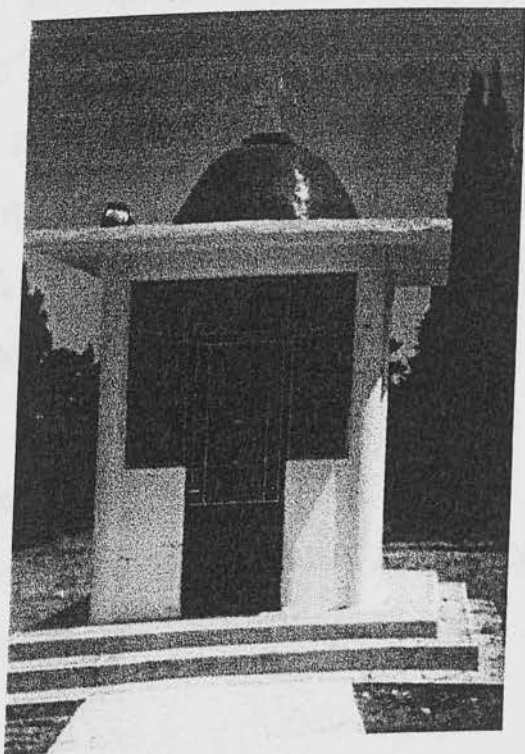
³ Β. Ν. Ν. «Θεσσαλικό Ημερολόγιο 12» (1987), σ. 132

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα (Νοέμβριος του 1600-1) ο μητροπολίτης Λάρισας Διονύσιος ο φιλόσοφος κήρυξε ένοπλο αγώνα εναντίον των Τούρκων. Το κίνημά του όμως απέτυχε και τα αντίποινα ήταν σκληρά: ανάμεσα στα θύματα ήταν και ο επίσκοπος Φαναρίου Σεραφείμ, που θεωρήθηκε συνεργάτης του Διονυσίου και θανατώθηκε με μαρτυρικό τρόπο στο Φανάρι στις 4-12-1600 ή 1601.

Η Εκκλησία τον ανακήρυξε ιερομάρτυρα και προστάτη της πόλης και του Νομού Καρδίτσας. Στο Φανάρι υπάρχει επιβλητικός ναός στην είσοδο του χωριού, αφιερωμένος στον Άγιο Σεραφείμ καθώς και κτίσμα στον τόπο του μαρτυρίου του Αγίου.

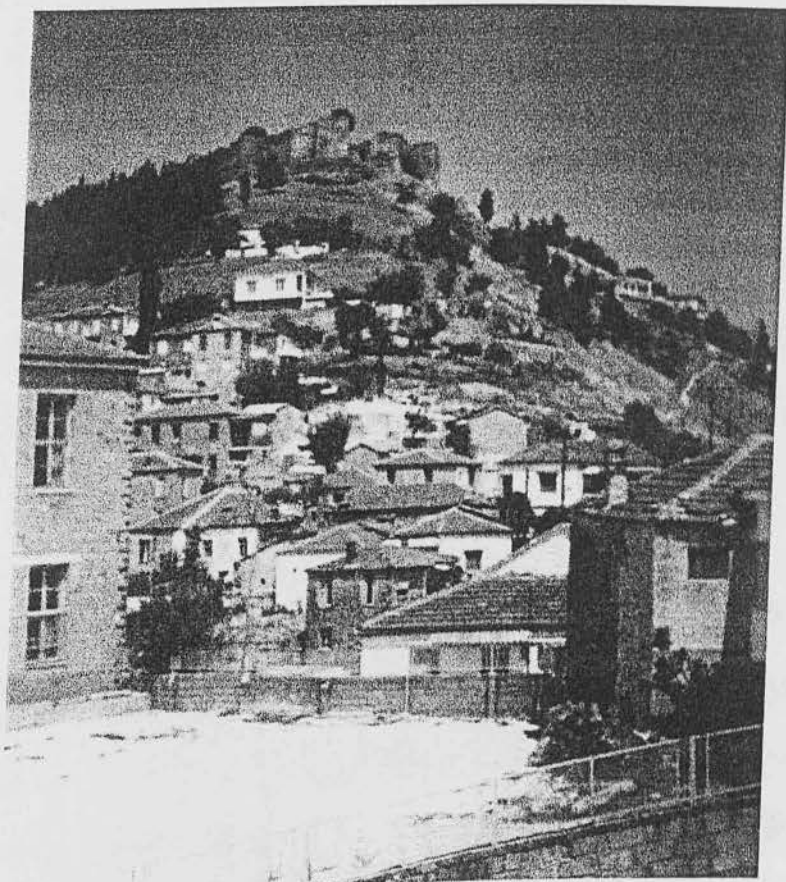
Το Μνημείο του Αγ. Σεραφείμ

Όταν το 1854 ξέσπασε αξιόλογο επαναστατικό κίνημα για απελευθέρωση της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, το Φανάρι ήταν κέντρο δράσης και σημειώθηκαν στην περιοχή πολλές συγκρούσεις με τις τούρκικες δυνάμεις. Η απελευθέρωση του Φαναρίου έγινε στις 18-8-1881 από το Σπυρίδωνα Καραϊσκάκη. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα όλοι οι Τούρκοι αποχώρησαν από την περιοχή ειρηνικά.

Στα νεότερα χρόνια το Φανάρι γνώρισε μεγάλη εμπορική, οικονομική και πνευματική άνθιση. Στον οικονομικό τομέα, πέρα από τις αγροτικές, κτηνοτροφικές και εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων, σημαντική θέση είχε η ενασχόληση πολλών Φαναριωτών με την αγγειοπλαστική. Τα πήλινα αγγεία (τσουκάλια) ήταν γνωστά και πωλούνταν σ'όλη τη Θεσσαλία. Με την ανάπτυξη όμως της τεχνολογίας τα πήλινα αγγεία έπαψαν να έχουν ζήτηση κι έτσι η τέχνη άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπεται και έσβησε οριστικά μαζί με τους τελευταίους τεχνίτες που έφυγαν απ'τη ζωή.

Εδώ και αρκετά χρόνια το Φανάρι βρίσκεται σε οικονομικό μαρασμό. Σταδιακά το χωριό ερημώνεται και, κατά την τελευταία απογραφή αριθμήσε 580 μόνιμους κατοίκους.

Νότια άποψη του κάστρου .

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ - ΧΑΡΤΕΣ

Ξένος ιστορικός, του οποίου τα στοιχεία δεν αναφέρονται, γράφει: «Οι βλάχοι της Πίνδου ρίχτηκαν εναντίον των Τούρκων του μεγάλου θεσσαλικού κάμπου και δέχτηκαν από το Νικηφόρο Κωνσταντίνο ¹ έναν διοικητή που η έδρα του ήταν στο Φανάρι».

Ο Στράβων (65 π.Χ. – 23 μ.Χ.) αναφέρει πως η θεσσαλική Ιθώμη, που είναι ομώνυμη με τη μεσσηνιακή, ονομάζεται για να διακρίνεται από αυτή «Θαμαί». Για μεγάλο χρονικό διάστημα παύει πλέον να αναφέρεται το όνομα Ιθώμη ή Θαμαί και αναφέρεται το όνομα της κωμόπολης Φανάρι.

Αναφορά στην περιοχή του Φαναρίου γίνεται και στην Ιλιάδα: «Οι δ'είχος Τρίκκων και Ιθώμων Κλωμακόεσσων, οι τ'έχον Οιχαλίην, πόλιν Ευρύτου Οιχαλήος, των αυθ'ηγείσθων Ασκληπιού δύο παιδε τητήρ αγαθώ, Ποδαλείριος ηδέ Μαχάων τοις δε τριήκοντα γλαφυροί νέες εστιχόωντο.»

Κι όσοι της Τρίκκης κάτοικοι και της τραχιάς Ιθώμης κι όσοι της χώρας κάτοικοι του Ευρύτου Οιχαλίας είχαν τριάντα βαθουλά καράβια κι αρχηγοί τους ήσαν ο Ποδαλείριος² κι ο

¹ Πρόκειται για το δεσπότη του Μιστρά Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, τον μετέπειτα αυτοκράτορα του Βυζαντίου (1449-1453).

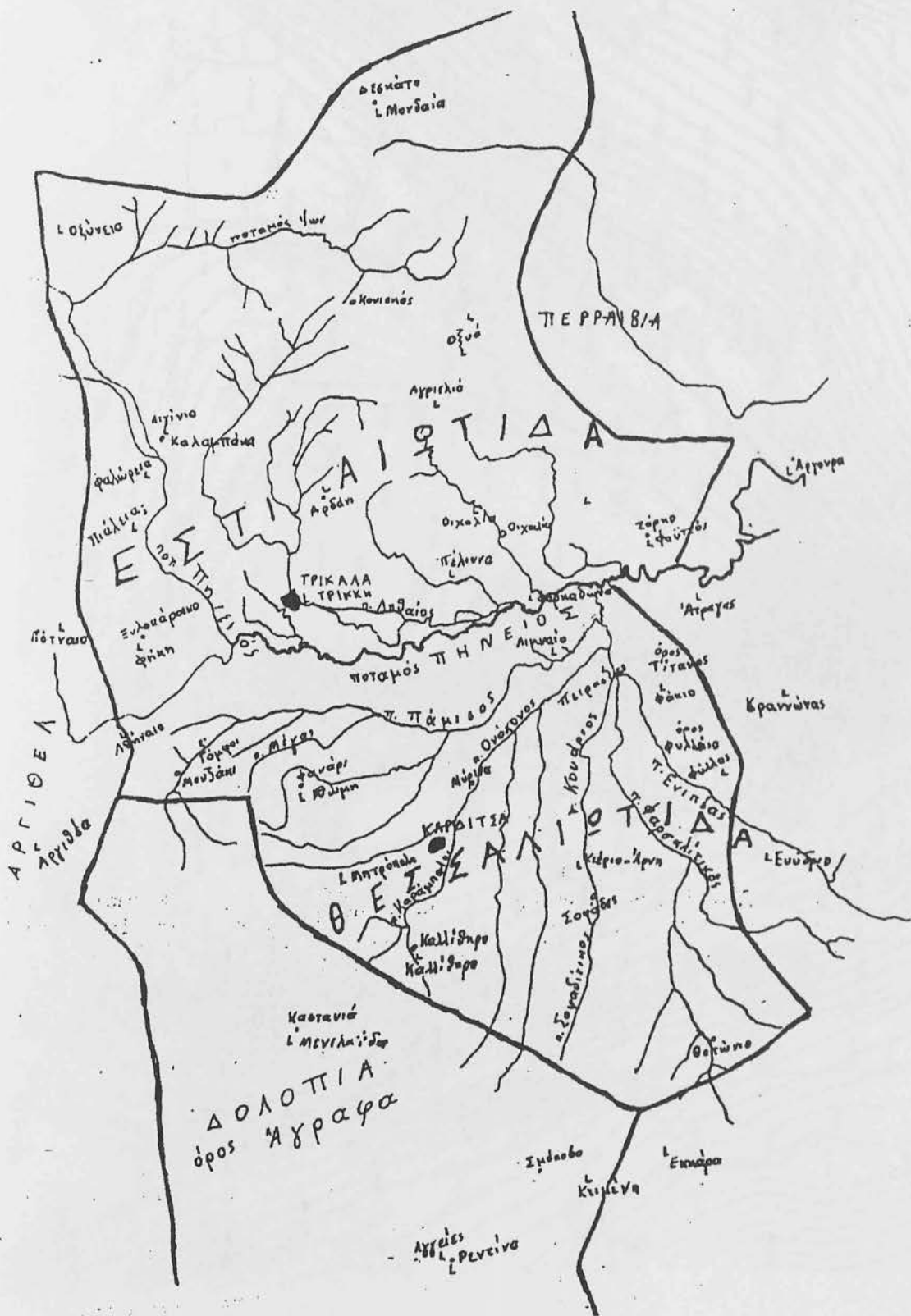
² Το Φανάρι είναι κτισμένο στη θέση της αρχαίας Ιθώμης που με βασιλιά τον Ποδαλείριο, γιο του Ασκληπιού, πήρε μέρος στον Τρωικό Πόλεμο. Μαζί με τον αδερφό του Μαχάοντα, βασιλιά της Τρίκκης και της Οιχαλίας, είχαν επανδρώσει τριάντα βαθουλά καράβια. (ΙΛΙΑΔΑ Β729-733)

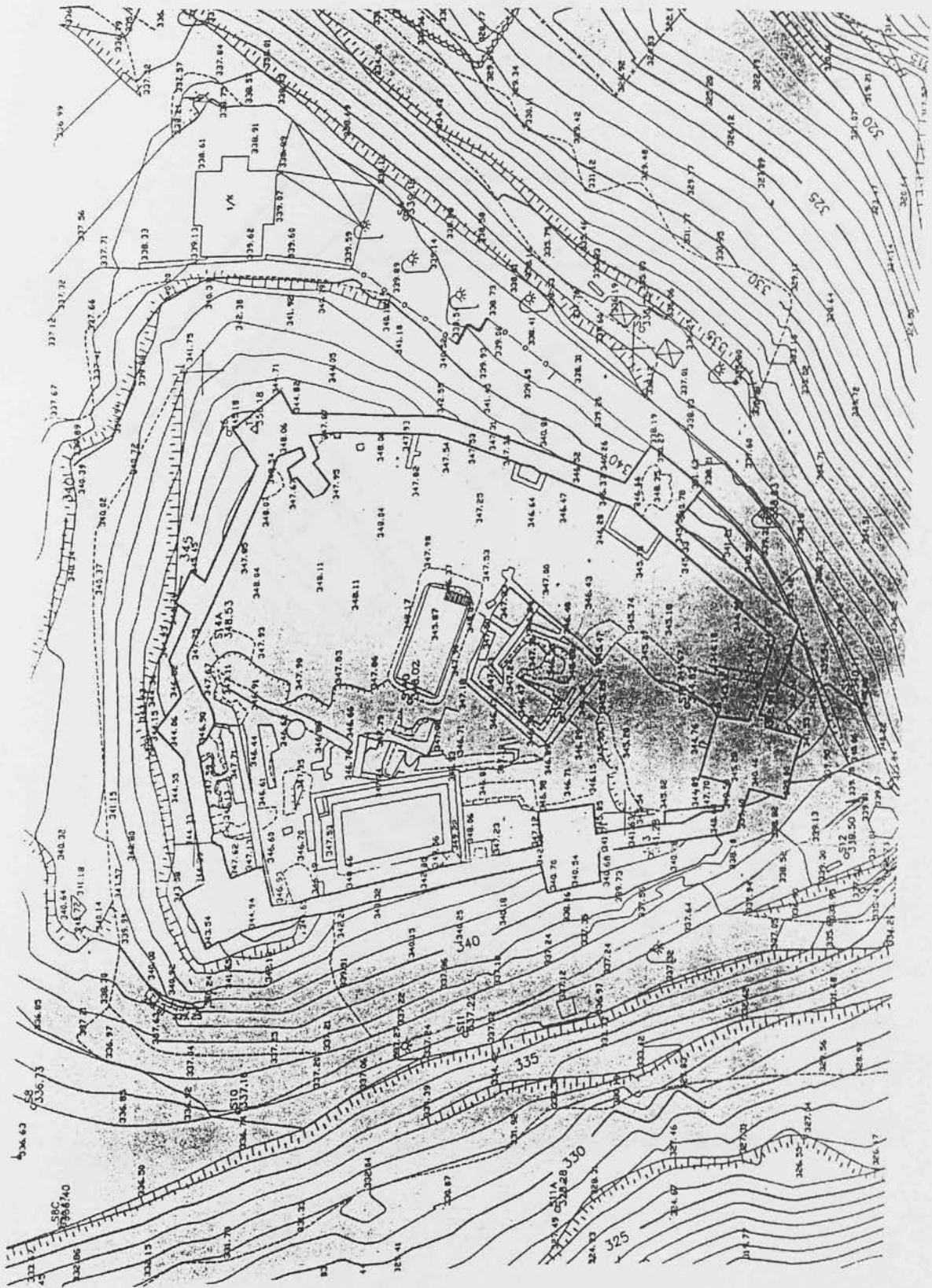
αδελφός Μαχάων, ιατροί καλοί, του Ασκληπιού δυο τέκνα
δοξασμένα.

Το κάστρο του Φαναρίου έγινε γνωστό από το Ορκωμοτικό γράμμα του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου που ήταν αυθέντης της Θεσσαλίας με έδρα για ένα διάστημα το Φανάρι. Στο Ορκωμοτικό του Γράμμα τους υπόσχεται πως δε θα επιτρέψει σε Αρβανίτες να εγκατασταθούν στην περιοχή Φαναρίου και πως δε θα βάλει στο φρούριο φραγκική φρουρά αλλά ντόπιους φύλακες. Πως θα σεβαστεί τα δικαιώματα που έχουν στα κτήματά τους, με χρυσόβουλα ή προστάγματα βασιλικά, οπουδήποτε κι αν τα έχουν και στην περιφέρεια Δόριτσα (Γόριτσα) όσα έχουν με χρυσόβουλα βασιλικά ή με γράμμα του Έπαρχου. Την εποχή αυτή (1333) η Θεσσαλία εντάσσεται πάλι στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, αλλά η επιβολή της δεν είναι πάντοτε δυνατή χωρίς τη σύμπραξη και συγκατάθεση των αρχόντων της.

Και μάλιστα μερικοί από αυτούς διατηρούν αξιόμαχο στρατό και συγκεκριμένα ιππικό. Περιφημότερο είναι το ιππικό Φαναρίου του οποίου ο προσεταιρισμός κρίνεται απαραίτητος για την εξασφάλιση της κυριαρχίας στη Θεσσαλία.

Η Δυτική Θεσσαλία κατά τον χάρτη του Στέλιν, με τις περιοχές: Εστιαιώτιδα, Θεσσαλιώτιδα, Αργιθέα και Δολοπτία.

Υψομετρικός χάρτης της περιοχής.

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Νοτιοδυτικά της Καρδίτσας ανάμεσα σ' αυτή τη Θεσσαλική πόλη και στους Γόμφους (Πύλη), στους πρόποδες της Πίνδου, απλώνονται τα ερείπια της αρχαίας Μητροπόλεως, που μαζί με την αρχαία Τρίκκη (Τρίκαλα), το Πελινναίο, τους Γόμφους και την Ιθώμη αποτελούσε ένα οχυρωμένο τετράγωνο, που προστάτευε τη Θεσσαλία από προσβολές προερχόμενες από την πλευρά της Ηπείρου. Βορειότερα, στο χωριό Φανάρι πάνω σ' ένα βραχώδη λόφο, φαντάζει ένα πανάρχαιο κάστρο, η ακρόπολη της ομηρικής, της «Κλωμακόεσσας», τραχειάς, Ιθώμης.¹

Η στρατηγική σημασία της περιοχής και του κάστρου ειδικότερα ξεκινάει απ' τα ταραγμένα χρόνια του Δεσποτάτου της Ηπείρου διότι η φύσει οχυρή τοποθεσία της βρίσκεται δίπλα στην έξοδο μιας από τις ορεινές διόδους επικοινωνίας της Ηπείρου με το Θεσσαλικό κάμπο. Πιο συγκεκριμένα, ενώ ο κυριότερος δρόμος επικοινωνίας ήταν τότε (όπως και σήμερα) από την Καλαμπάκα προς τα Ιωάννινα δια μέσου της Κατάρας, βρισκόταν σε χρήση και δρόμος από την Άρτα που περνούσε από την ορεινή Αργιθέα και κατέληγε στο στενό της Πόρτας.

---

¹ «Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος» Αλέξανδρου Παραδείση, Εκδόσεις Ευσταθιάδη (1976)

Είναι εύκολο να αντιληφθούμε τη σημασία του στενού αυτού και της γύρω περιοχής εάν ληφθεί υπόψη ότι πρωτεύουσα του Δεσποτάτου ήταν η Άρτα καθώς επίσης και ότι η σχέση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας για μεγάλα χρονικά διαστήματα δεν ήταν καθόλου φιλικές. Έτσι ενώ από τα βορειοδυτικά προστάτευαν τον εύφορο θεσσαλικό κάμπο τα κάστρα των Σταγών και των Τρικάλων, από τα δυτικά το μόνο οχυρό ήταν του Φαναρίου ενώ σε πιο πρώιμη περίοδο τον ίδιο ρόλο είχε επιτελέσει και το οχυρό των Γόμφων.²

Τη στρατηγική σημασία του κάστρου του Φαναρίου αναγνώρισαν και οι Τούρκοι κατακτητές, αφού επωφελούμενοι από την προνομιακή του θέση, το κατέστησαν ορμητήριο για τον έλεγχο του θεσσαλικού κάμπου και για την αναχαίτιση επιθέσεων των ορεινών πληθυσμών.³

Τελειώνοντας, ακόμα και σήμερα ο απλός επισκέπτης μπορεί να καταλάβει με μια πρώτη ματιά τη στρατηγική σημασία της θέσης του κάστρου, του οποίου η περιοπτη θέση επιτρέπει την εποπτεία ολόκληρου του θεσσαλικού κάμπου.

---

² Σταυρούλα Σδρόλια: «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», Συμβολή στην ιστορία της Καρδίτσας, 12^{ος} τόμος, Λάρισα 1987, σελ. 129-130.

³ Σταυρούλα Σδρόλια ό.π. σελ. 139

Η θέα του θεσσαλικού κάμπου από το εσωτερικό της ανατολικής πλευράς του κάστρου.

ΓΕΩΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Η Καρδίτσα ανήκει στη Μεσοελληνική Αύλακα. Τα μολασσικά (μόλασσα) ιζήματα της Μεσοελληνικής Αύλακας εμφανίζονται στην Καρδίτσα - Καλαμπάκα - Καστοριά ως τα ελληνοαλβανικά σύνορα και συνεχίζουν μέσα στην Αλβανία με υπολειμματικές εμφανίσεις σχεδόν μέχρι την Αδριατική.

Στη βάση της Μεσοελληνικής Αύλακας παρατηρείται ο ιδιόμορφος σχηματισμός της Κρανιάς, που είναι λιθοοψικά φλύσχης και είναι πτυχωμένος, αλλά ταυτόχρονα είναι ασύμφωνος πάνω στους οφιολίθους του δυτικού περιθωρίου με βασικά κροκαλοπαγή σημαντικού πάχους στη βάση του.

Πάνω από τον σχηματισμό της Κρανιάς βρίσκεται μια παχιά ακολουθία (τουλάχιστον 5 km πάχος) από κλαστικά ιζήματα, που είναι κυρίως μάργες, ψαμμίτες και κροκαλοπαγή.

Στις διάφορες εγκάρσιες, ως προς τον επιμήκη άξονα της αύλακας, τομές οι σχηματισμοί δε μένουν σταθεροί.

Αλλάζουν ανάλογα με το πού βρισκόμαστε, δεδομένου ότι μπορεί να έχουμε τροφοδοσία, είτε από την πινδική κορδιλλιέρα που αποτελεί το δυτικό περιθώριο της Μεσοελληνικής αύλακας και αντιπροσωπεύει το τότε νησιώτικο τόξο, είτε κυρίως από την λεγόμενη πελαγονική κορδιλλιέρα που αποτελεί το ανατολικό περιθώριο και αντιπροσωπεύει την οπισθοχώρα.

Η Πίνδος, με τους οφιόλιθους επωθημένους επάνω της ήδη στο ανώτερο Ηώκαινο - Ολιγόκαινο δίνει κλαστικό υλικό από τα ιζηματογενή πετρώματα (ασβεστολίθους, ραδιολαρίτες, φλυσχικό υλικό) και οφιόλιθους της κολώνας της (ενώ απ' τη λεγόμενη Πελαγονική έρχεται κλαστικό υλικό, που είναι κυρίως μεταμορφωμένα (γνεύσιοι, μάρμαρα, γρανίτες, κρυσταλλικοί σχιστόλιθοι), ασβεστόλιθοι και οφιόλιθοι.

ΥΛΙΚΑ ΔΟΜΗΣΗΣ ΚΑΣΤΡΟΥ

A) ΛΙΘΟΙ

Οι μεγαλύτεροι λίθοι ¹ έχουν διαστάσεις που ποικίλουν από 0.3 x 0.5 εως 0.4 x 0.6μ. περίπου. Αυτοί που συνήθως παρατηρούνται στο λιθόσωμα έχουν μικρότερες διαστάσεις από 0.17 x 0.25μ. εως 0.22 x 0.30μ. Πιστεύεται ότι οι λίθοι μεγάλων διαστάσεων προέρχονται από το αρχαίο κάστρο της Ιθώμης που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή. Οι λίθοι είναι αργιλικής προέλευσης (μόλασσα).

B) ΟΠΤΟΠΛΙΝΘΟΙ

Οι οπτόπλινθοι που εμφανίζονται σαν υλικά δόμησης είναι συμπαγείς. Δεν έχει βρεθεί κάποια σφραγίδα ή άλλη ένδειξη που να δηλώνει την προέλευση και την χρονολογία παραγωγής του.

---

¹ Πρόκειται για καλά λαξευμένα «αγκωνάρια», δηλαδή ευμεγέθεις λίθους από ανθεκτικότατο γκρίζο μαρμαρόλιθο που βρίσκεται στην περιοχή και αποτελούν οικοδομικό υλικό, που αν και σχετικά δύσκολο στην κατεργασία του, είναι κατάλληλο για χτίσιμο με ξερολιθιά και μάλιστα δοκιμασμένο σε ποικίλες εφαρμογές με επιτυχία επι πολλούς αιώνες.

Γ) ΚΟΝΙΑΜΑΤΑ

Υστερα από σχετική έρευνα που έγινε στο Εργαστήριο Δομικών Υλικών (Ε.Δ.Υ.) του Α.Π.Θ. με εντολή της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, βρέθηκε πως το αυθεντικό κονίαμα δόμησης είναι ασβεστοπουζολανικής προέλευσης. Στην περιοχή υπάρχει πουζολανική «φλέβα» που προφανώς χρησιμοποιήθηκε στη σύνθεση του κονιάματος. Το κονίαμα του λιθοδέματος εσωτερικά, μεταξύ των ημιλαξευτών λίθων των δυο όψεων (εσωτερική-εξωτερική όψη) είναι πηλός.

Υπάρχουν πολλές νεώτερες επεμβάσεις όσον αφορά στα κονιάματα. Ίχνη κονιαμάτων επέμβασης έχουν απομείνει στην τοιχοποιία, διότι τα υπόλοιπα στο πέρασμα των αιώνων ή έχουν διαβρωθεί ή έχουν αποπλυθεί από την καταστρεπτική δράση της βροχής. Παρακάτω επισυνάπτεται η σχετική έρευνα με τα κονιάματα που έχει εκπονηθεί από το Ε.Δ.Υ. και συνέταξε η καθ. Κ. Παπαγιάννη.

Αραιά και σποραδικά μικρά τεμάχια κεραμιδιών παρεμβάλλονται μεταξύ των λίθων. Τα τεμάχια αυτά που υπάρχουν στην τοιχοποιία μάλλον προέρχονται από σπασμένα κεραμίδια στέγης ή θραύσματα αγγείων, αφού έχουν το χαρακτηριστικό καμπύλο σχήμα και πάχος περίπου 1,3 εκ.

Η ύπαρξη κεράμων και κεραμιδιών στην τοιχοδομία των κτισμάτων του Φαναρίου ήταν συνηθισμένη, αφού στην ευρύτερη περιοχή του θεσσαλικού κάμπου αφθονεί το αργιλόχωμα, που χρησιμοποιείται ως πρώτη ύλη για την κατασκευή τους. Άλλωστε ήταν περίφημοι οι «τσουκαλάδες» του Φαναρίου, που κατασκεύαζαν τσουκάλια και περίτεχνα αγγεία και στάμνες. Παράλληλα, τα Κανάλια - γειτονικό χωριό που απέχει απ' το Φανάρι περίπου 3 χιλιόμετρα – φημίζονται για τα κεραμίδια και τα τούβλα τους.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΟΝΙΑΜΑΤΩΝ

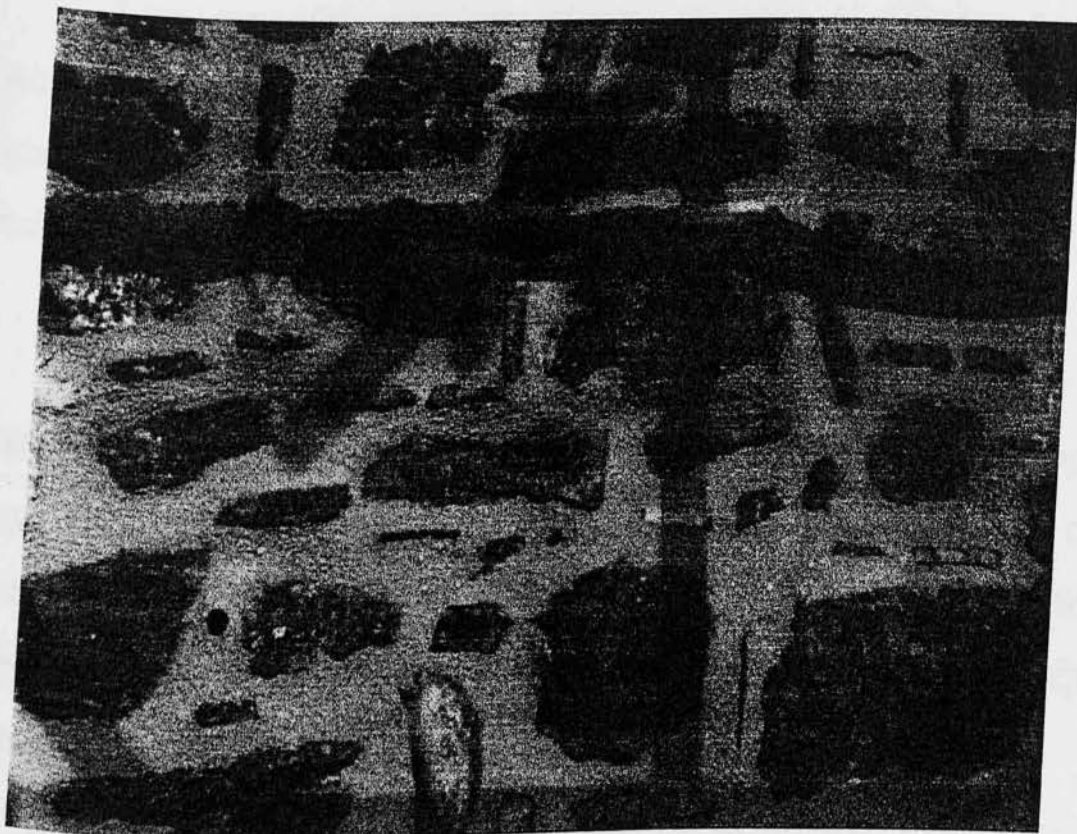
Μετά από έρευνα κονιαμάτων που έγινε στο Εργαστήριο Δομικών Υλικών του Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών (Ε.Δ.Υ.) , έγιναν δοκιμαστικές συνθέσεις από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με βάση τις προτάσεις της καθ. Κ. Παπαγιάννη και έγινε έλεγχος αντοχής των συνθέσεων. Η τελική σύνθεση που προτάθηκε φαίνεται στον πίνακα 1. Οι έλεγχοι σε θλίψη φαίνονται αναλυτικά στον πίνακα 2.

Υ Λ Ι Κ Α	Σ Υ Ν Θ Ε Σ Η (κ.ο.)
Υδρ/τος	1
Θηρ.γη (αλες 10%)	1
Κεραμίδι (0-6χιλ.)	1 / 4
Τσιμ. Λευκό	1 / 2
Άμμος ξανθή (0-4χιλ.)	3
Άμμος κ/νη (0-2χιλ)	1

Πίνακας 1. Σύνθεση κονιάματος επέμβασης.

		ΔΙΑ ΣΤΑ ΣΗ			ΒΑ- ΡΟΣ	Μέτρο Ελαστι- κότη- τας		ΘΛΙ ΨΗ			ΠΑΡΑ ΤΗΡΗ ΣΕΙΣ
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
Σύνθε- ση	Δοκί- μια	b(cm)	h(cm)	I(cm)	G(gr)	V(Kg /sec)	E	I(cm)	P(Kg)	Σο(Kg/ Cm ²)	
	1	10,7	10,11	10,1	950	60,4		10,1	2220	20,52	
	2	10,8	10,1	10,0	958	63,2		10,1	2320	22,97	
	3	10,5	10,18	10,0	980	64,2		10,18	2480	24,36	
	4	10,3	10,08	10,2	995	67,3		10,2	2410	23,44	
	5	10,83	10,11	10,43	983	66,4		10,43	1905	17,39	
	6	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Πίνακας 2. Έλεγχος σε θλίψη δοκιμίων 28 ημερών.

*Λεπτομέρεια τοιχοποιίας του πύργου Α. Διακρίνουμε όλα
τα υλικά δόμησης: Λίθοι ποικίλων διαστάσεων,
οπτόπλινθοι, τεμάχια κεραμιδιών και κονίαμα ασβεστο-
πουζολανικής προέλευσης.*

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΥΛΙΚΩΝ

Στην παρούσα κατάσταση του κάστρου συνέβαλαν πολλοί παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί χωρίζονται σε δύο κύριες κατηγορίες: α) Φυσικοί παράγοντες και β) ανθρώπινες παρεμβάσεις.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν παράγοντες που έχουν να κάνουν με το πέρασμα του χρόνου. Οι σημαντικότερες φθορές που προκλήθηκαν στο κάστρο έχουν σχέση με την καταστροφική επίδραση της αιολικής δύναμης και των υδατοπτώσεων σ' αυτό. Η επίδραση αυτή είχε τα εξής αποτελέσματα:

- Καθίζηση των γαιών· δημιούργησε κενά κοντά στην έδραση της λιθοδομής καθώς και μερική κατάρρευση δομικών στοιχείων του κάστρου.
- Απολέπιση των λίθων· παρατηρείται αλλοίωση της επιφάνειας των λίθων.
- Βιολογική φθορά· άλγη και λειχήνες έχουν προσβάλλει λίθους και κονιάματα με αποτέλεσμα τη μείωση της στατικής αντοχής της λιθοδομής.
- Παραμορφώσεις εκτός επιπέδου· «φουσκώματα» σε περιοχές της ανωδομής λόγω ωθήσεως των γαιών.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει κάθε ανθρώπινη παρέμβαση που επέφερε αλλοίωση στη μορφή του κάστρου. Παραδείγματα τέτοιων ανθρώπινων επεμβάσεων έχουμε αρκετά στο πέρασμα των αιώνων. Μερικά απ'αυτά αναφέρονται παρακάτω:

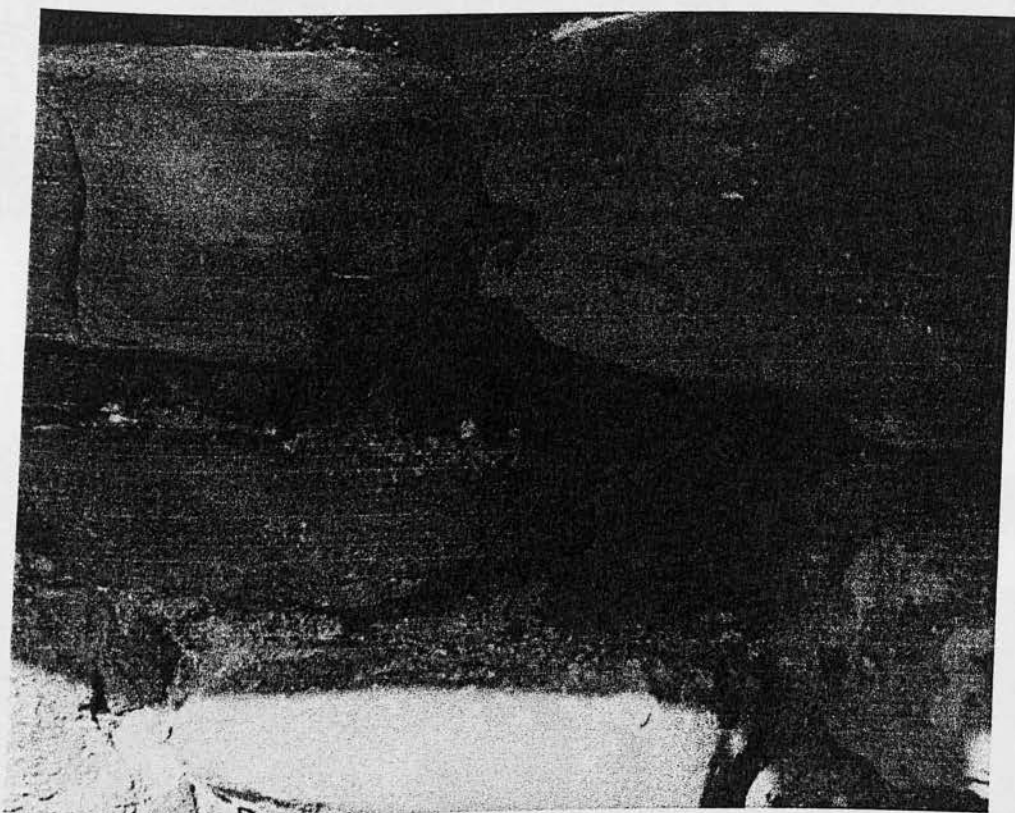
- Επιθέσεις επίδοξων κατακτητών του κάστρου, οι οποίοι επέφεραν σημαντικές καταστροφές κυρίως στην εξωτερική τοιχοποιία και στις επάλξεις του κάστρου.
- Μετέπειτα άποικοι που έφτασαν κυρίως από την Ήπειρο χρησιμοποίησαν λίθους από την τοιχοποιία του κάστρου για να χτίσουν οικισμό κοντά σ'αυτό.

Κάτοικοι του χωριού παρατηρώντας φθορές στην τοιχοποιία και φοβούμενοι επέκταση των ζημιών προσπάθησαν με τα μέσα της εποχής να τις επισκευάσουν. Η χρήση όμως υλικών ξένων ως προς τα αρχικά υλικά δόμησης επέφερε αλλοίωση των αρχικών χαρακτηριστικών της εξωτερικής όψης του κάστρου.

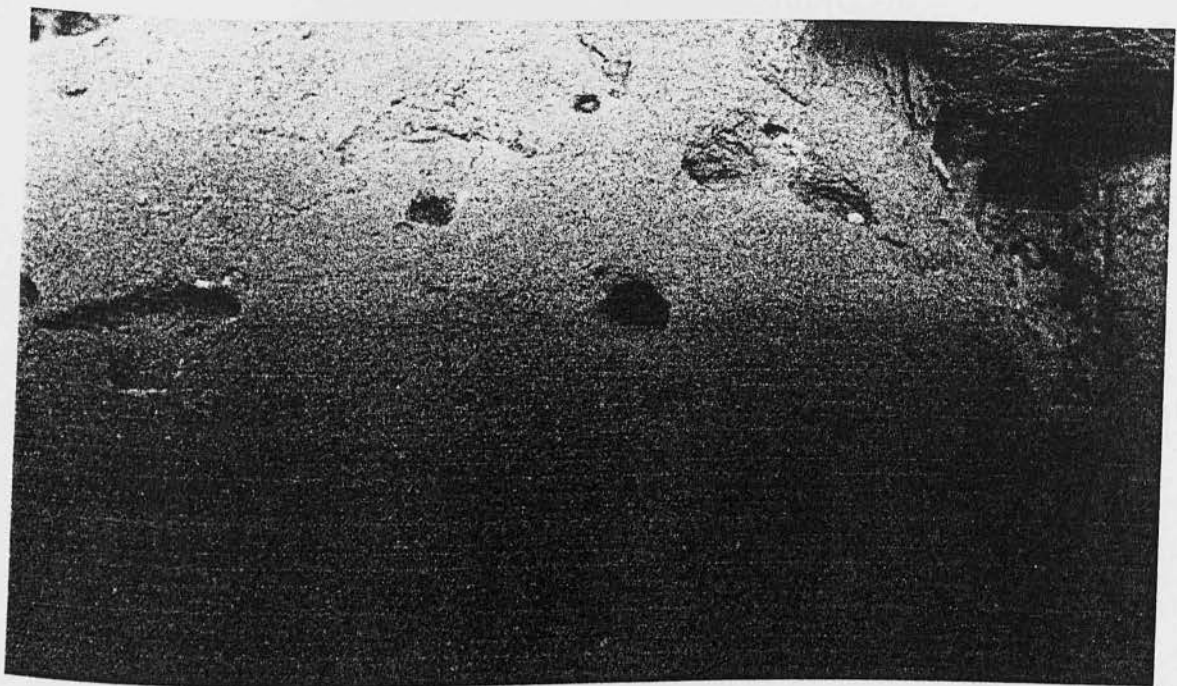
Γενικά όλοι οι παραπάνω παράγοντες επέδρασαν αρνητικά στο κάστρο με αποτέλεσμα να βρίσκεται σήμερα σε κρίσιμη κατάσταση όσον αφορά την ανάδειξη των μορφολογικών του χαρακτηριστικών αλλά και την ευστάθεια της ανωδομής. Η λιθοδομή έχει αποδομηθεί σε αρκετές περιοχές, οι επάλξεις του

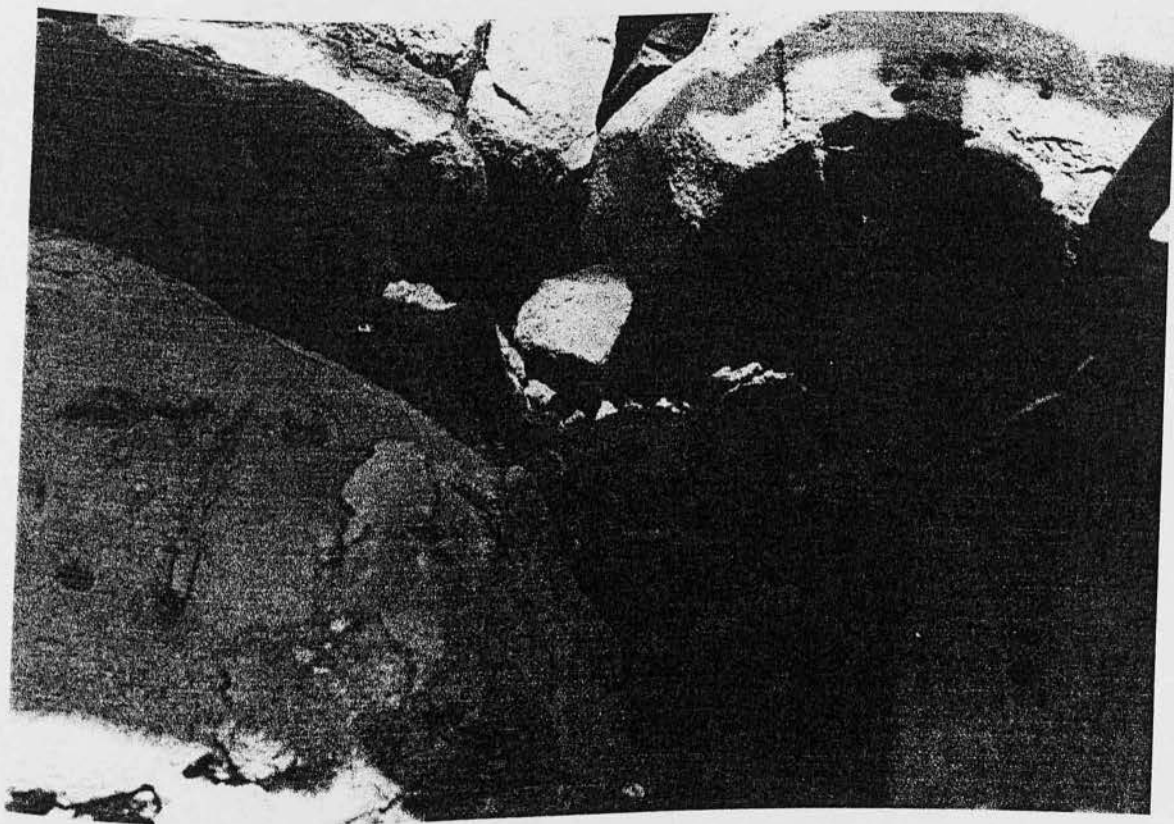
δεν υφίστανται πλέον και το λιθόσωμα στους πύργους έχει καταρρεύσει σε πολύ μεγάλο ποσοστό.

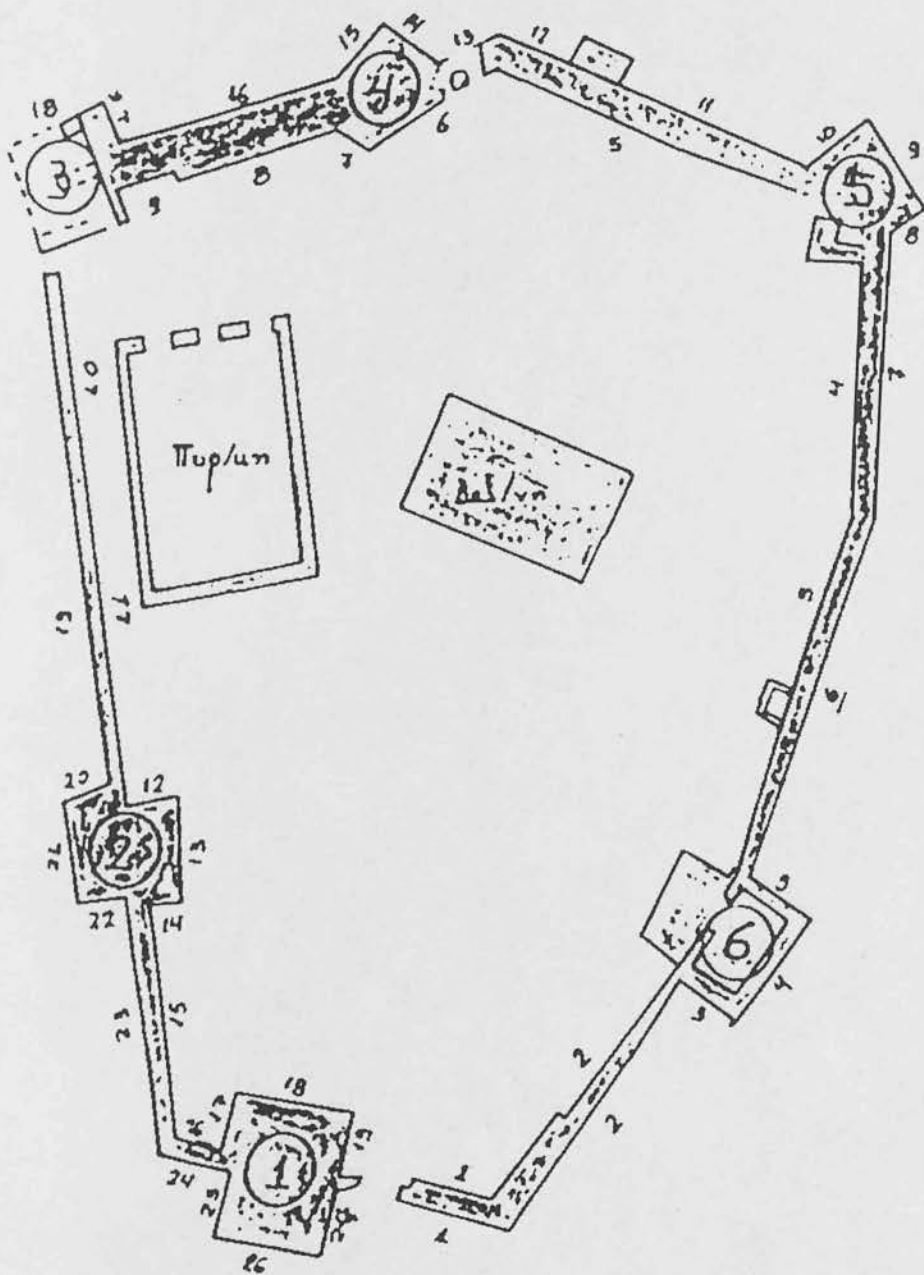
Λεπτομέρεια στην οποία φαίνονται τα αποτελέσματα της αιολικής επίδρασης και των υδατοπτώσεων στα τείχη.

Οπές από βλήματα εισβολέων.

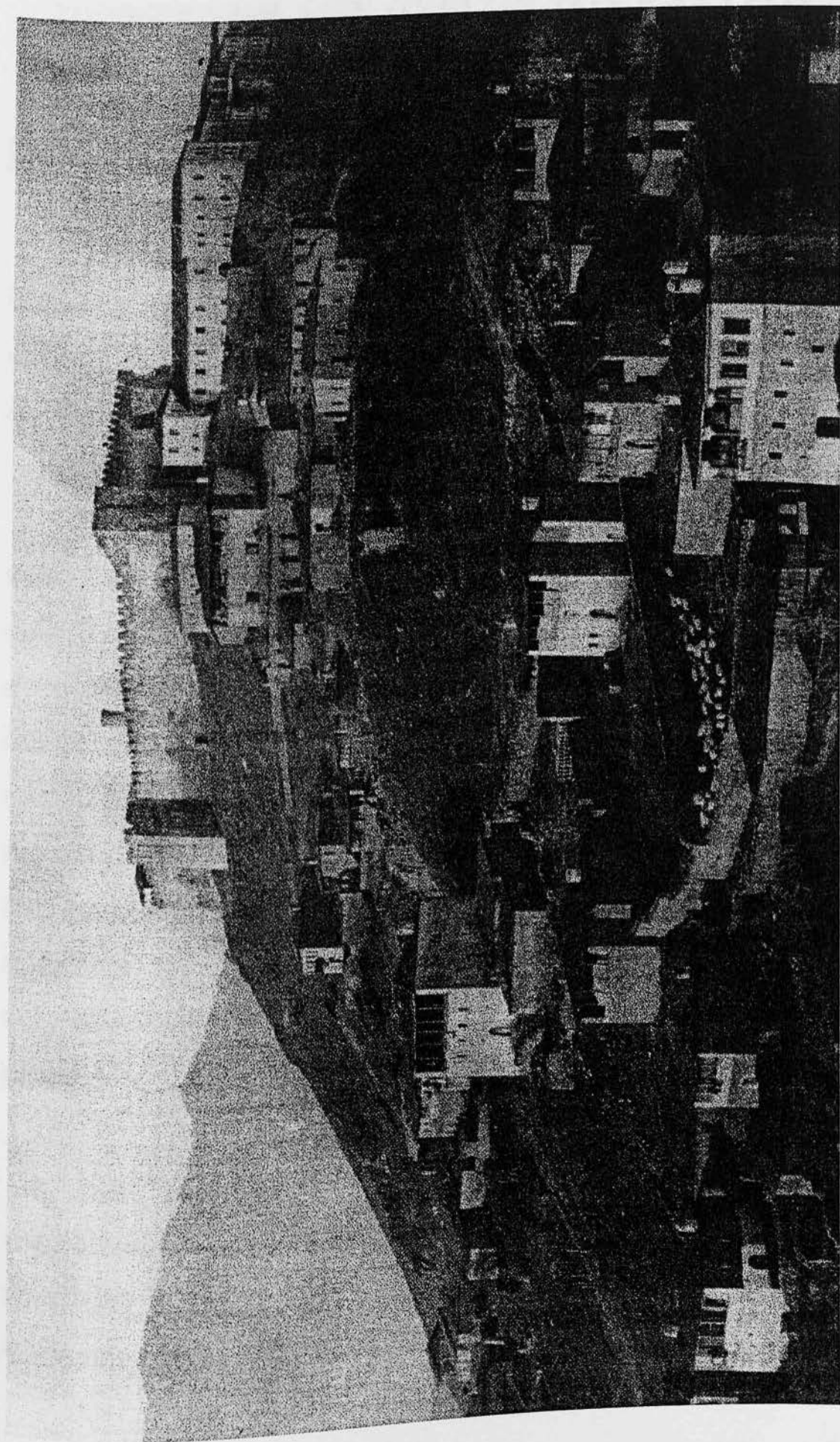

Απολέπιση των λίθων.

Κάτοψη του κάστρου από την 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας.

Φωτογραφία του Φαναρίου του 1885.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΥΡΓΩΝ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Πύργος Α

Στη νότια όψη του κάστρου, αριστερά της κυρίας τοξωτής πύλης, δεσπόζει ο πρώτος πύργος («Πύργος Α» για τις ανάγκες της εργασίας), του οποίου σώζονται όλες οι πλευρές και το ύψος του φτάνει τα 9,8 μέτρα.

Το κύριο χαρακτηριστικό της δόμησης του πύργου Α, που απαντά και στους υπόλοιπους πύργους, είναι πως προεξέχει από τη γραμμή του περιδρόμου προς τα έξω και προς τα μέσα · πρόκειται για μορφή δόμησης που είναι συνηθέστερη στον πρώιμο μεσαίωνα στη Δύση. (Βλ. σχ. , κάτοψη). Δε σχηματίζει ορθογώνιο ή έστω τραπέζιο αλλά παρατηρείται μια σχεδόν παράλληλη μετάθεση των εσωτερικών πλευρών σε σχέση με τις εξωτερικές, χωρίς να πρόκειται για μεταγενέστερη μετατόπισή τους. Οι διαστάσεις της συνολικής κατασκευής του πύργου είναι 7,0 x 10,0 μέτρα.

Στον πύργο Α είναι ευδιάκριτα όλα τα υλικά τοιχοδομίας του κάστρου: λίθοι των οποίων οι διαστάσεις ποικίλουν - αυτοί που συνήθως παρατηρούνται στο λιθόσωμα έχουν διαστάσεις από 0,17 x 0,25 έως 0,22 x 0,30-

---

δεν απουσιάζουν όμως και οι λίθοι μεγαλύτερων διαστάσεων (από 0,30 x 0,50 έως 0,40 x 0,60).

Το κονίαμα δόμησης είναι ασβεστοπουζολανικής προέλευσης. Αραιά και σποραδικά, μικρά κομμάτια λεπτών κεραμιδιών (πάχους 1,5 – 2,0 χιλιοστών) παρεμβαίνουν μεταξύ των λίθων · η πρώτη τους ύλη, το αργιλόχωμα, αφθονεί στην ευρύτερη θεσσαλική γη.

Στον πύργο Α δεν παρατηρείται κανένα άνοιγμα και εσωτερικά είναι γεμάτος με λιθόδεμα. Φαίνεται πως είναι κι αυτός μονώροφος, όπως και οι υπόλοιποι πύργοι του κάστρου, με τις επάλξεις στην οροφή του. Στο εσωτερικό της νότιας πλευράς του περιδρόμου και δυτικά του πύργου, μπορούμε να διακρίνουμε υπολείμματα μιας εσοχής με διαστάσεις ικανές να προσφέρουν μια στοιχειώδη προστασία σε κάποιον από τους υπερασπιστές του κάστρου. Χαρακτηριστικό των εσοχών αυτών είναι η αψιδωτή μορφή με τα «σπασμένα τόξα» πάνω απ'τα ανοίγματα.

Σε απόσταση περίπου 3 μέτρων δυτικά του πύργου, στη εσωτερική πλευρά του περιδρόμου, υπάρχει μία σκάλα που οδηγεί στο άνω μέρος του τείχους στον περίπατο διάδρομο. Πρόκειται για μία όχι και τόσο επιμελημένη κατασκευή από μικρούς λίθους συνδεδεμένους με άφθονο

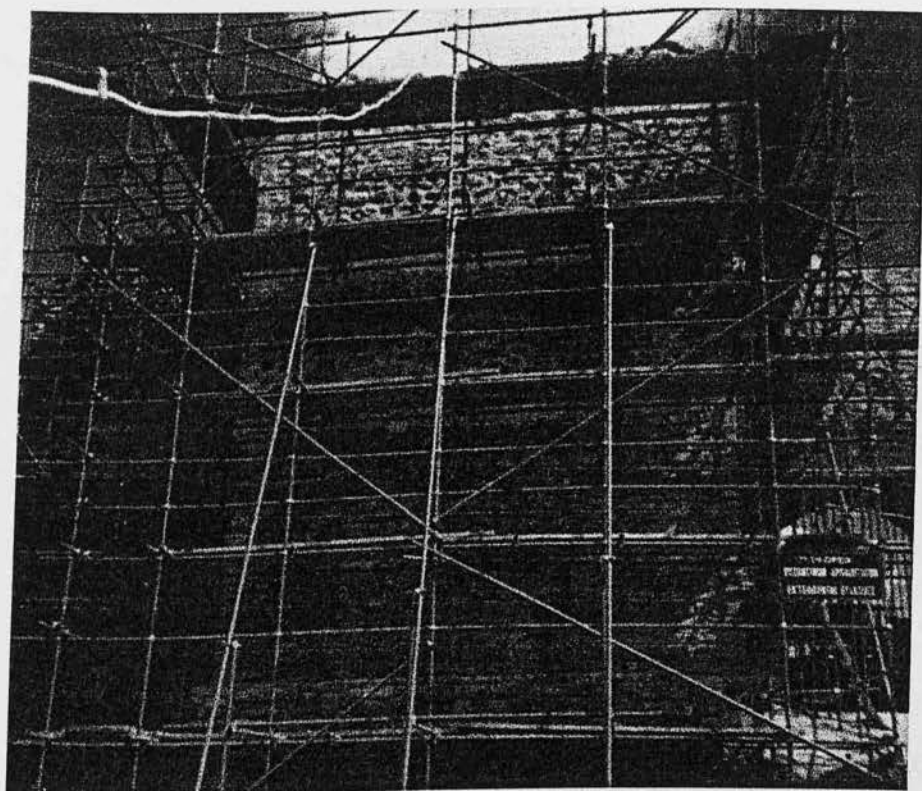

ασβεστοκονίαμα, ενώ στα σκαλοπάτια έχουν χρησιμοποιηθεί επίπεδες ασβεστολιθικές πλάκες.

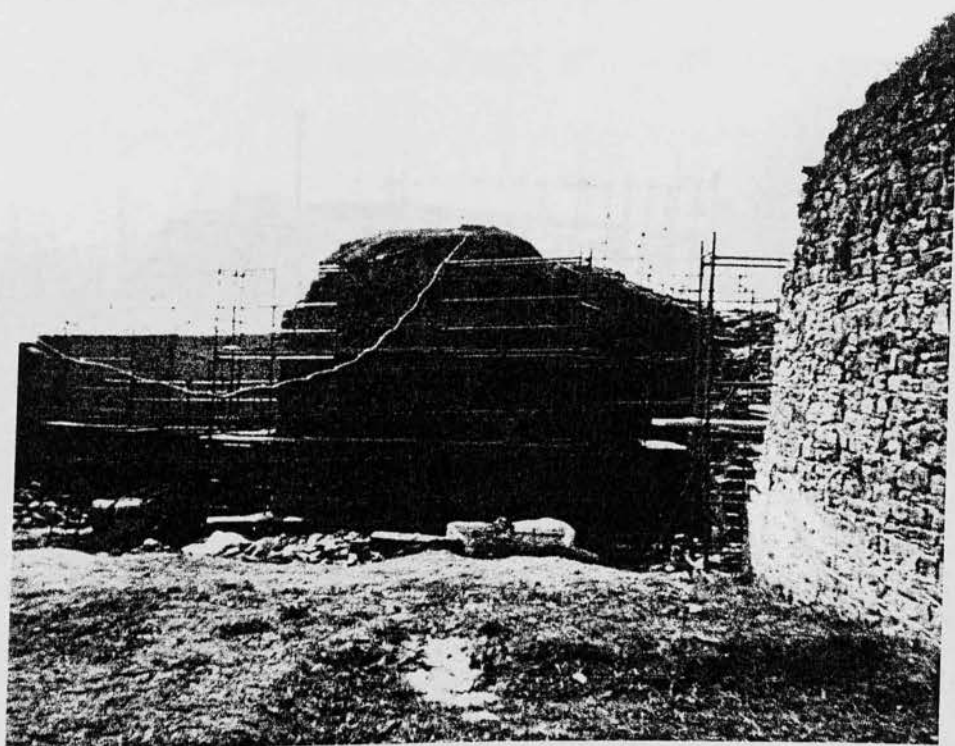
Πρόκειται για προεξέχοντα γωνιακό πύργο του κάστρου με ιδιαίτερα μεγάλη στρατηγική σημασία για την άμυνά του. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο επιλογής δόμησης του πύργου, στον οποίο εφάπτεται το αριστερό τόξο της κεντρικής πύλης · το σημείο αυτό επιτρέπει τον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής, αφού παρέχει τη δυνατότητα συνολικής θέασης του θεσσαλικού κάμπου και μέρους της οροσειράς των Αγράφων, που εκτείνεται μέχρι τη λίμνη Πλαστήρα.

Παράλληλα, το έδαφος στο σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα επικλινές και δύσβατο. Οι κατασκευαστές του κάστρου εκμεταλλεύτηκαν τη μεγάλη κλίση, για να πετύχουν μεγάλο «ειδικό» ύψος τείχους και να καταστήσουν την πρόσβαση στην καστροπόρτα ιδιαίτερα δυσχερή για τους επίδοξους εισβολείς.

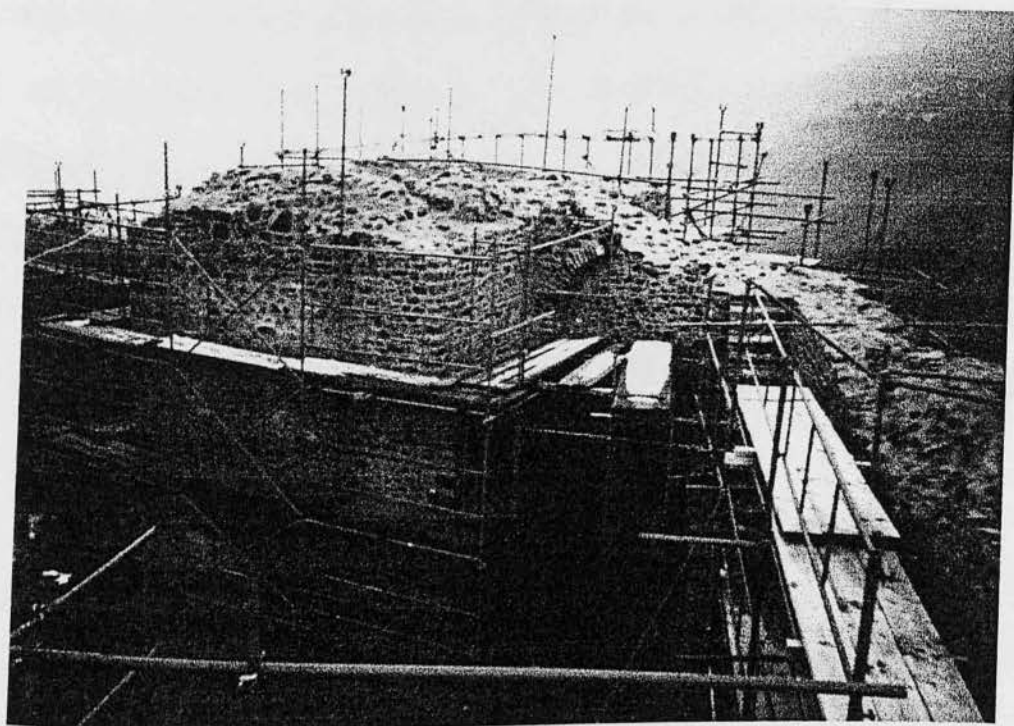
Η όλη αρχιτεκτονική διαρρύθμιση υποδηλώνει την προσοχή που δόθηκε στην ενίσχυση της αποτρεπτικής και αμυντικής ικανότητας του κάστρου.

*Αποψη του πύργου Α, που βρίσκεται στο
νοτιοδυτικό άκρο του κάστρου. Δεξιά δια-
κρίνεται η κεντρική πόλη.*

*Άποψη του πύργου Α από την εσωτερική
πλευρά του περιδρόμου. Δεξιά διακρίνεται
η σκάλα που οδηγούσε στο άνω μέρος του
τείχους, στον περίπατο διάδρομο.*

Άποψη του πύργου Α από την εσωτερική πλευρά του περιδρομίου, μετά τις εργασίες αναστήλωσης και αποκατάστασης της κλίμακας. Στο εσωτερικό της νοτιοδυτικής πλευράς του πύργου διακρίνεται τοξωτή εσοχή.

Πύργος Β

Από τον πύργο Α προχωρώντας βορειοδυτικά περιμετρικά του τείχους του κάστρου σε απόσταση περίπου 20 μέτρων βρισκόμαστε μπροστά στον πύργο Β, που είναι χτισμένος στη δυτική πλευρά του κάστρου. Όπως και ο πύργος Α, προεξέχει και αυτός από τη γραμμή του περιδρόμου εσωτερικά και εξωτερικά και παρατηρούμε και εδώ παράλληλη μετάθεση των εσωτερικών πλευρών σε σχέση με τις εξωτερικές, σχηματίζοντας δύο παράλληλες ορθογωνικές κατασκευές με συνολικές διαστάσεις πύργου 8,50 x 6,50 μέτρα (βλ. κάτοψη).

Ο πύργος αυτός, όπως και το μεγαλύτερο τμήμα των τειχών του κάστρου, είναι χτισμένος επάνω σε κρηπίδωμα που εξέχει 15 εκατοστά και το ύψος του φτάνει το 1 μέτρο. Με τον τρόπο αυτό οι κατασκευαστές του κάστρου κατάφεραν να φέρουν στο ίδιο οριζόντιο επίπεδο τις διακυμάνσεις και τις ανομοιομορφίες του εδάφους.

Είναι αξιοσημείωτο πως για την κατασκευή του πύργου αυτού έγινε περισσότερη χρήση μεγάλων διαστάσεων λίθων σε σχέση με τους υπόλοιπους πύργους του κάστρου. Στο χαμηλότερο τμήμα του εξωτερικού τείχους χρησιμοποιούνται λίθοι μικρών διαστάσεων, ενώ στη μέση περίπου του τείχους

συναντάμε μεγάλους λίθους, των οποίων οι διαστάσεις κυμαίνονται από 0,3 x 0,5 έως 0,4 x 0,6μ. περίπου. Η τοποθέτηση των λίθων αυτών στο μέσο της τοιχοποιίας δεν είναι καθόλου τυχαία: εκτιμούμε πως με τον τρόπο αυτό ενισχύεται το πιο ευάλωτο τμήμα της και εμποδίζονται φθορές μεγάλης κλίμακας από βαλλιστικές επιθέσεις.

Στους λίθους αυτούς παρατηρούνται έντονα βαθουλώματα. Αν υιοθετήσουμε την άποψη που υποστηρίζεται από αρκετούς ερευνητές, σύμφωνα με την οποία οι μεγάλοι λίθοι προέρχονται από το αρχαίο κάστρο της Ιθώμης,¹ μπορούμε να αποδώσουμε το σχηματισμό των βαθουλωμάτων αυτών στην αιολική επίδραση που ασκήθηκε στο πέρασμα των αιώνων. Αν πάλι θελήσουμε να κρατήσουμε επιφυλακτική στάση όσον αφορά στην ακριβή χρονολόγηση των λίθων, θα μπορούσαμε να αποδώσουμε τα βαθουλώματα στις λίθους στην προσβολή τους από βλήματα διαφόρων επιθέσεων που δέχτηκε το κάστρο στη διάρκεια της μακραίωνης πορείας του.

Ο πύργος Β σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, τέτοια ώστε να μας επιτρέπει να βγάλουμε κάποια ασφαλή συμπεράσματα για τις αμυντικές διατάξεις που υπήρχαν πάνω στο τείχος.

---

¹ Σε έγγραφο της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών αρχαιοτήτων αναφέρεται: «Το Φανάρι είναι γνωστή βυζαντινή πόλη που χτίστηκε στη θέση της αρχαίας Ιθώμης και συνέχισε να αναφέρεται και στην εποχή του Ιουστινιανού με το όνομα αυτό». Πρβλ. επίσης και «Χατζάρας, Το Φανάρι, αρ. φύλλου 9, 1991.»

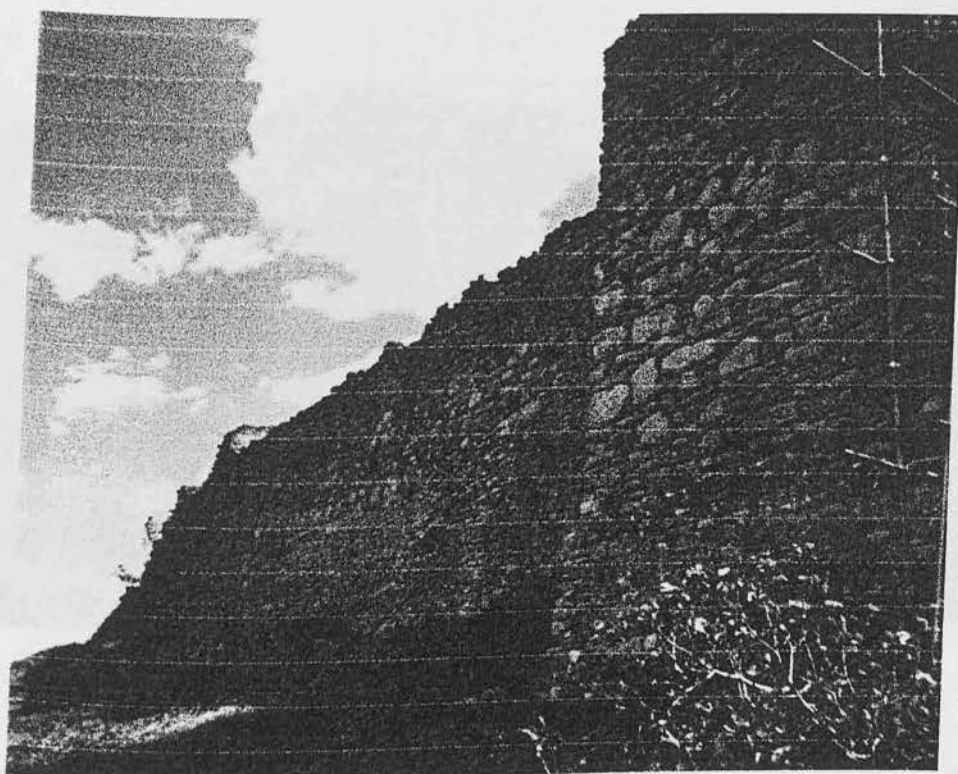
Στο τμήμα αυτό είναι εμφανής ο περίπατος διάδρομος που διέτρεχε κατά μήκος όλο το τείχος, καθώς και το στηθαίο παραπέτο πάχους περίπου 50 – 60 εκατοστών και εκτιμώμενου ύψους περί το 1 μέτρο. Το ύψος του στηθαίου, που σώζεται σήμερα στο σημείο αυτό, ποικίλει από 40 – 50 εκατοστά.

Στο επάνω μέρος του παραπέτου αυτού υπήρχαν επάλξεις, που επέτρεπαν στους υπερασπιστές του κάστρου να μάχονται με ασφάλεια. Δυστυχώς, σήμερα υπάρχουν μόνο ίχνη εδράσεως των επάλξεων χωρίς να μπορούν να προσδιοριστούν οι διαστάσεις τους.

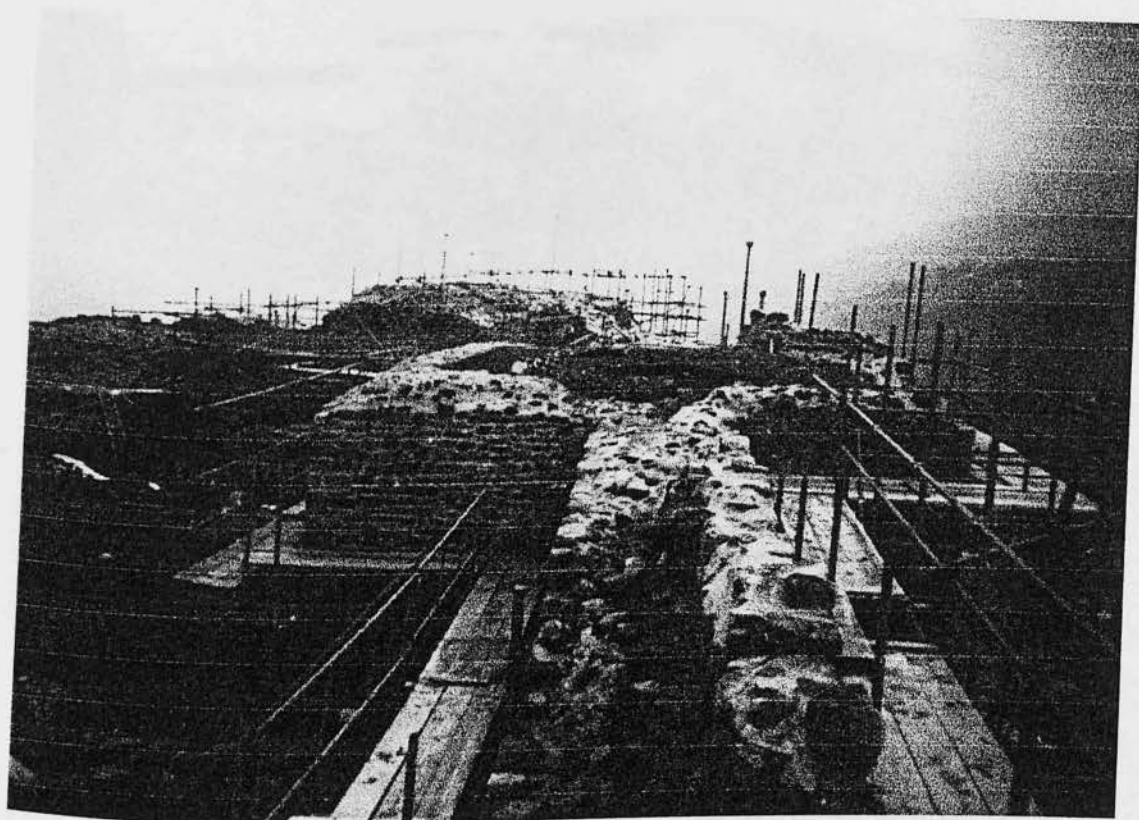
Με την πρώτη ματιά φαίνεται σαν απλός ενδιάμεσος πύργος πλευρικής υποστήριξης (“flanking tower – tour flanquante”). Αν εξετάσουμε όμως τη θέση του στη γενικότερη αμυντική σχεδίαση του κάστρου, διαπιστώνουμε ότι ο ρόλος του ήταν πιο σύνθετος, αφού πέρα απ’ το γεγονός ότι εξασφάλιζε τον έλεγχο της ευρύτερης δυτικής περιοχής, παράλληλα επιτελούσε σημαντικό ρόλο στην προάσπιση της κεντρικής νότιας πύλης.

Αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι η πρόσβαση στην κεντρική πύλη ήταν ιδιαίτερα δυσχερής λόγω της ανωφέρειας του εδάφους, εύλογα μπορούμε να συμπεράνουμε πως οι επίδοξοι εισβολείς ήταν αναγκασμένοι να διανύσουν

περιμετρικά τη δυτική πτέρυγα του κάστρου, προκειμένου να πραγματοποιήσουν κατάληψή του διαμέσου της κεντρικής πύλης. Η στρατηγική θέση του πύργου Β καθιστούσε δυνατή την αποδυνάμωση μεγάλου αριθμού επιδρομέων, πριν ακόμα φτάσουν μπροστά στην κεντρική είσοδο.

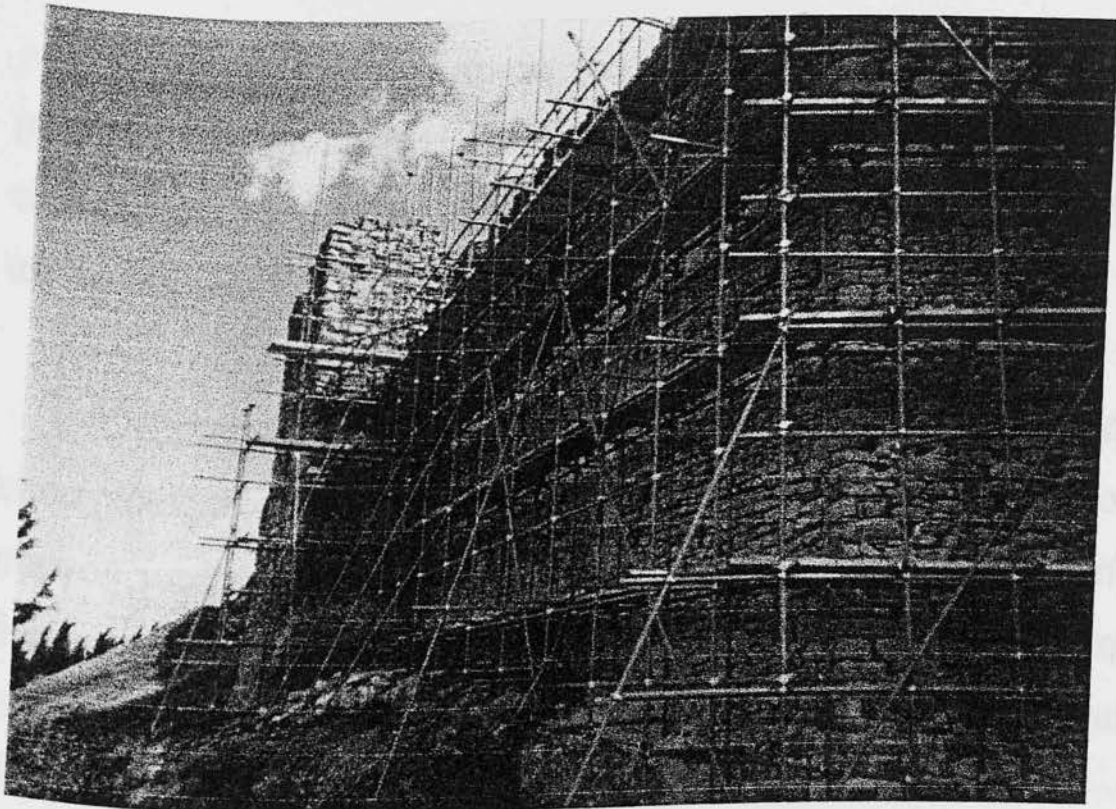
Εξωτερική άποψη του πύργου Β που βρίσκεται Νοτιοδυτικά του κάστρου. Στη βάση του είναι εμφανές το κρηπίδωμα, ενώ διακρίνονται ευκρινώς λίθοι μεγάλων διαστάσεων στο μέσο του τείχους.

*Βόρεια πλευρά του πύργου Β στο εσωτερικό των τειχών.
Ο περίπατος διάδρομος και το στηθαίο παραπέτο είναι σε
πρώτο πλάνο.*

*Λεπτομέρεια βάσης εξωτερικής πλευράς πύργου Β.
Φαίνεται πως το μεγαλύτερο μέρος του κονιάματος
έχει διαβρωθεί ή αποπλυθεί από την καταστρεπτική
δράση της βροχής.*

Νοτιοδυτική άποψη του πύργου Β κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Πύργος Γ

Στο βορειοδυτικό άκρο του κάστρου, σε απόσταση 52,5 μέτρων από τον πύργο Β, βρισκόμαστε μπροστά στα ερείπια του πύργου Γ, που παρείχε προστασία από χερσαίες επιθέσεις απ' το βορρά.

Οι πλευρές της δυτικής όψης του πύργου έχουν σχεδόν ολοσχερώς καταρρεύσει. Εξετάζοντας τα απομεινάρια του πύργου μπορούμε να προβούμε σε μια στοιχειώδη περιγραφή, διατηρώντας πάντα επιφυλάξεις για την αρχική μορφή της κατασκευής ελλείψει διασωθέντων τμημάτων ή έστω κάποιων διαφωτιστικών ιστορικών στοιχείων.

Πρόκειται για ένα γωνιακό προεξέχοντα πύργο, ορθογωνικού σχήματος με διαστάσεις περίπου 10 x 9 μέτρων. Τμήματα του περιπάτου διάδρομου δε σώζονται, όμως φαίνεται ότι και αυτός ο πύργος ήταν μονώροφος, όπως και οι υπόλοιποι πύργοι του κάστρου, με τις επάλξεις στην οροφή του και ήταν κι αυτός χτισμένος πάνω σε κρηπίδωμα ύψους περίπου 1 μέτρου.

Το αρχικό ύψος του πρέπει να εκτιμηθεί γύρω στα 9 με 10 μέτρα, δηλαδή 2 περίπου μέτρα περισσότερο απ' ό,τι διασώζεται σήμερα. Οι τοίχοι του είναι χτισμένοι με τον ίδιο τρόπο όπως

και των άλλων πύργων, με λίθους ποικίλων διαστάσεων, οπτόπλινθους και αφθονία κονιάματος ασβεστοπουζολανικής προέλευσης. Όπως και στον πύργο Β παρατηρείται χρήση λίθων μεγαλύτερων διαστάσεων στο μέσο περίπου του ύψους του, που ενίσχυαν την αντοχή στο σημείο εκείνο από βαλλιστικές επιθέσεις.

Αν λάβουμε υπ' όψη μας - με βάση τα ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε ¹- το γεγονός ότι οι περισσότερες καταλήψεις του κάστρου υπήρξαν αναίμακτες, θα μπορούσαμε να αποδώσουμε την ολοσχερή καταστροφή του πύργου στη μορφολογία του εδάφους στο σημείο εκείνο:

Η πρόσβαση στο κάστρο από τη βόρεια πλευρά είναι ιδιαίτερα εύκολη αφού η κλίση του εδάφους είναι πολύ μικρή· επιπλέον ο κεντρικός δρόμος που ξεκινάει απ' το Φανάρι προς το κάστρο καταλήγει στη βορειοδυτική πλευρά του. Επομένως θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ο πύργος Γ ήταν ο πλέον ευάλωτος και τρωτός, αφού δεχόταν τις περισσότερες επιθέσεις από δύο διαφορετικά ευπρόσβλητα σημεία ταυτόχρονα.

---

¹ Στην περίοδο της φραγκοκρατίας οι Θεσσαλοί άρχοντες παρέμειναν κυρίαρχοι στα κάστρα τους αλλά ήταν φοροϋποτελείς στον δούκα των Αθηνών. Την ίδια περίοδο αναφέρεται η κατάληψη του κάστρου από την Άννα, χήρα του δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου. Η κατάληψη όμως αυτή υπήρξε ιδιαίτερα σύντομη και αναίμακτη. Στη συνέχεια ο Στέφανος Γαβριηλόπουλος παρέδωσε ειρηνικά το κάστρο στο δεσπότη της Ηπείρου Ιωάννη Ορσίνη. Κατά τη διάρκεια της σέρβικης κυριαρχίας στη Θεσσαλία, οι άρχοντες της Θεσσαλίας εξακολούθησαν να κατέχουν τα κεκτημένα δικαιώματά τους και δεν διεξήχθησαν σημαντικές μάχες γύρω απ' το κάστρο. Τέλος, στη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης, ο απελευθερωτικός αγώνας επικεντρώθηκε στη Ρούμελη και όχι στη Θεσσαλία, με αποτέλεσμα να μείνουν ανέπαφα τα μεσαιωνικά κάστρα της περιοχής.

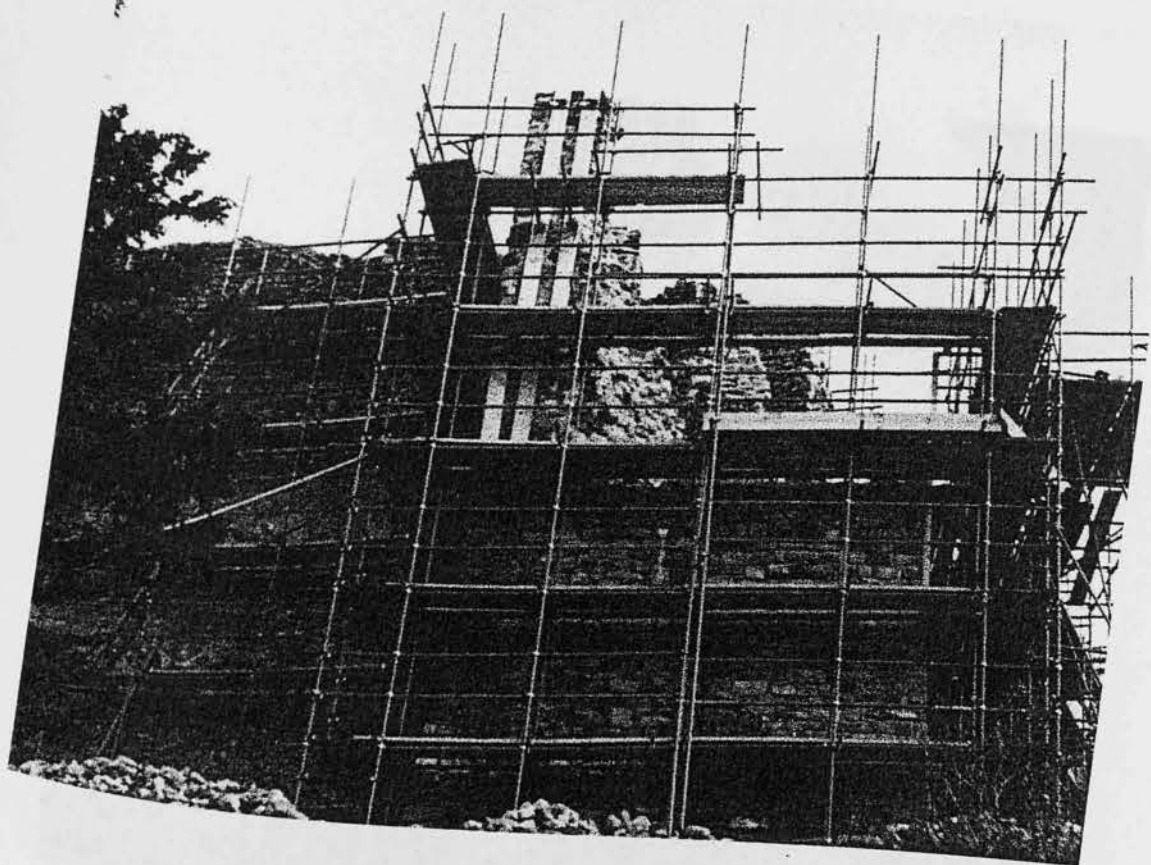

Επίσης η αιολική δύναμη που ασκήθηκε στο πέρασμα των αιώνων στο σημείο εκείνο ήταν ιδιαίτερα έντονη, λόγω της ισχυρότητας των βορείων ανέμων.

Ιδιαίτερα άξιος προσοχής είναι ένας εσωτερικός τοίχος, που φαίνεται να υπάρχει εντός του πύργου, χωρίς όμως να μπορεί να διευκρινιστεί με απόλυτη βεβαιότητα ο λειτουργικός του ρόλος. Δεδομένου ότι ανάλογη κατασκευή δεν απαντάται σε κανέναν άλλο πύργο του κάστρου, μπορούμε απλά να προβούμε σε κάποιες εικασίες σχετικά με τη λειτουργικότητά του. Ίσως να λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος τροφίμων ή πυρομαχικών (αν υποθέσουμε πως πρόκειται για κατασκευή προγενέστερη της πυριτιδαποθήκης) ή ακόμα ως χώρος στάβλισης των ίππων.

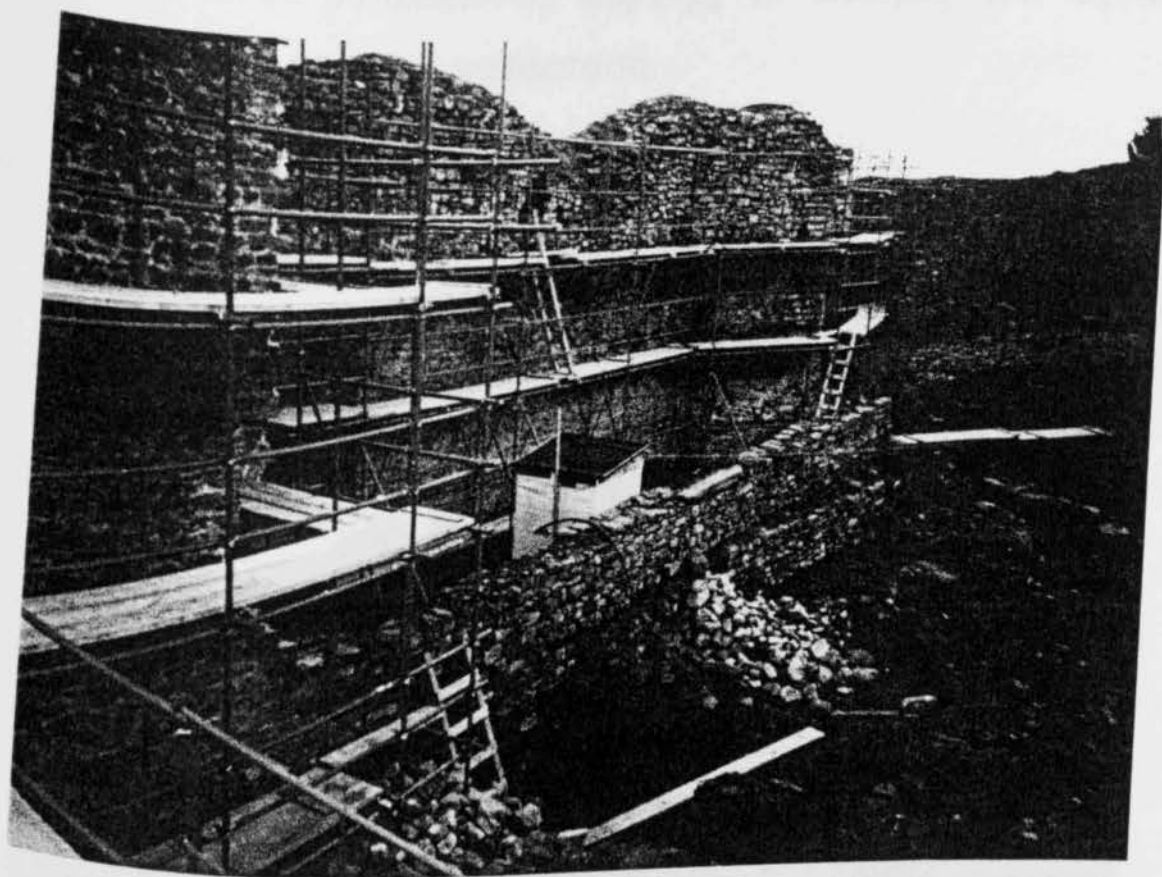
*Εξωτερική άποψη του πύργου Γ, του οποίου η δυτική
όψη έχει σχεδόν ολοσχερώς καταρρεύσει.*

Εξωτερική άποψη του πύργου Γ κατά τη διάρκεια των εργασιών αναστήλωσης και αποκατάστασής του από την 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας.

*Η εσωτερική πλευρά του πύργου Γ. Διακρίνεται ένας
εσωτερικός τοίχος εντός του πύργου, του οποίου ο
λειτουργικός χαρακτήρας δε μπορεί να προσδιοριστεί
με βεβαιότητα.*

*Κοντινότερη άποψη του εσωτερικού τοίχου εντός του
πύργου Γ.*

Πύργος Δ

Από τον πύργο Γ, διανύοντας μια απόσταση περίπου 18 μέτρων προς τα βορειοανατολικά, δεσπόζει ο πύργος Δ, ο οποίος είναι ρομβοειδούς μορφής, οι πλευρές του οποίου διασώζονται σε άρτια κατάσταση.

*Γενική άποψη της Βόρειας πλευράς.
Στο κέντρο ο πύργος Δ.*

Είναι κτισμένος και αυτός επάνω σε κρηπίδωμα ύψους περίπου 1,5 μέτρου, η λειτουργικότητα του οποίου συνίσταται αφ' ενός στη σταθερότερη έδραση της λιθοδομής και αφ' ετέρου στην οριζοντιοποίηση των διακυμάνσεων και ανομοιομορφιών του εδάφους.

Στον πύργο Δ υλοποιούνται και οι τέσσερις πλευρές και παρατηρούμε προεξοχή των τειχών σε σχήμα ρόμβου εσωτερικά και εξωτερικά του περιδρόμου · οι διαστάσεις των τειχών είναι περίπου 8,0 x 7,0 μέτρα ενώ το σωζόμενο ύψος του πύργου ανέρχεται γύρω στα 10,5 μέτρα, δηλαδή 1-2 περίπου μέτρα χαμηλότερα από το μέγιστο σωζόμενο ύψος των υπόλοιπων πύργων εξαιτίας της υπερύψωσης του εδάφους στο συγκεκριμένο σημείο. Δυστυχώς δε διασώζονται ίχνη επάλξεων στον πύργο αυτό.

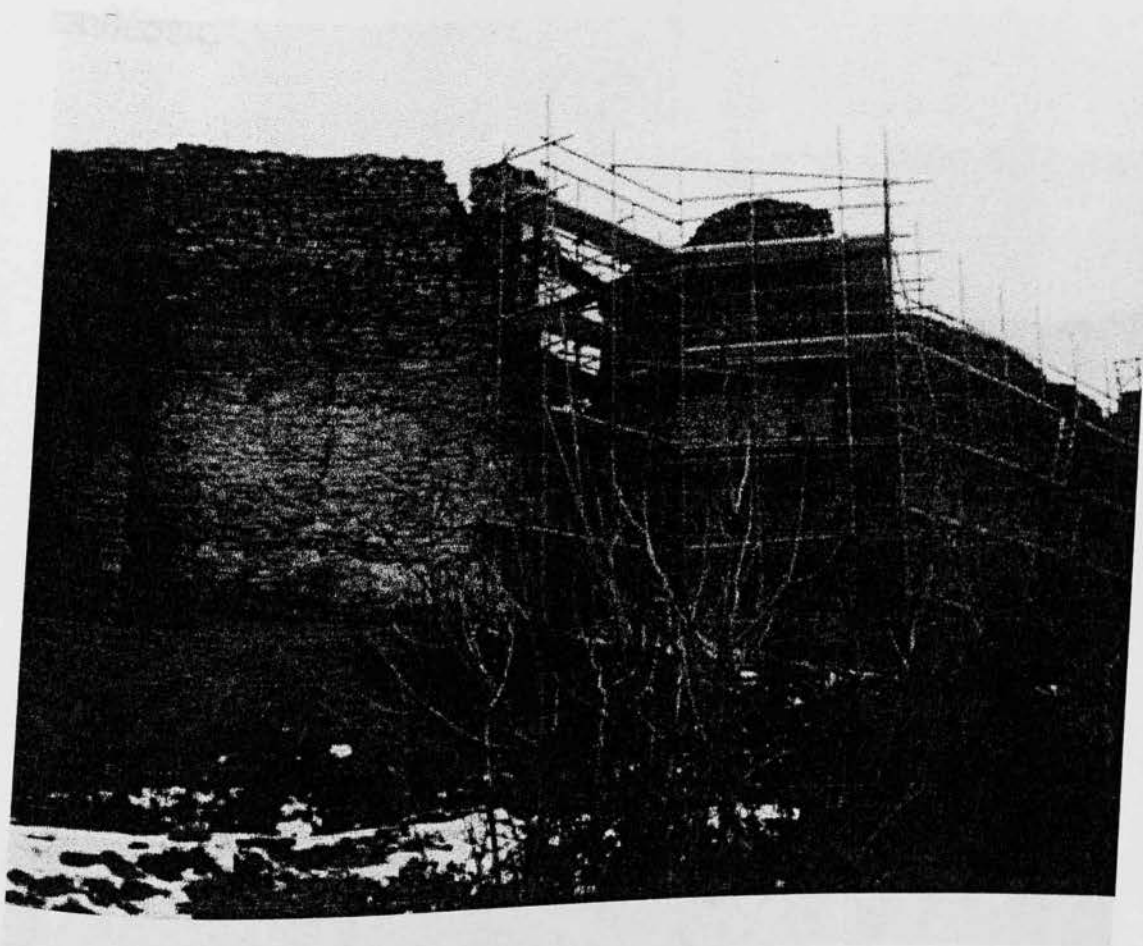

*ΒΑ άποψη του πύργου Δ.
Στο βάθος διακρίνεται ο πύργος Γ.*

Αξίζει να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στη ρομβοειδή κατασκευή του συγκεκριμένου πύργου: Η βόρεια όψη του κάστρου ήταν η πλέον ευάλωτη σε βαλλιστικές επιθέσεις επιδρομέων για δύο βασικούς λόγους:

1. Η κλίση του εδάφους στο σημείο αυτό είναι μικρή και η πρόσβαση στο βόρειο τείχος καθίσταται ιδιαίτερα εύκολη.
2. Η μοναδική ατραπός που ξεκινούσε από τους πρόποδες του βουνού κατέληγε στο βόρειο τμήμα του τείχους μεταξύ των πύργων 3 και 4.

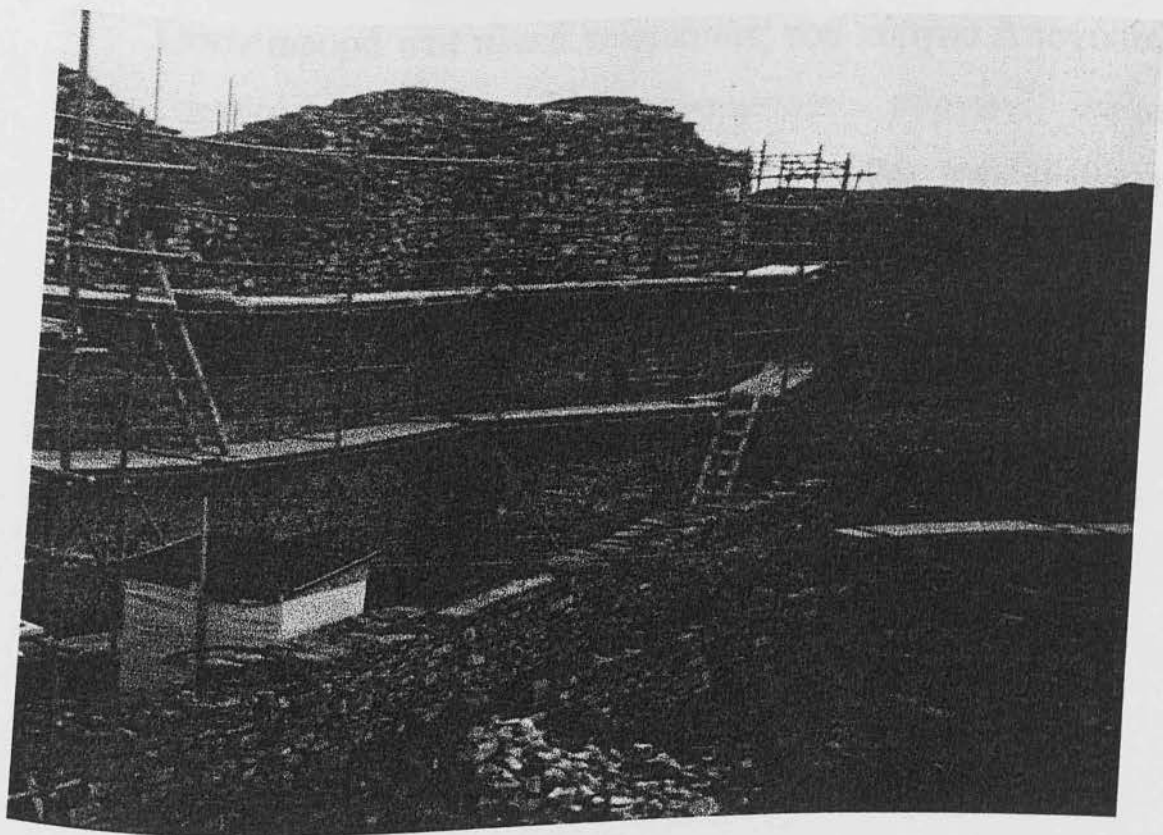
Εξωτερική άποψη του πύργου Δ κατά τις εργασίες ανακατασκευής του κάστρου.

Επομένως είναι εύλογη η επιλογή της ρομβοειδούς κατασκευής του συγκεκριμένου πύργου· οι αμυνόμενοι προασπιστές του κάστρου εξασφάλιζαν με τον τρόπο αυτό ευρύτερα μέτωπα απόκρουσης των βαλλιστικών επιθέσεων που δέχονταν ταυτόχρονα από τη βορειοανατολική και βορειοδυτική πλευρά του κάστρου.

Επιπλέον υπάρχει και ένας πρόσθετος λόγος που οδήγησε στην επιλογή του σχήματος αυτού: Η γωνιακή προεξοχή του πύργου εμφανίζεται λιγότερο ευάλωτη στις κατά μέτωπο επιθέσεις.

Εσωτερική άποψη του πύργου Δ.

Η άποψή μας για την ιδιαίτερη βαρύτητα της στρατηγικής σημασίας του πύργου Δ ενισχύεται και από τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

1. Το τείχος του περιδρόμου μεταξύ των πύργων Γ και Δ παρουσιάζει ενισχυμένη λιθοδομή, το πάχος της οποίας είναι σχεδόν το τριπλάσιο του πάχους των υπόλοιπων τειχών του περιδρόμου.
2. Στη βόρεια πλευρά του τείχους μεταξύ των πύργων Δ και Ε υπάρχει κατασκευή αντιστήριξης που ενισχύει τη στατική επάρκεια της λιθοδομής.

Όσον αφορά στα υλικά τοιχοποιίας του πύργου Δ ισχύουν οι παρατηρήσεις των προηγούμενων πύργων: λίθοι ποικίλων διαστάσεων, συμπαγείς οπτόπλινθοι και άφθονο κονίαμα ασβεστοπουζολανικής προέλευσης.

Πύργος Ε

Από τον πύργο Δ, προχωρώντας ανατολικά 20 μέτρα περίπου, συναντάμε τον πύργο Ε, ο οποίος είναι ορθογωνικής μορφής και του οποίου σώζονται σε άρτια κατάσταση μόνο οι εξωτερικές πλευρές.

Είναι και αυτός κτισμένος πάνω σε κρηπίδωμα ύψους μέχρι 1,5 μ. για σταθερότερη έδραση της λιθοδομής στο έδαφος, καθώς και την οριζοντιοποίηση των διακυμάνσεων και των ανομοιομορφιών του εδάφους.

Νοτιοανατολική άποψη του πύργου Ε.

Οι διαστάσεις των τειχών είναι περίπου 7x6,5μ., ενώ το σωζόμενο ύψος του πύργου είναι περίπου 11μ. Δυστυχώς, ούτε και στον πύργο αυτό διασώζονται ίχνη επάλξεων. Οι εσωτερικές πλευρές του πύργου έχουν ολοσχερώς καταρρεύσει. Το εσωτερικό σωζόμενο ύψος του κυμαίνεται μεταξύ 2-3 μέτρων.

Από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα εξωτερικά του τείχη, συμπεραίνουμε ότι η συγκεκριμένη πλευρά του κάστρου δεν ήταν καίριο σημείο επιθέσεων των επιδρομέων. Φαίνεται όμως ότι μεταγενέστερα έχουν γίνει επιδιορθώσεις, καθώς η τοποθέτηση νέου κονιάματος και οπτόπλινθων είναι ορατή τόσο στο κρηπίδωμα¹ όσο και στη λιθοδομή μέχρι ύψους 3μ. περίπου. Οι φθορές που παρατηρούνται στον πύργο Ε οφείλονται κυρίως στην αιολική επίδραση.

Αξιοσημείωτη είναι η κατασκευή που διασώζεται στην εσωτερική πλευρά του πύργου, η οποία είναι πιθανώς μεταγενέστερη της αρχικής κατασκευής του υπολοίπου κάστρου. Η κατασκευή αυτή, σχήματος "Γ", αφήνει ένα κενό

¹ Σύμφωνα με την άποψη της κ. Γεωργίας Μπέη, Πολιτικού Μηχανικού που εργάζεται στην 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας, το κρηπίδωμα του πύργου Ε θεωρείται νεότερη επέμβαση· την άποψή της τη στηρίζει : α) στην εύρεση ενός λίθου της περιοχής πάνω στον οποίο υπάρχει χαραγμένη η χρονολογία 1970 και β) στην αφθονία κονιάματος το οποίο διασώζεται στο κρηπίδωμα εν αντιθέσει με την αποσάθρωση που έχει υποστεί το κονίαμα στα υψηλότερα σημεία της εξωτερικής πλευράς του πύργου. Σχετικά με την προαναφερθείσα άποψη, εμείς εκφράζουμε με επιφύλαξη τις αντιρρήσεις μας για τους ακόλουθους λόγους:

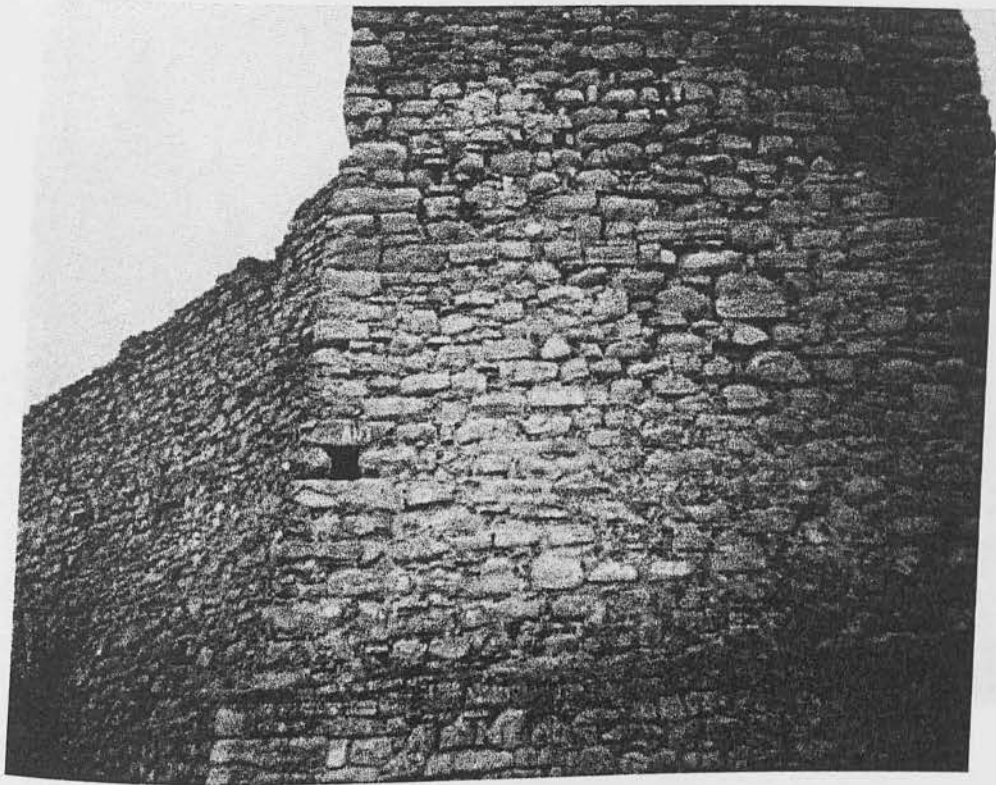
- 1) Η χρονολογία που αναγράφεται στο λίθο δεν επιβεβαιώνει απόλυτα την παραπάνω εικασία.
- 2) Η προσθήκη νέου κονιάματος και οπτόπλινθων ενδέχεται να αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση πάνω στο κρηπίδωμα που προϋπήρχε, επειδή το αρχικό κονίαμα είχε αποπλυθεί από την καταστροφική δράση της βροχής και της αιολικής δύναμης.
- 3) Ολόκληρη η κατασκευή του κάστρου είναι δομημένη σε κρηπίδωμα που προεξέχει γύρω στα 15 εκατοστά και του οποίου το ύψος κυμαίνεται από 1-3 μέτρα.

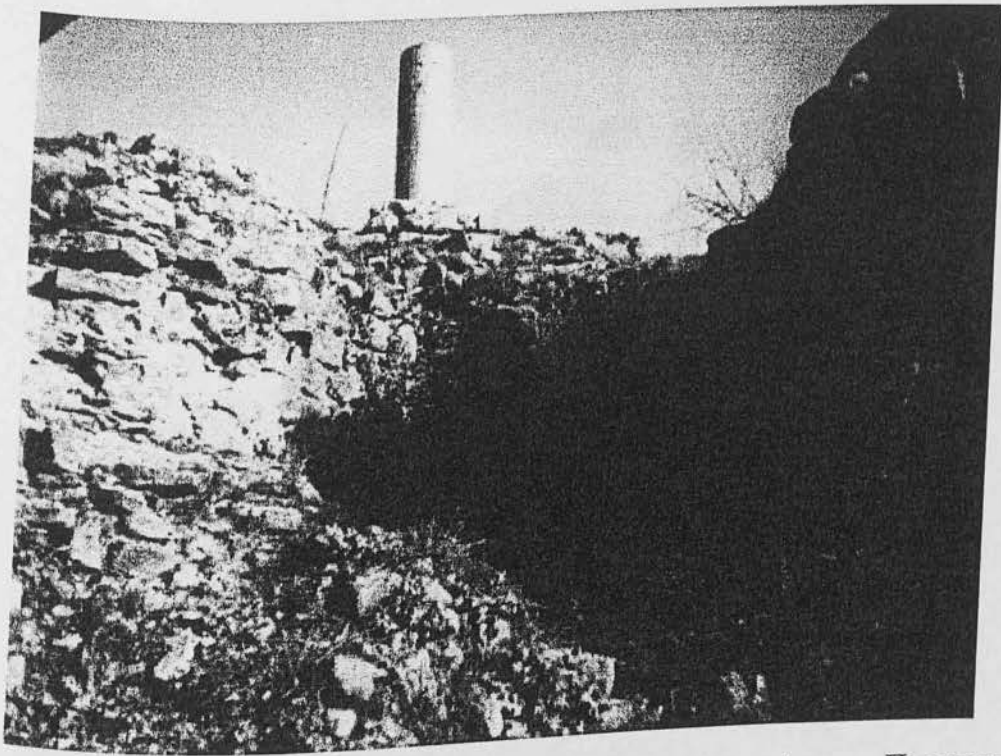
στην μία πλευρά εσωκλείοντας ένα χώρο, ο οποίος πιθανώς να χρησιμοποιούταν ως κρύπτη.

Όσον αφορά στην τοιχοποιία του πύργου, πρόκειται για αργολιθοδομή κατασκευασμένη από ακατέργαστες και ακανόνιστες πέτρες, όπως άλλωστε παρατηρήσαμε και στους υπόλοιπους πύργους. Ενώ συνήθως η δόμηση της αργολιθοδομής γίνεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι πέτρες να πλέκονται μεταξύ τους κατά τη μεγάλη και τη μικρή τους διάσταση σε εναλλαγή, στην συγκεκριμένη τοιχοποιία παρατηρούμε την εξής ιδιομορφία: οι πέτρες έχουν τοποθετηθεί κατά τη μια τους διάσταση ως επί το πλείστον. Στις γωνιές των αργολιθοδομών είναι τοποθετημένοι ακρογωνιαίοι λίθοι, ίδιας σύστασης, αλλά μεγαλύτερου μεγέθους και με αρκετά πιο κανονική μορφή απ' τους μεσαίους λίθους.

Γενικά ο πύργος Ε μπορεί να μην είχε ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για την αμυντική οχύρωση του κάστρου, ήταν όμως πολύ σημαντικός όσον αφορά στην επίβλεψη της περιοχής. Είναι ο πύργος με την καλύτερη θέα, αφού έχει ορατότητα όλου του θεσσαλικού κάμπου - από τα Τρίκαλα (αρχαία Τρίκκη) έως την πόλη της Καρδίτσας καθώς και το τέλος της οροσειράς των Αγράφων, δηλαδή παρέχει τη δυνατότητα συνολικής εποπτείας και επιτήρησης της ευρύτερης περιοχής που εκτείνεται από τα βορειοδυτικά ως τα νοτιοανατολικά.

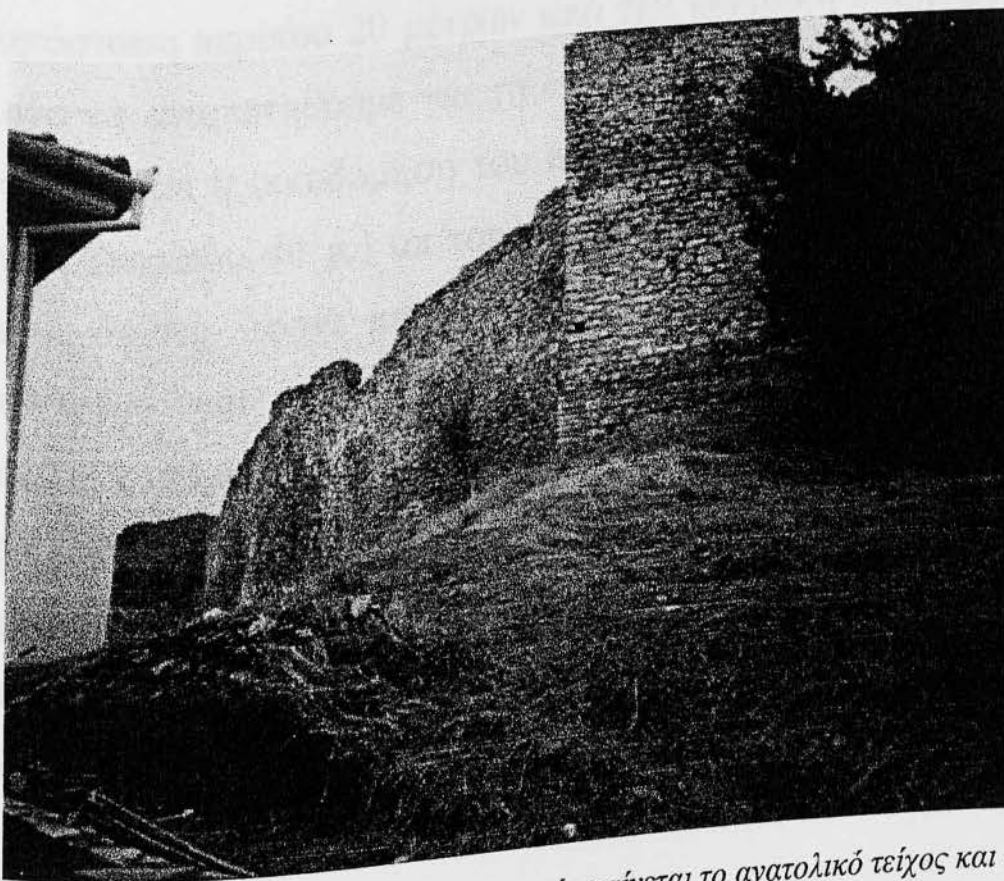
Λεπτομέρεια της βορειοανατολικής πλευράς του πύργου Ε, στην οποία διακρίνεται και το κρηπίδωμα στη βάση του.

Η κορυφή του πύργου Ε όπως φαίνεται από το εσωτερικό του κάστρου. Παρατηρούμε ότι το δάπεδο της κορυφής του ήταν χαμηλότερο από τις επάλξεις για την προστασία των παρατηρητών.

Βόρεια άποψη του πύργου Ε.

Βορειοανατολική άποψη του πύργου Ε στην οποία φαίνεται το ανατολικό τείχος και στο βάθος ο πύργος ΣΤ.

Πύργος ΣΤ

Κατεβαίνοντας από την ανατολική πλευρά του κάστρου, προς το νότο, συναντάμε τον πύργο ΣΤ σε απόσταση περίπου 42 μέτρων από τον πύργο Ε.

Ο πύργος ΣΤ είναι ορθογωνικής μορφής και έχει το μεγαλύτερο εμβαδόν επιφάνειας από τους υπόλοιπους πύργους. Οι διαστάσεις του είναι 11,00 x 7,70 μέτρα.

Είναι χτισμένος στη νοτιοανατολική πλευρά του κάστρου σε απόσταση περίπου 20 μέτρων από την κεντρική πύλη. Είναι εύλογο να αναρωτηθούμε για τη σκοπιμότητα που πιθανώς να εξυπηρετούσε η οικοδόμηση του πύργου σε απόσταση αρκετά μεγάλη (περίπου 40 μ.) απ'τον πύργο Ε, επιλογή η οποία, εκ πρώτης όψεως, άφηνε μεγάλο τμήμα του ανατολικού τείχους εκτεθειμένο και ακάλυπτο σε πιθανές επιθέσεις από τα ανατολικά. Μια προσεκτικότερη όμως εξέταση αποκαλύπτει πως η οικοδόμηση του πύργου ΣΤ στο συγκεκριμένο σημείο δεν είναι καθόλου τυχαία αλλά η λειτουργικότητά του ήταν κυρίως αμυντική · ασφαλή συμπεράσματα προς την κατεύθυνση αυτή μπορούμε να συνάγουμε αν λάβουμε υπόψη τα ακόλουθα:

-
1. Το ανατολικό τείχος που διατρέχει το κάστρο μεταξύ των πύργων Ε και ΣΤ δεν είναι ευθύγραμμη λιθοδομή, αλλά σχηματίζει μικρή αμβλεία γωνία σε απόσταση 18 μέτρων απ'τον πύργο Ε · αυτό σημαίνει πως τα 18 αυτά μέτρα τοιχοποιίας καλύπτονται αμυντικά από τον πύργο Ε. Έτσι, απομένουν περίπου 50 μέτρα τοιχοποιίας στη νοτιοανατολική πλευρά, τα οποία καλείται να προασπίσει ο πύργος Ε. Παρατηρούμε, όμως, πως η οικοδόμησή του δεν έγινε στο μέσο ακριβώς της ακάλυπτης αυτής πλευράς αλλά πιο κοντά στην κεντρική πύλη. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο πύργος ΣΤ επιτελούσε πρωταρχικά αμυντική και προστατευτική για την κεντρική πύλη λειτουργία.
  2. Το παραπάνω συμπέρασμα ενισχύεται από το γεγονός ότι ο πύργος ΣΤ είναι χτισμένος σε συμμετρική θέση σε σχέση με τον πύργο Β: Και οι δύο παρέχουν ασπίδα προστασίας της πύλης απ'τα δυτικά και απ'τα ανατολικά αντίστοιχα.

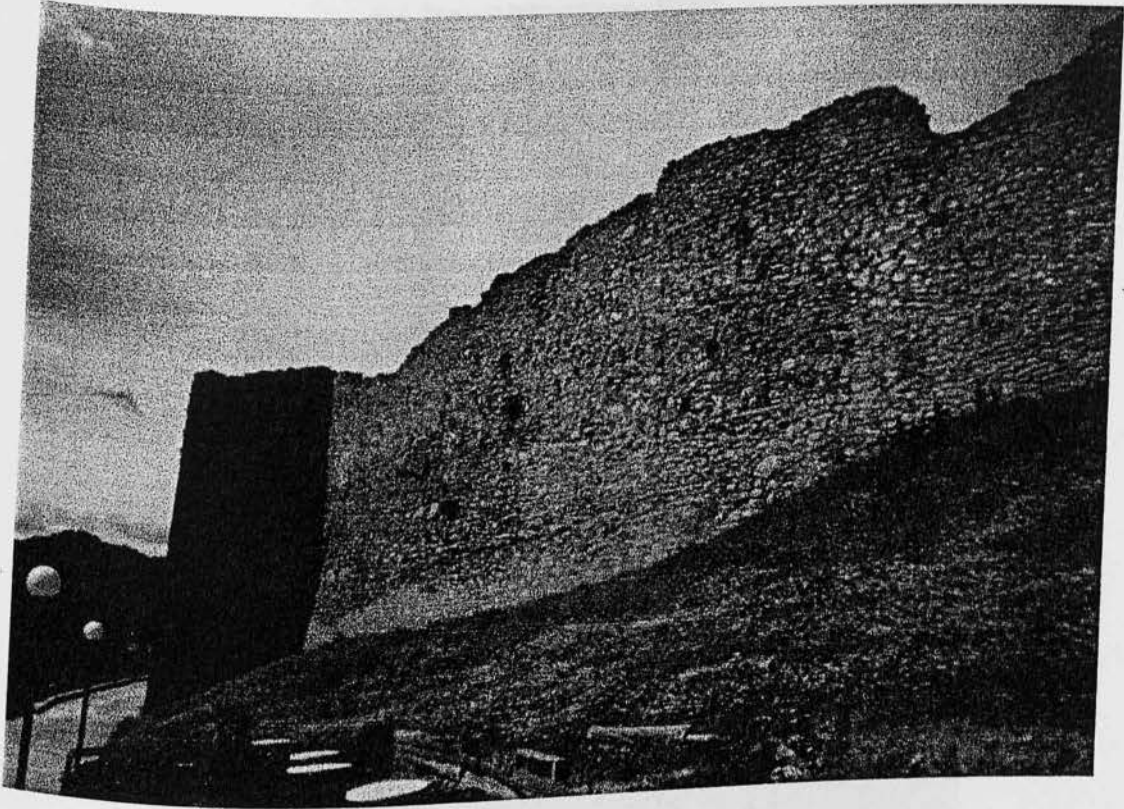
Χαρακτηριστικό του πύργου ΣΤ είναι ότι η λιθοδομή του εδράζεται κατευθείαν στο έδαφος, χωρίς να μεσολαβεί κρηπίδωμα. Η έδρασή του, λοιπόν, είναι σαφώς ασταθέστερη σε σχέση με τους υπόλοιπους πύργους. Λόγος για τον οποίο θα περίμενε κανείς η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο πύργος να μην είναι και τόσο καλή.

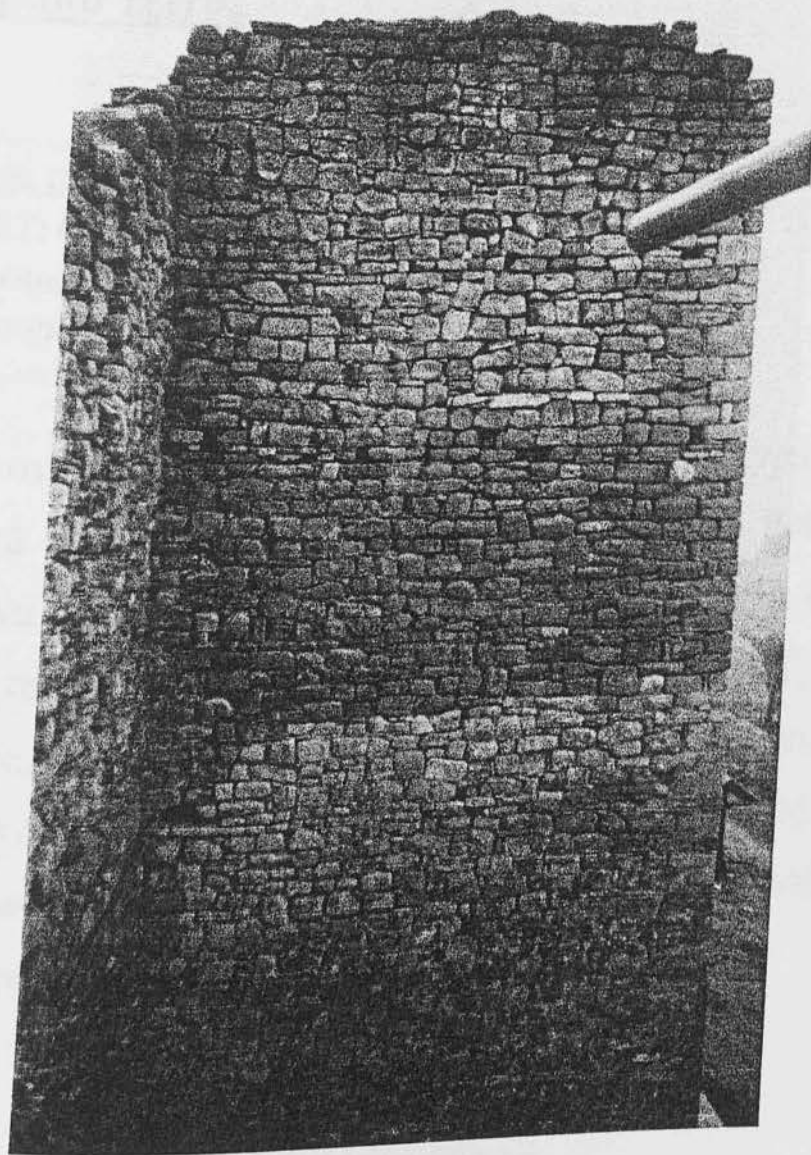
Η θέση, όμως, στην οποία βρίσκεται ο πύργος (νοτιοανατολική με μεγάλη κλίση του εδάφους που σημαίνει αυτόματα και λιγοστές επιθέσεις των επίδοξων κατακτητών του κάστρου από το συγκεκριμένο σημείο), βοηθά στην άρτια διατήρηση του εξωτερικού τμήματος του πύργου.

Τιχνη επάλξεων δε διασώζονται ούτε στον πύργο ΣΤ, καθώς το σωζόμενο ύψος του φτάνει περίπου τα 9 μέτρα. Δυστυχώς το εσωτερικό του πύργου είναι εντελώς κατεστραμμένο.

Τα υλικά τοιχοποιίας είναι ίδια με αυτά των υπολοίπων πύργων: Λίθοι ποικίλων διαστάσεων χωρίς να έχουν δεχθεί μεταγενέστερη επέμβαση. Αξίζει, δε, να σημειωθεί το γεγονός ότι σε έναν από τους γωνιακούς λίθους της νότιας πλευράς του πύργου και σε ύψος περίπου 6 μέτρων από το έδαφος σώζεται ανάγλυφη κεφαλή, χωρίς όμως να διακρίνονται ευκρινώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Ο πύργος ΣΤ από τα βορειοανατολικά.

Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας της νότιας πλευράς του πύργου ΣΤ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Ανατολικό τείχος

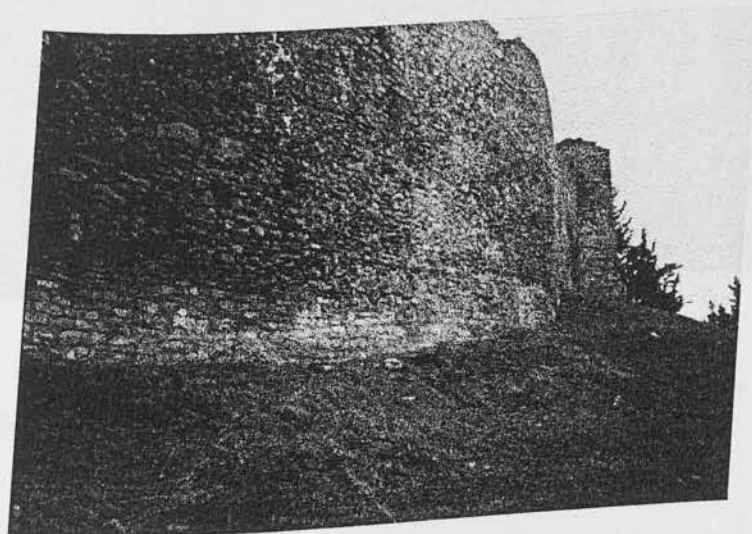
Ανατολικό τείχος

Πύργος ΣΤ: (εξ. πλευρές 3,4,5)

Εξωτ. πλευρές: 2, 6, 7

Εσωτ. πλευρές: 2, 3, 4

Το ανατολικό τείχος εκτείνεται σε μήκος 75 μέτρων και το εξωτερικό του ύψος υπολογίζεται ότι φτάνει τα 9,8 μέτρα. Εσωτερικά το ύψος της πλευράς αυτής φτάνει μόλις τα 4 μέτρα. Σε αυτό το τείχος περιλαμβάνεται μόνο ο πύργος ΣΤ, αν και είναι το τείχος με το μεγαλύτερο μήκος. Αυτό δικαιολογεί η απότομη κατωφέρεια του εδάφους έξω από το ανατολικό τείχος, που σήμαινε και δυσχερή πρόσβαση των πιθανών εισβολέων απ' αυτή την πλευρά.

Το ανατολικό τείχος από το νότο.

Στην εξωτερική λιθοδομή υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος και πλήρωση των κενών της λιθοδομής με συμπαγείς οπτόπλινθους. Ίχνη επιχρίσματος υπάρχουν σε όλο σχεδόν το μήκος της ανατολικής όψης. Οι επάλξεις έχουν καταρρεύσει και δεν υπάρχουν ούτε ίχνη της έδρασής τους.

Στη βάση της εξωτερικής τοιχοποιίας 2 έχουν γίνει ανακτήσεις σε μήκος 10 μέτρων με λίθους ξένους προς την αρχική δομική σύσταση. Όμοια επέμβαση έγινε στην εξωτερική τοιχοποιία 6. Πρόκειται για νεότερη επέμβαση η οποία πιθανόν να έγινε το 1970. Η έδραση της λιθοδομής σε αυτή την πλευρά φαίνεται ότι δε γίνεται πάνω στο μητρικό πέτρωμα.

Τμήμα του ανατολικού τείχους δίπλα στον διακρινόμενο πύργο Ε

Βόρειο τείχος

Πλάτος τείχος

Πλάτος Γ, Δ, Ε

Εξ. ύψος: 10, 15, 12, 11

Εξ.

Το ανατολικό τείχος μέσα από το κάστρο.

Βόρειο τείχος

Βόρειο τείχος

Πύργοι: Γ, Δ, Ε

Εξ. πλευρές: 16, 13, 12, 11

Εσ. πλευρές: 5, 6, 7, 8, 9

Το βόρειο τείχος εκτείνεται σε μήκος 63,5 μέτρων περίπου. Το εξωτερικό του ύψος υπολογίζεται ότι φτάνει μέχρι τα 9,5 μέτρα.

Στην όψη αυτή υπάρχουν 3 πύργοι - ο πύργος Γ, ο πύργος Δ και ο πύργος Ε - με διαφορετικά τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά. Στον πύργο Γ έχουν γκρεμιστεί οι πλευρές της ανατολικής όψης και τα $\frac{3}{4}$ περίπου της βόρειας. Η φωτογραφία του 1885 δείχνει τις πλευρές του πύργου ήδη γκρεμισμένες. Στον πύργο Δ υλοποιούνται και οι τέσσερις πλευρές και προεξέχει σε σχήμα ρόμβου εσωτερικά και εξωτερικά του περιδρόμου. Ο πύργος Ε έχει μόνο τις εξωτερικές του πλευρές. Οι εσωτερικές έχουν γκρεμιστεί.

Μεταγενέστερη επέμβαση σε σχέση με τη φάση δόμησης του κάστρου στο τμήμα αυτό αποτελεί η αντηρίδα που βρίσκεται δυτικά του πύργου Δ εφόσον υπάρχει σαφής αρμός μεταξύ του τείχους και της αντηρίδας. Προφανής σκοπός της ήταν η στήριξη μέρους της τοιχοποιίας του κάστρου που είχε

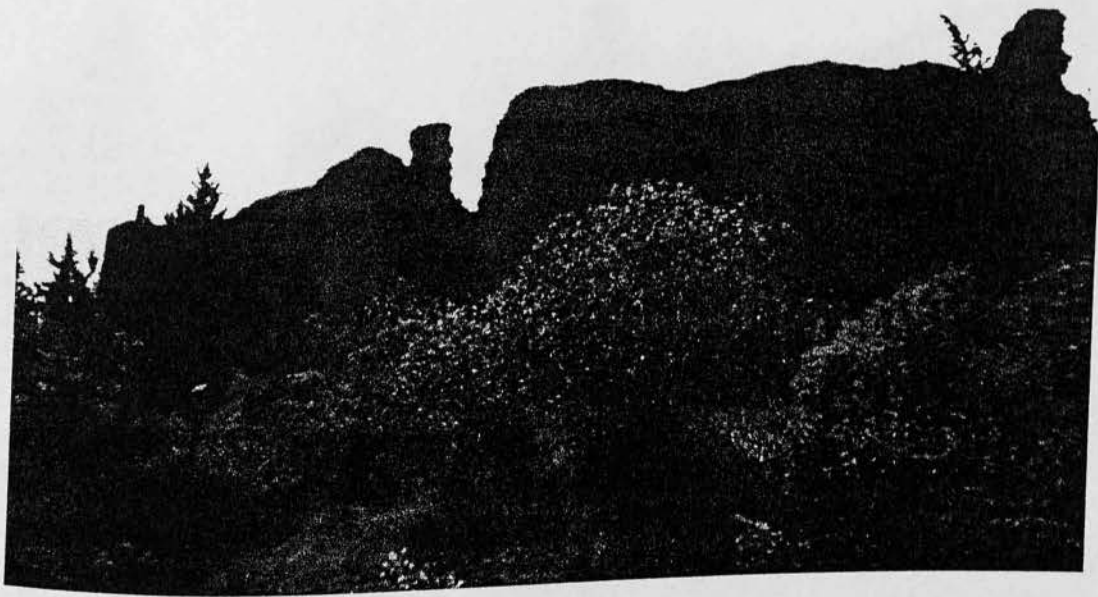

υποστεί εμφανή απόκλιση από την κατακόρυφο λόγω ώθησης των εσωτερικών γαιών. Οι διαστάσεις της είναι 2 x 4 μέτρα και το ύψος φτάνει σχεδόν μέχρι το ύψος της έδρασης των επάλξεων.

Εντύπωση προκαλεί το πάχος του βόρειου τείχους, που είναι το διπλάσιο, σχεδόν, από τα υπόλοιπα τείχη. Αυτό βέβαια εξηγείται εύκολα, διότι το βόρειο τμήμα δεχόταν το πρώτο κύμα των επιθέσεων λόγω της ομαλής μορφολογίας του εδάφους μπροστά από αυτό.

Οι φθορές επικεντρώνονται στο βορειοδυτικό τμήμα λόγω του ότι ήταν εύκολη η προσπέλαση των εισβολέων στην ευρύτερη αυτή περιοχή, εξαιτίας της ομαλότερης διαμόρφωσης του εδάφους σε σχέση με το ανατολικό τμήμα. Ακόμα και στις μέρες μας ο κύριος δρόμος που οδηγεί στο κάστρο καταλήγει στο βόρειο τμήμα.

Το βόρειο τείχος. Διακρίνουμε αριστερά τον πύργο Ε, στο κέντρο τον ημικατεστραμμένο πύργο Δ και δεξιά, τμήμα του πύργου Γ.

*Τμήμα του βόρειου τείχους. Διακρίνεται ο πύργος Ε αριστερά καθώς και το τοίχιο
αντιστήριξης.*

Δυτικό τείχος

Δυτικό τείχος

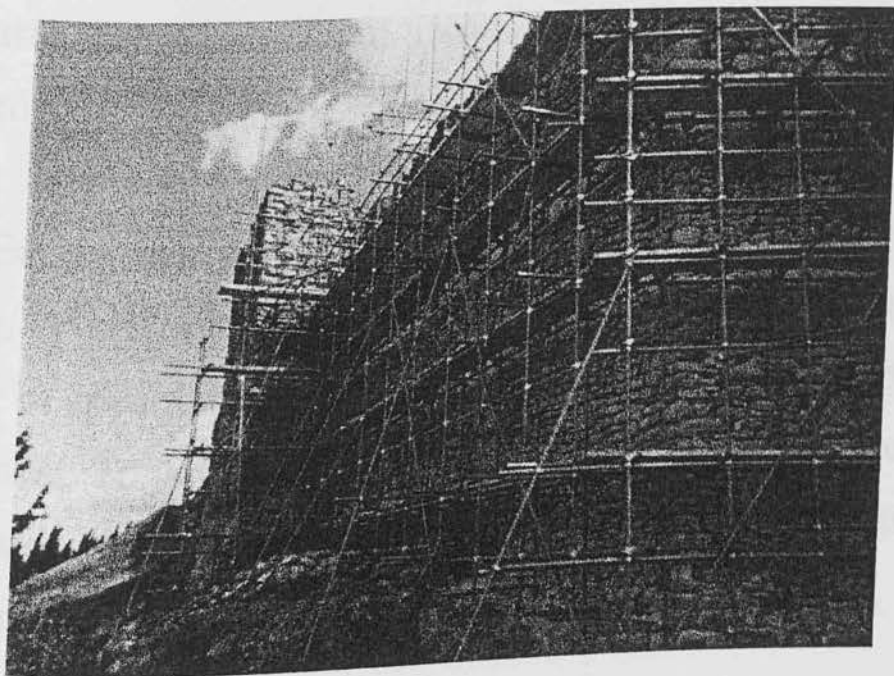
Πύργος Β: (πλευρές 22,21,20)

Πύργος Γ: (πλευρές που έχουν καταρρεύσει)

Εξωτερ. πλευρές 19, 23

Εσωτερ. πλευρές 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16.

Το δυτικό τείχος του κάστρου εκτείνεται σε μήκος περίπου 64 μέτρων σχηματίζοντας αμβλεία γωνία με το νότιο τείχος. Το ύψος του υπολογίζεται ότι ανερχόταν έως τα 10 μέτρα από τη στάθμη του φυσικού εδάφους λόγω της ανωφέρειας των γαιών στο σημείο.

Το δυτικό τείχος από το νότο κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Στο βάθος διακρίνεται ο πύργος Β.

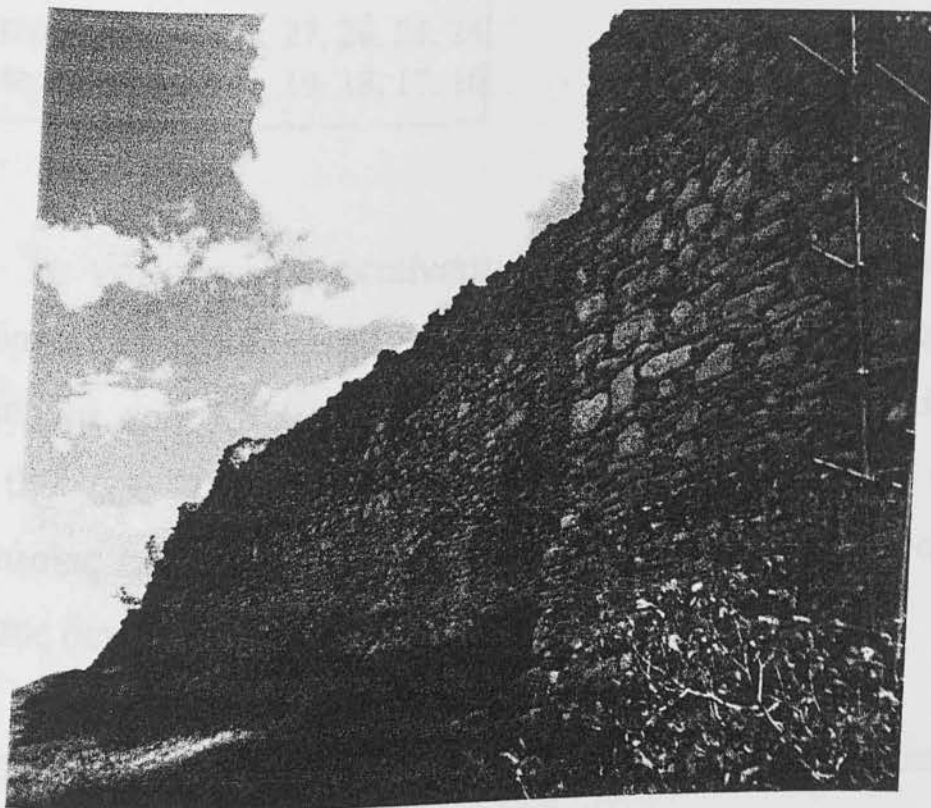

Στην πλευρά αυτή του κάστρου παρατηρούμε ότι γίνεται περισσότερη χρήση μεγάλων διαστάσεων λίθων από τις άλλες πλευρές. Σ' αυτές τις λίθους παρατηρούμε κάποιες εσοχές που πιθανώς να δημιουργήθηκαν από βλήματα κατά τις επιθέσεις που δέχτηκε το κάστρο. Προφανώς και με βάση την ομαλότητα του εδάφους εξωτερικά του δυτικού τείχους, συμπεραίνουμε ότι ο κύριος όγκος των επιθέσεων των επίδοξων κατακτητών γινόταν απ' τη συγκεκριμένη πλευρά. Αυτό επίσης γίνεται αντιληπτό και από το μέγεθος των φθορών του συγκεκριμένου τμήματος σε σύγκριση με τις φθορές που έχουν υποστεί οι υπόλοιπες πλευρές.

Επισημαίνουμε την ολική κατάρρευση του δυτικού τμήματος του πύργου Γ και μικρού τμήματος του τείχους δίπλα σ' αυτόν.

Εσωτερικά των δυτικών τειχών και παραπλεύρως του πύργου Α σώζονταν μέχρι πρότινος τα ερείπια κλίμακας, της οποίας οι εργασίες αναστήλωσης αυτή τη στιγμή έχουν σχεδόν περατωθεί. Το μεγαλύτερο μέρος της κλίμακας, ξεκινώντας απ' το έδαφος, έχει πλάτος περίπου 1,20 μέτρα, ενώ από κάποιο ύψος και μετά το πλάτος της γίνεται περίπου 80 εκατοστά.

Η θέση της δικαιολογείται από την ανάγκη άμεσης πρόσβασης στην πρώτη γραμμή πυρός, που είναι η κεντρική πύλη – μέσω του πύργου Α – και οι επάλξεις του πολύπαθου Δυτικού τείχους.

Η συνέχεια του δυτικού τείχους από τον πύργο Β (δεξιά) και προς τα βόρεια.

Νότιο τείχος

Νότιο τείχος:

Πύργος Α

Εξωτερική πλευρά: 1, 27, 26, 25, 24

Εσωτερική πλευρά: 1, 19, 18, 17, 16

Το νότιο τείχος εκτείνεται σε μήκος 24,20 μέτρων. Το σωζόμενο ύψος του ποικίλει εξωτερικά από 8 έως 9,8 μέτρα και εσωτερικά από 3,5 έως 5 μέτρα ενώ το πάχος του κυμαίνεται από 0,9 έως 2 μέτρα. Μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως διαστάσεις επάλξεων, θέσεις τους και πιθανά ανοίγματα στους πύργους δεν υφίστανται.

Το τμήμα του τείχους που είχε υποστεί τις μεγαλύτερες φθορές ήταν ο τοίχος 1 πάνω ακριβώς από το τόξο της πύλης, ο οποίος όμως αποκαταστάθηκε στο αρχικό του ύψος μετά τις εργασίες αναστήλωσης που πραγματοποίησε η 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας.

Παρατηρούμε ότι εσωτερικά του περιδρόμου το ύψος του τείχους είναι μικρότερο από το εξωτερικό. Αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική της μεσαιωνικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής στην εσωτερική πλευρά του περιβόλου να γίνεται επιχωμάτωση με σκοπό τη δημιουργία ενισχυμένης

ζώνης (τοιχοποιία με επιχωμάτωση σε επαφή από τη μία πλευρά της), ώστε να εξοστρακίζονται τα πυρά των εχθρών εμποδίζοντας φθορές μεγάλης κλίμακας (καταρρεύσεις και δημιουργία κενών στη λιθοδομή).

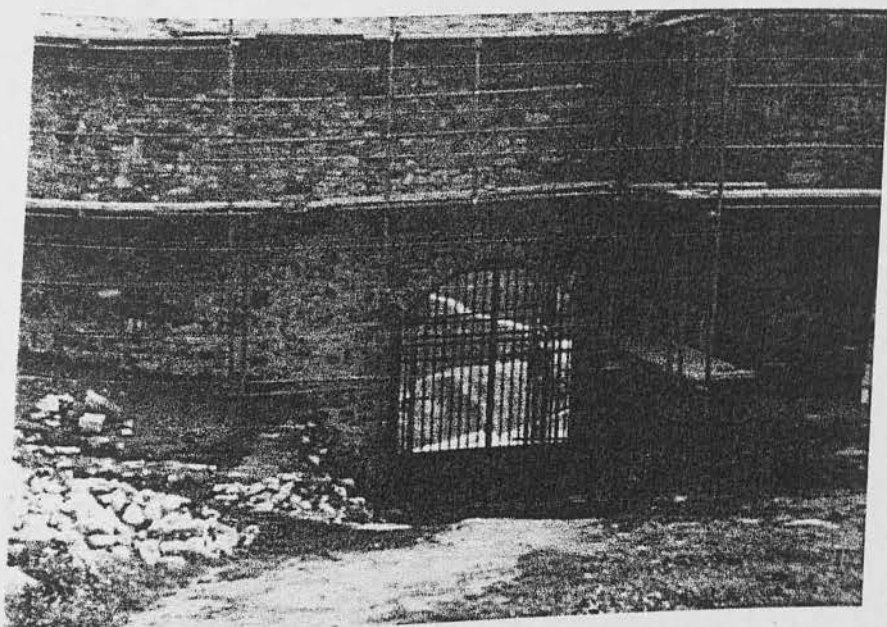
Στη νότια όψη βρίσκεται η μοναδική πύλη του κάστρου, τοξοειδούς μορφής, ανοίγματος 2,65 μέτρων εσωτερικά και 2,85 μέτρων εξωτερικά του τείχους και ύψους έως το εσωράχιο 3,30 μέτρων μετρούμενο από την εσωτερική πλευρά του τείχους.

Σκίτσο της κεντρικής πύλης του κάστρου.

Στους πεσσούς του τόξου υπάρχουν οι θέσεις - θήκες για την "μπάρα" ασφάλισης της θύρας της πύλης. Οι διαστάσεις των θηκών είναι 27 x 25 εκατοστά και το βάθος τους φτάνει το 1,5 μέτρο. Παρατηρείται ανισοσταθμία στο ύψος των πεσσών που στηρίζουν το τόξο της πύλης με απόκλιση από την οριζόντιο 6,5°.

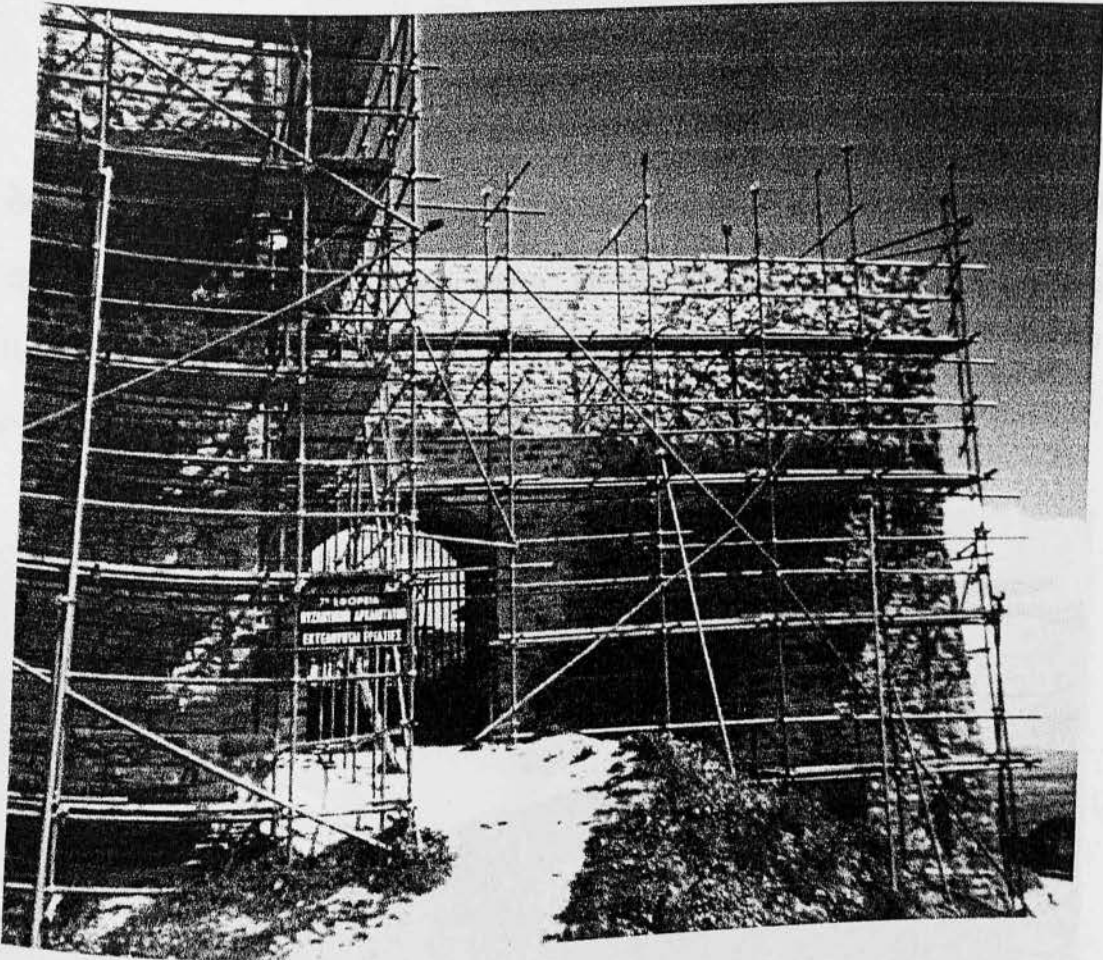

Αποψη της πύλης από το εσωτερικό του κάστρου, μετά τις εργασίες αναστήλωσης. Δεξιά διακρίνεται η άκρη του πύργου Α.

Αριστερά της πύλης στην πλευρά 27 (βλέπε κάτοψη) φαίνονται ίχνη του ύψους της τοιχοποιίας 1 που είναι ίσο με αυτό του πύργου. Φαίνεται ότι υπήρχε καταβιβασμός του ύψους (3 μέτρα από την εξωτερική στέψη) προς τα εσωτερικά της πύλης πάνω ακριβώς από το τόξο της · η απουσία λιθοδομής από πάνω λειτουργεί ανακουφιστικά για το τόξο.

*Αποψη της κεντρικής πύλης έξω απ' το κάστρο,
πριν τις εργασίες αναστήλωσης. Παρατηρούμε εύκολα τις φθορές που έχει υποστεί το
μέρος του νότιου τείχους που βρίσκεται ακριβώς πάνω απ' το τόξο της πύλης.*

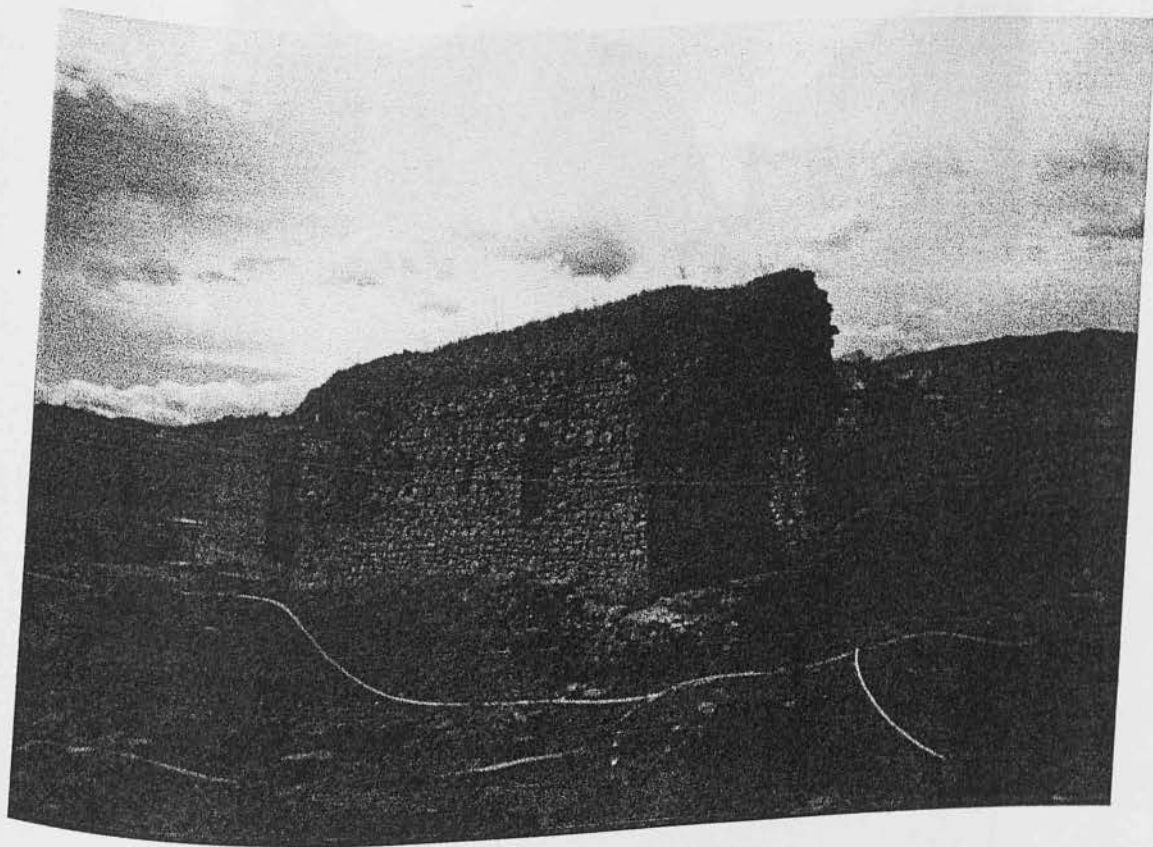
*Ίδια εξωτερική άποψη της πύλης, μετά τις εργασίες
αναστήλωσης.*

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Αποθήκη Πυρομαχικών

Σε απόσταση περίπου 50 μέτρων από την πύλη κοντά στο δυτικό περίβολο σώζονται τα ερείπια ενός κτίσματος, το οποίο σύμφωνα με τις πηγές που διαθέτουμε, λειτουργούσε ως αποθήκη πυρομαχικών του κάστρου, στην οποία φυλάσσονταν ό,τι είχε να κάνει με τον αμυντικό μηχανισμό του κάστρου.

*Ανατολική όψη της πυριτιδαποθήκης στην οποία διακρίνεται
η είσοδος και ο προθάλαμος αυτής.*

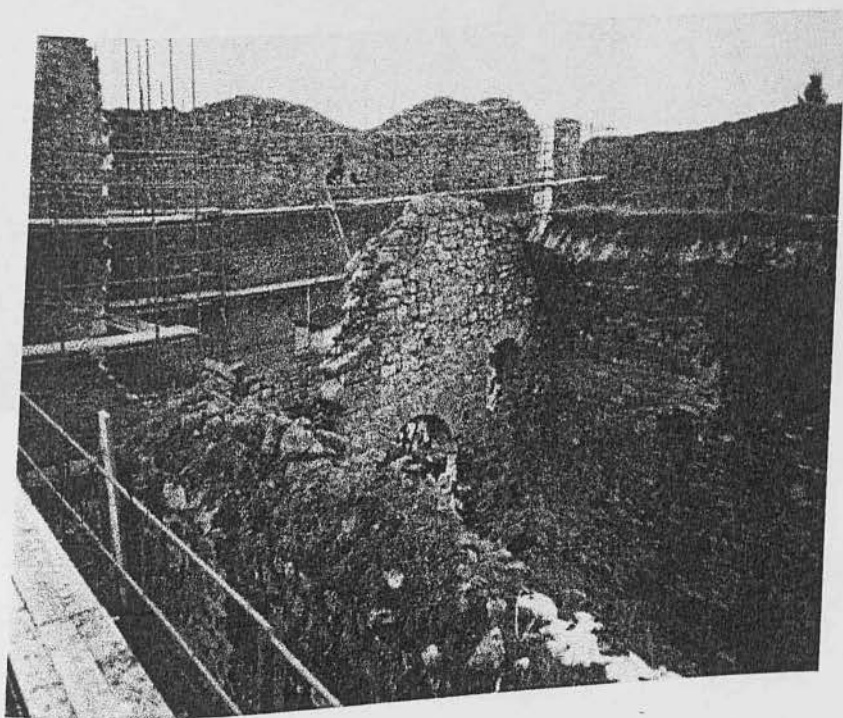
Η θέση του κάστρου εξηγεί και τη λειτουργία του, αφού είχε οικοδομηθεί παράλληλα προς το δυτικό τείχος, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό αμυντική προστασία από εξωτερικές πλάγιες βολές και να αποφευχθεί έτσι ο κίνδυνος ανάφλεξης της εκρηκτικής ύλης.

Άποψη του εσωτερικού της πυριτιδαποθήκης από την είσοδό της.

Οι διαστάσεις της πυριτιδαποθήκης είναι 7,40 επί 12,40 μέτρα και η θολωτή κτιστή στέγη της έχει ολοκληρωτικά καταρρεύσει. Στη βόρεια πλευρά του κτίσματος σώζονται ερείπια ενός προθαλάμου που οδηγούσε στην είσοδο της αποθήκης · πρόκειται για είσοδο τοξοειδούς μορφής, η οποία κατασκευάστηκε έχοντας ως βάση ειδικό καλούπι (αψιδότυπος – βλ. «Αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες κάστρου»).¹

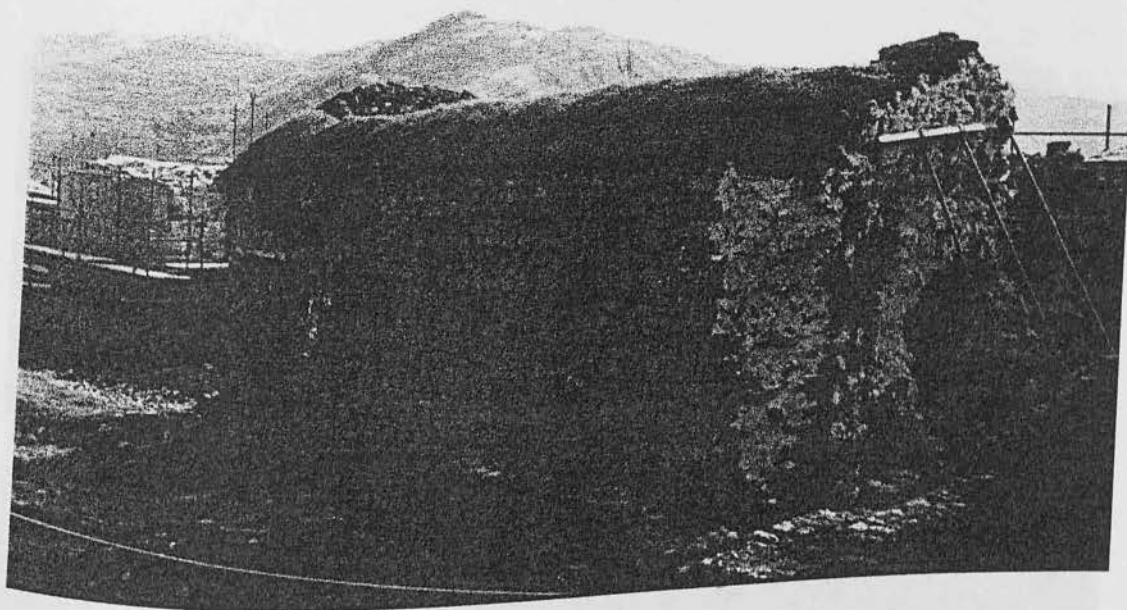
Εκατέρωθεν της εισόδου βρίσκονται δύο παράθυρα τοξοειδούς μορφής των οποίων η βάση βρίσκεται σε ύψος 1,60 μέτρων από το έδαφος. Το πλάτος των παραθύρων είναι 40 cm και το ύψος 90 cm. Το ένα παράθυρο εκ των δύο έχει καταρρεύσει σχεδόν ολοσχερώς και διακρίνονται μόνο ίχνη της αψίδας του.²

Αποψη του εσωτερικού της πυριτιδαποθήκης από πάνω.

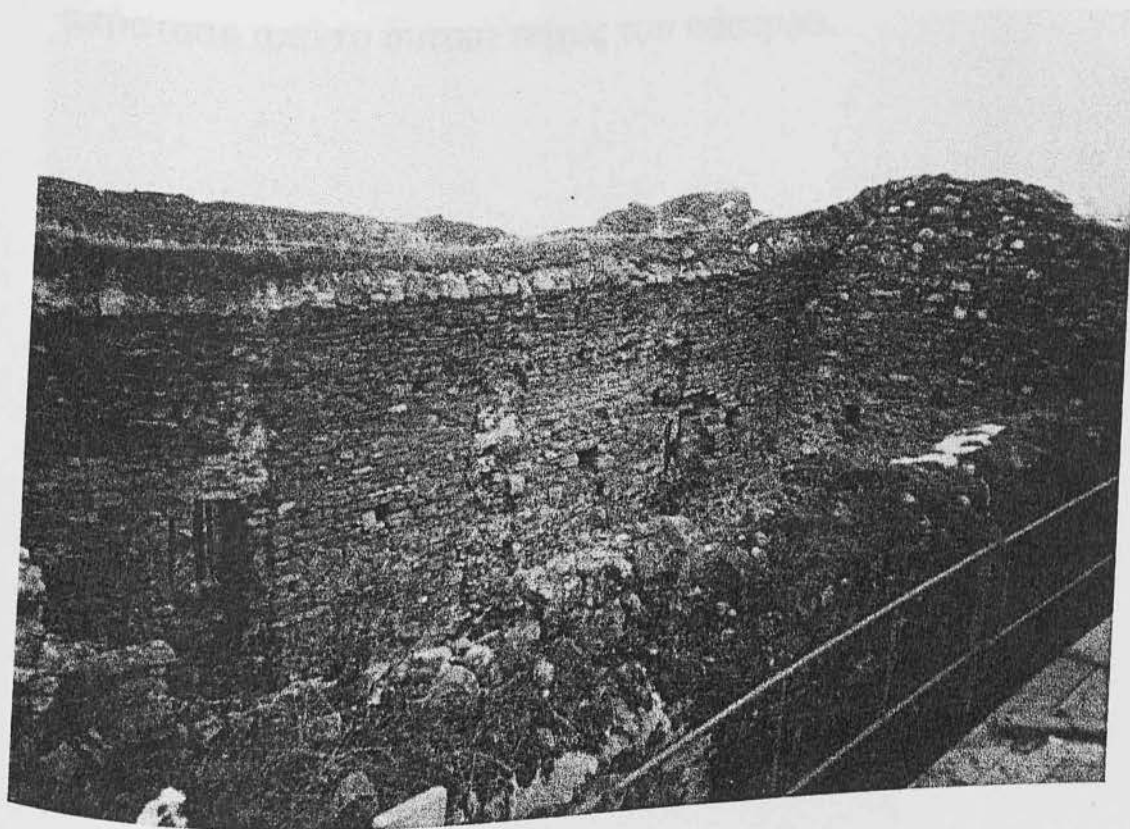

Στην ανατολική πλευρά της αποθήκης διακρίνεται εμφανώς ο τρόπος δόμησης. Πρόκειται για ενισχυμένη απλή λιθοδομή που είχε σκοπό να αυξήσει την αντοχή της κατασκευής. Επίσης διακρίνονται δύο τοξωτά ανοίγματα (παράθυρα). Η πλευρά αυτή σώζεται σε αρτιότερη κατάσταση σε σχέση με τις υπόλοιπες και μαρτυρά την ύπαρξη της κατεστραμμένης θολωτής στέγης.

Ανατολική όψη της πυριτιδαποθήκης κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Στην ανατολική πλευρά της αποθήκης διακρίνεται εμφανώς ο τρόπος δόμησης. Πρόκειται για ενισχυμένη λιθοδομή που είχε σκοπό να αυξήσει την αντοχή της κατασκευής. Επίσης διακρίνονται δύο τοξωτά ανοίγματα (παράθυρα). Η πλευρά αυτή σώζεται σε αρτιότερη κατάσταση σε σχέση με τις υπόλοιπες και μαρτυρά την ύπαρξη της κατεστραμμένης θολωτής στέγης.

Άλλη άποψη της πυριτιδαποθήκης από πάνω.

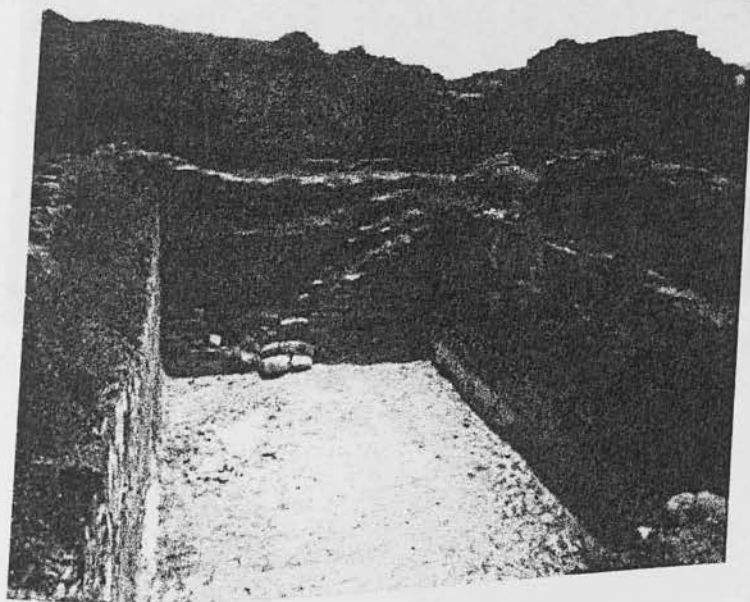

Στη νότια πλευρά της πυριτιδαποθήκης διακρίνονται διαμπερείς οπές, οι οποίες χρησίμευαν σαν πολεμίστρες σε περίπτωση εισβολής επιδρομέων από την κεντρική πύλη του κάστρου · η αποθήκη πυρομαχικών λειτουργούσε ως ο τελευταίος προμαχώνας του κάστρου. Στο εσωτερικό της ίδιας πλευράς και σε απόσταση 70 cm από το έδαφος διακρίνονται οπές έδρασης δοκαριών, τα οποία εικάζεται ότι ήταν η βάση ξύλινης κατασκευής - πιθανόν πατώματος.

Το μεγαλύτερο τμήμα της δυτικής πλευράς της αποθήκης έχει καταρρεύσει. Δε φέρει παράθυρα αφού βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το δυτικό τείχος του κάστρου.

Δεξαμενή

Στο κέντρο του εσωτερικού περιβόλου και σε απόσταση 50 μέτρων από την κεντρική πύλη του κάστρου συναντάμε υπόγεια δεξαμενή συλλογής όμβριων υδάτων ορθογωνικού σχήματος και διαστάσεων 7,40 x 12,40 μέτρων και βάθους 2,00 μέτρων. Η θέση της δεξαμενής είναι τέτοια ώστε να είναι προσιτή από όλα τα σημεία του κάστρου. Στη ανατολική πλευρά της υπάρχει κλίμακα 12 βαθμίδων.

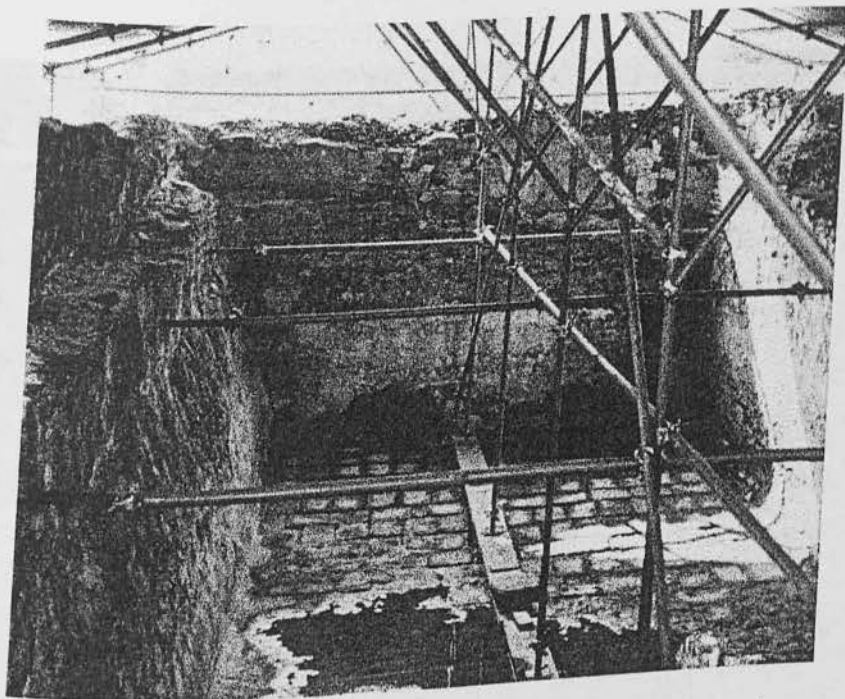

Το εσωτερικό της δεξαμενής πριν τις εργασίες.

Διακρίνουμε τα ίχνη της σκάλας

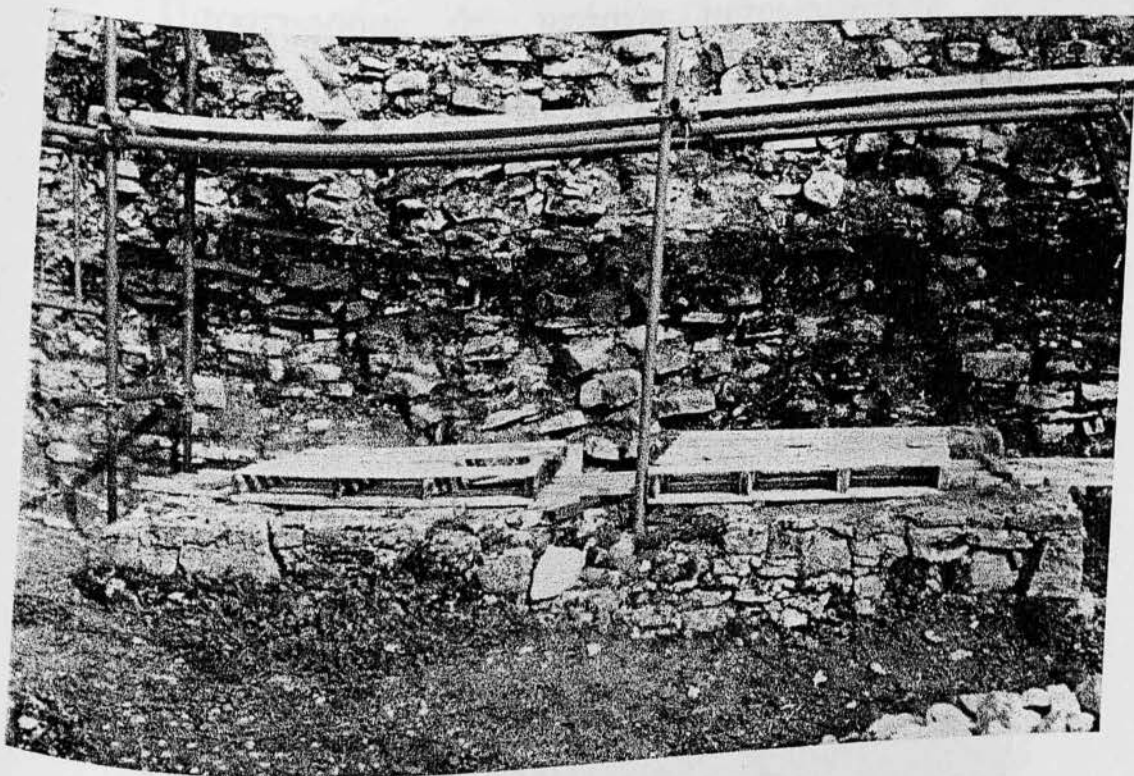
Τα τοιχώματα της δεξαμενής είναι επενδυμένα με λιθοδομή επιμελώς επιχρισμένη με κονίαμα ασβεστοπουζολανικής προέλευσης που αφθονεί στην περιοχή και προφυλάσσει το εσωτερικό της δεξαμενής από επαφή του νερού με τις γαίες πέριξ αυτής.

Το εσωτερικό της δεξαμενής κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Αποχετευτικό σύστημα

Το κάστρο διέθετε δύο πίδακες στους οποίους συγκεντρώνονταν όλα τα ύδατα, όμβρια ή μη, από το εσωτερικό του κάστρου και διοχετεύονταν εκτός αυτού. Οι πίδακες αυτοί βρίσκονται δίπλα στο ανατολικό τείχος του κάστρου και σε απόσταση περίπου 20 μέτρα από την κεντρική πύλη.

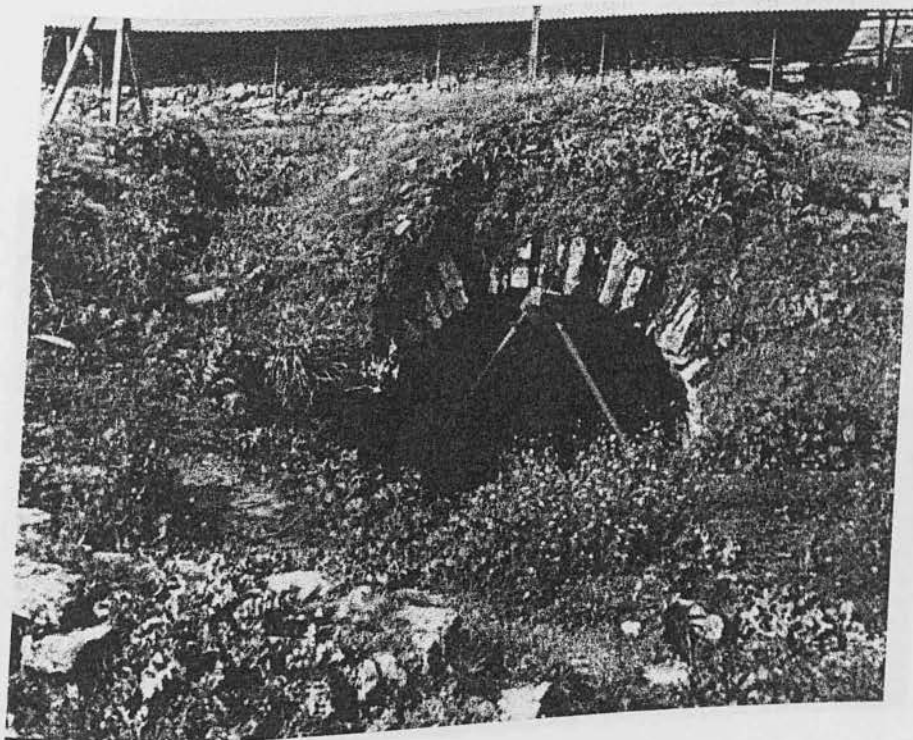
Οι εισοδοι του αποχετευτικού συστήματος του κάστρου.

Ημιυπόγεια θολωτή κατασκευή

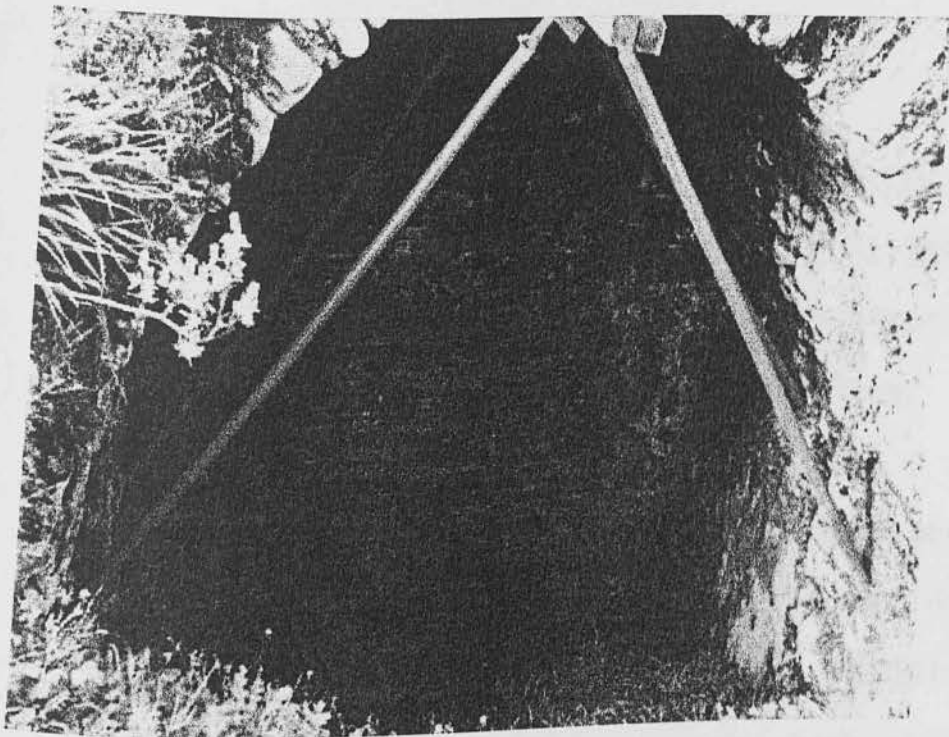
Βόρεια της πύλης και σε απόσταση 20 μέτρων απ' αυτήν υπάρχει ημιυπόγεια θολωτή κατασκευή, της οποίας η λειτουργικότητα δε μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια.

Προφανώς επρόκειτο για έναν ακόμα αποθηκευτικό χώρο, πιθανότατα για τη φύλαξη τροφίμων.

Παρατηρούμε ότι υπάρχει μεταγενέστερη προσθήκη οπτόπλινθων στο εσωτερικό της θολωτής κατασκευής, προφανώς για την πρόληψη ατυχήματος.

Αποψη της εισόδου της θολωτής κατασκευής.

Κοντινή φωτογραφία της ημιυπόγειας θολωτής κατασκευής.

Αποψη του εσωτερικού του κάστρου στην οποία διακρίνεται η είσοδος της θολωτής κατασκευής.

Υπόγεια στοά

Σύμφωνα με την επικρατέστερη εκδοχή, υπήρχε ένα υπόγειο μυστικό τούνελ το οποίο είχε αφετηρία εκτός κάστρου, στην τοποθεσία «Τζαμί»¹, και κατέληγε στο εσωτερικό του περιβόλου, στο κέντρο της βόρειας πλευράς του κάστρου.

Η υπόγεια αυτή στοά χρησίμευε: α) Ως δίοδος διαφυγής από το κάστρο σε περίπτωση εισβολής των εχθρών και β) ως τρόπος ανεφοδιασμού των πολεμιστών σε περίπτωση πολιορκίας. Δεν διακρίνεται η είσοδος της στοάς αυτής γι αυτό δεν παραθέτουμε σχετική φωτογραφία.

---

¹ Η τοποθεσία «Τζαμί» πήρε το όνομά της από ένα τούρκικο τζαμί που υπήρχε στην περιοχή.

Μιναρές

Δυτικά της θολωτής κατασκευής σώζεται τμήμα της τοιχοποιίας ενός τούρκικου μιναρέ ¹. Τον μιναρέ αυτόν, στην κατάσταση που βρισκόταν, τον βλέπουμε σήμερα στην φωτογραφία του 1885. Απ' ό,τι βλέπουμε στη συγκεκριμένη φωτογραφία, το ύψος του πρέπει να ανερχόταν περίπου στα 3 μέτρα ψηλότερα απ' αυτό των τειχών του κάστρου.

Το μοναδικό σωζόμενο τμήμα του τούρκικου μιναρέ.

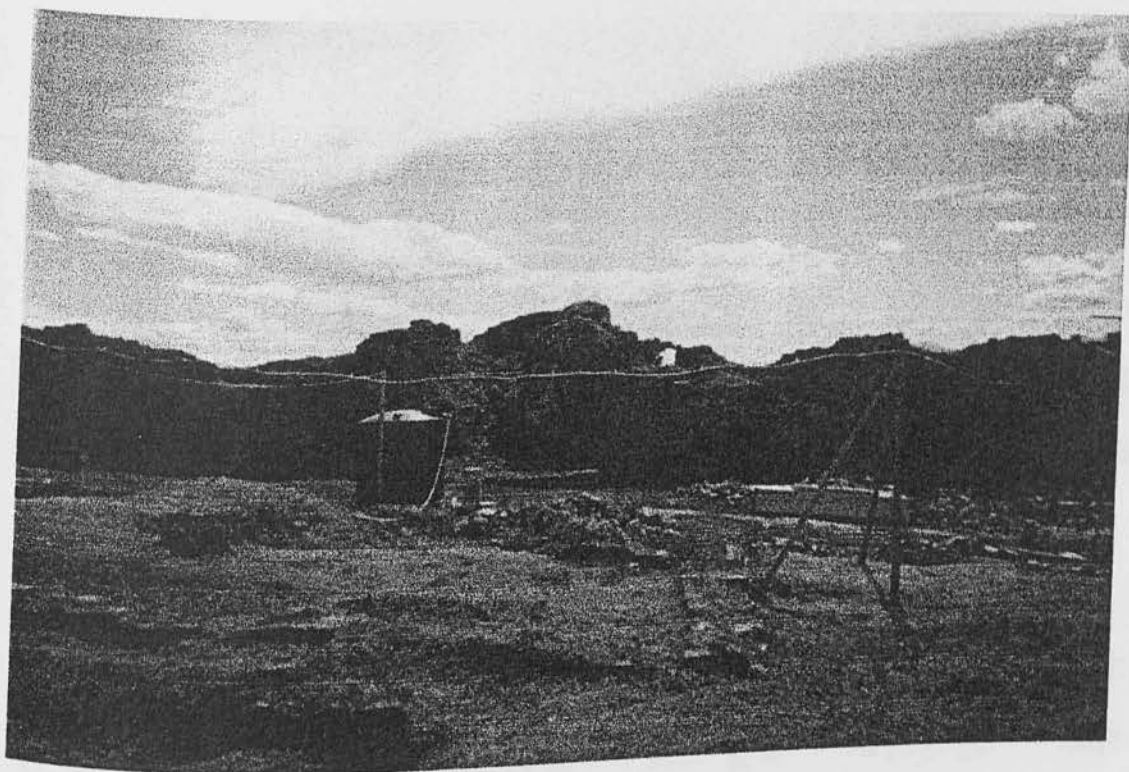
¹ Ψηλός και στενός πύργος με εξώστη σε μουσουλμανικό τέμενος.

Ίχνη εδράσεως Ορθόδοξου Ναού

Σε απόσταση 20 μέτρων βόρεια της κεντρικής πύλης του κάστρου βρίσκονται ίχνη εδράσεως ορθόδοξου Ναού. Οι διαστάσεις του είναι 8,00 x 4,50 μέτρα. Ιστορικά στοιχεία για το συγκεκριμένο Ναό δεν υπάρχουν.

Ίχνη εδράσεως του ναού.

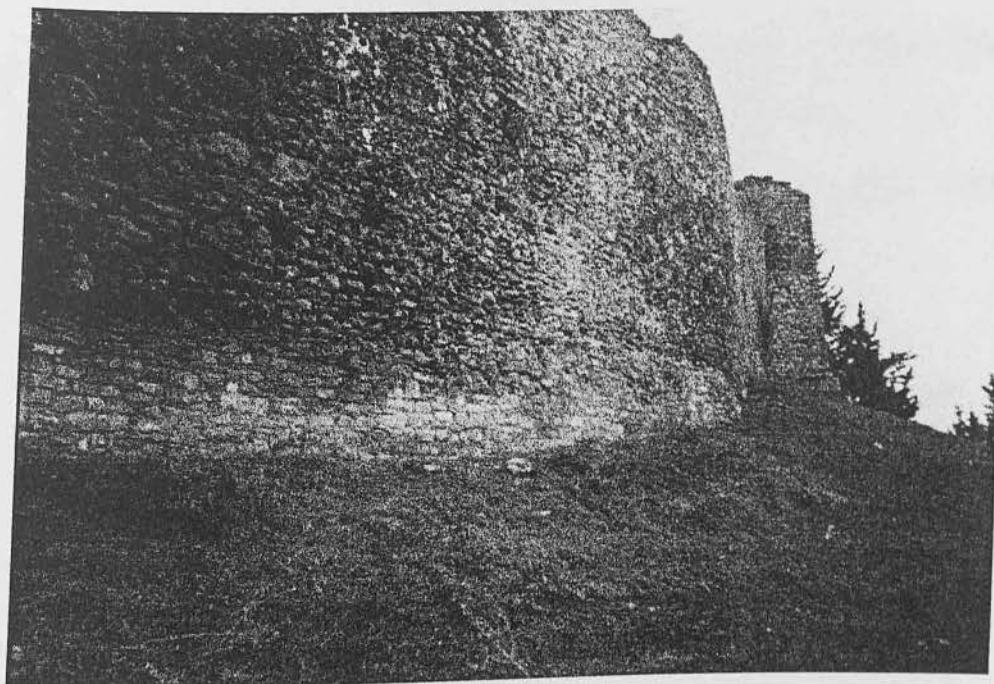
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ – ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Σ' αυτή την ενότητα θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε την οικοδομική εικόνα του κάστρου με βάση τα εναπομείναντα και ημικατεστραμμένα κτίσματα από τη φυσική φθορά και τις ανθρώπινες επεμβάσεις. Μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής κατηγορίες κτισμάτων:

1. Τα τείχη του κάστρου.

Τα τείχη του κάστρου είχαν πάχος περίπου 2 μέτρα και το ύψος τους ανερχόταν μέχρι τα 10 μέτρα. Επάνω τους υπήρχε στηθαίο – όπως μπορούμε να διακρίνουμε και στη φωτογραφία του 1885 – με οδοντωτές επάλξεις.

Η κατασκευή των τειχών βασίζεται ως επί το πλείστον σε ανισόδομο και ανισοϋψές σύστημα δόμησης. Δεν τοποθετούνται δηλαδή οι λίθοι σε στρώσεις ίδιου ύψους και το μέγεθός τους ποικίλει. Η δόμηση των τειχών υπάγεται γενικότερα στην κατηγορία των αργολιθοδομών.

*Διακρίνουμε την κατηγορία των αργολιθοδομών στην οποία υπάγονται
τα τείχη του κάστρου.*

Οι αργολιθοδομές είναι κατασκευασμένες από ακατέργαστες και ακανόνιστες πέτρες (αργές). Πρέπει όμως να έχουν τέτοια μορφή ώστε να χτίζονται, γι' αυτό χρησιμοποιούνται μετά από πρόχειρη επεξεργασία από τον χτίστη.

Η δόμηση της αργολιθοδομής γίνεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι πέτρες να πλέκονται μεταξύ τους κατά τη μεγάλη και τη μικρή τους διάσταση σε εναλλαγή. Επιδιώκεται επίσης κατά τη δόμηση ανά 2 ή 3 στρώσεις να είναι ισοϋψείς. Στις γωνίες, στις διασταυρώσεις, στα τέρματα ή στις προεξοχές των αργολιθοδομών τοποθετούνται ακρογωνιαίες πέτρες, ίδιας σύστασης αλλά μεγαλύτερου μεγέθους και με αρκετά πιο κανονική μορφή από τις μεσαίες πέτρες.¹

Η κατασκευή του συγκεκριμένου κάστρου δεν πληροί όλους τους κανονισμούς δόμησης λιθοδομής. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι δεν υπάρχει καλή εμπλοκή των λίθων σε όλες τις διαστάσεις, καθώς ούτε και στρώσεις οριζοντίωσής τους (ντουζένια) ανά 1,5 – 2 μέτρα. Επίσης βλέπουμε ανάμεσα στις λίθους αρμούς μεγαλύτερους από 3 εκατοστά. Οι δε ελάχιστες διαστάσεις των αργών πετρών δε θα έπρεπε να είναι μικρότερες από 40 εκατοστά. Η γενικότερη κακοτεχνία στην κατασκευή

---

¹ «Αρχιτεκτονικές Λεπτομέρειες» Ν. Φιντικάκη, Ρ. Μπουρνιά, ΟΕΔΒ Αθήνα 1983, σελ. 29

Λεπτομέρεια στην οποία φαίνεται η προχειρότητα στην κατασκευή του κάστρου.

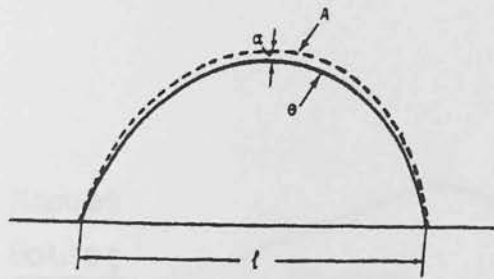
του κάστρου υποδηλώνει προφανώς εξαναγκασμό των χτιστάδων του. Θετικό στοιχείο στην κατασκευή είναι η ανυπαρξία όρθιων γωνιακών πετρών (Παναγιές).

Μεταγενέστερες επεμβάσεις που έγιναν κατά καιρούς επί των τειχών του κάστρου συνέβαλαν στη διατήρηση της μορφής του στο πέρασμα του χρόνου. Κατά τις επεμβάσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν υλικά όπως κομμάτια ωμοπλίνθων, λίθοι μικρών διαστάσεων καθώς και κονίαμα.

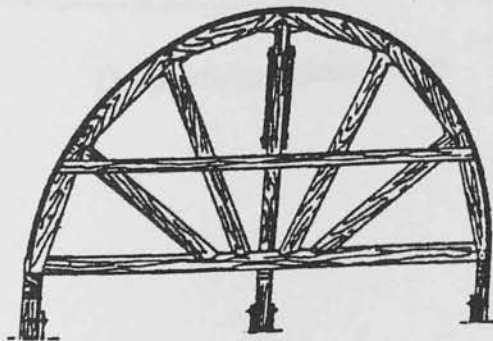
2. Τα ανοίγματα.

Ανοίγματα στο κάστρο συναντάμε στην πυριτιδαποθήκη (πόρτα, παράθυρα), στην κεντρική είσοδο του κάστρου, καθώς και στην είσοδο της υπόγειας στοάς.

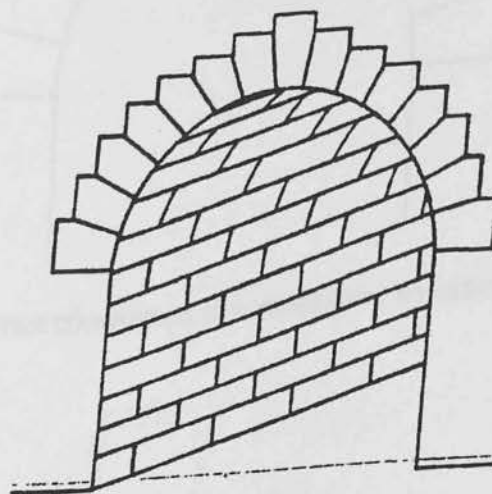
Όλα τα ανοίγματα είναι τοξοειδούς μορφής. Για την κατασκευή τέτοιων ανοιγμάτων απαιτούνταν ξυλότυπος. Στο σημείο επαφής του ξυλότυπου με το έδαφος τοποθετούνταν σφήνες, τις οποίες αφαιρούσαν μετά το τέλος της κατασκευής της αψίδας και στη συνέχεια απομάκρυναν τον υπόλοιπο ξυλότυπο. Όσο μεγαλύτερο ήταν το βέλος, αυξανόταν και η αντοχή της αψίδας, γιατί οι δυνάμεις που μεταφέρονταν από την αψίδα στις παραστάδες πλησίαζαν περισσότερο στην κατακόρυφο.

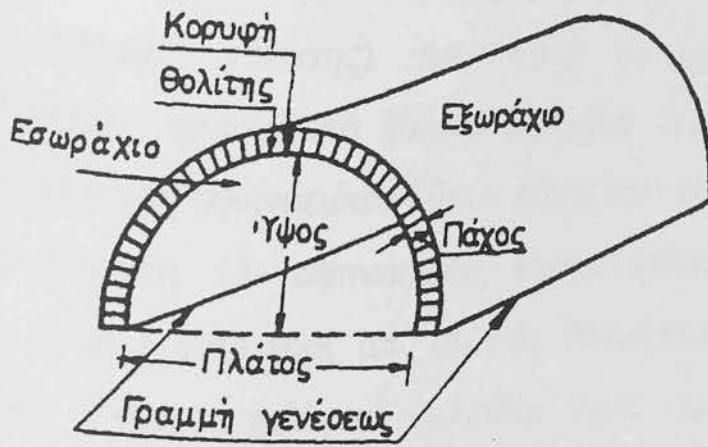
Υπερύψωση αψιδότυπου $a=l/100$.
 A = αψιδότυπος. θ = Θεωρητικό σχήμα αψίδας.

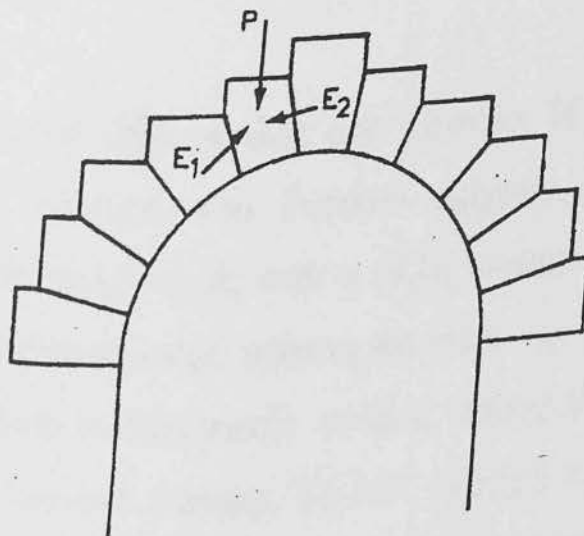
Καλούπι (αψιδότυπος) για κυλινδρικό θόλο.

Διάταξη των αρμών των θολιτών σε κυλινδρικό θόλο από λαξευτές ή τεχνητές πέτρες.

Ονομασία τμημάτων θόλου.

Δυνάμεις που αναπτύσσονται στους αρμούς ανάμεσα στους θολίτες.

Ο ξυλότυπος τοποθετούνταν όταν το ύψος των παραστάδων έφτανε στο επιθυμητό για την κατασκευή της αψίδας (γραμμή γένεσης). Απ' αυτό το ύψος και πάνω τοποθετούνταν ημικυκλικό ξύλινο καλούπι που υποβοηθούσε στην τοποθέτηση σφηνοειδών λίθων πάνω απ' αυτό, δεχόμενων θλιπτική δύναμη. Οι σφηνοειδείς αυτοί λίθοι ονομάζονται «θολίτες» ενώ ο ανώτερος απ' αυτούς τοποθετούνταν κάθετα στο έδαφος και ονομάζεται «κλειδί» γιατί «κλείδωνε» την κατασκευή. Οι λίθοι που αποτελούν ένα θόλο είναι πλακοειδείς και καλά λαξευμένοι.

3. Οι σκάλες.

Υπάρχουν δύο σκάλες στο κάστρο. Η μία εφάπτεται στην εσωτερική πλευρά του δυτικού τείχους και καταλήγει στις επάλξεις του πύργου Α, ενώ η άλλη εφάπτεται στην εσωτερική πλευρά του ανατολικού τείχους και καταλήγει στις επάλξεις του πύργου Ε. Και οι δύο αυτές σκάλες είναι λίθινες και συμπαγείς και εδράζονται στο έδαφος. Το άνω μέρος τους, καθώς και η μία πλευρά τους ακουμπούν στα τείχη του κάστρου.

---

4. Οι πύργοι.

Στην περιφέρεια του κάστρου συναντάμε έξι πύργους, όλους ορθογωνικούς εκτός του πύργου Δ, ο οποίος είναι ρομβοειδούς μορφής. Η τοιχοδομία τους δε διαφέρει και πολύ απ' αυτή των τειχών, μια και είναι κτισμένοι με ίδια υλικά και ίδιο σύστημα δόμησης.

Οι πύργοι του κάστρου είναι συμπαγή δομικά στοιχεία που ενώνονται μεταξύ τους με τα τείχη. Λεπτομερής περιγραφή των πύργων έγινε κατά τη γενικότερη «περιγραφή του κάστρου».

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΟΥ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΜΕ ΑΛΛΑ ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Τα πιο κοντινά κάστρα σ' αυτό του Φαναρίου είναι τα κάστρα των Τρικάλων και της Λαμίας σε απόσταση απ' το Φανάρι περίπου 20 χιλιόμετρα και 100 χιλιόμετρα αντίστοιχα.

Όσον αφορά τον εσωτερικό χώρο, δε μπορεί να γίνει σύγκριση με τα κάστρα αυτά γιατί τα εσωτερικά των 2 αυτών κάστρων έχει διαμορφωθεί προς οικονομική εκμετάλλευση. Μπαίνοντας σήμερα στο κάστρο των Τρικάλων τίποτα δε θυμίζει εικόνα εσωτερικού ενός κάστρου. Ασφαλτοστρωμένη είσοδος, χώρος parking, λίμνη κατασκευασμένη από μπετόν, καρτοτηλέφωνο, καθώς και ένα καφέ – εστιατόριο συνθέτουν τη σημερινή εικόνα του. Στο δε κάστρο της Λαμίας ένα νεοκλασικό κτίριο δεσπόζει στον εσωτερικό του χώρο.

Η σύγκριση που μπορεί να λάβει χώρα σήμερα αφορά μόνο την τοιχοποιία τους.

Ευδιάκριτες είναι ορισμένες διαφορές στο μέγεθος των λίθων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των κάστρων των Τρικάλων και της Λαμίας σε σχέση με αυτό του Φαναρίου.

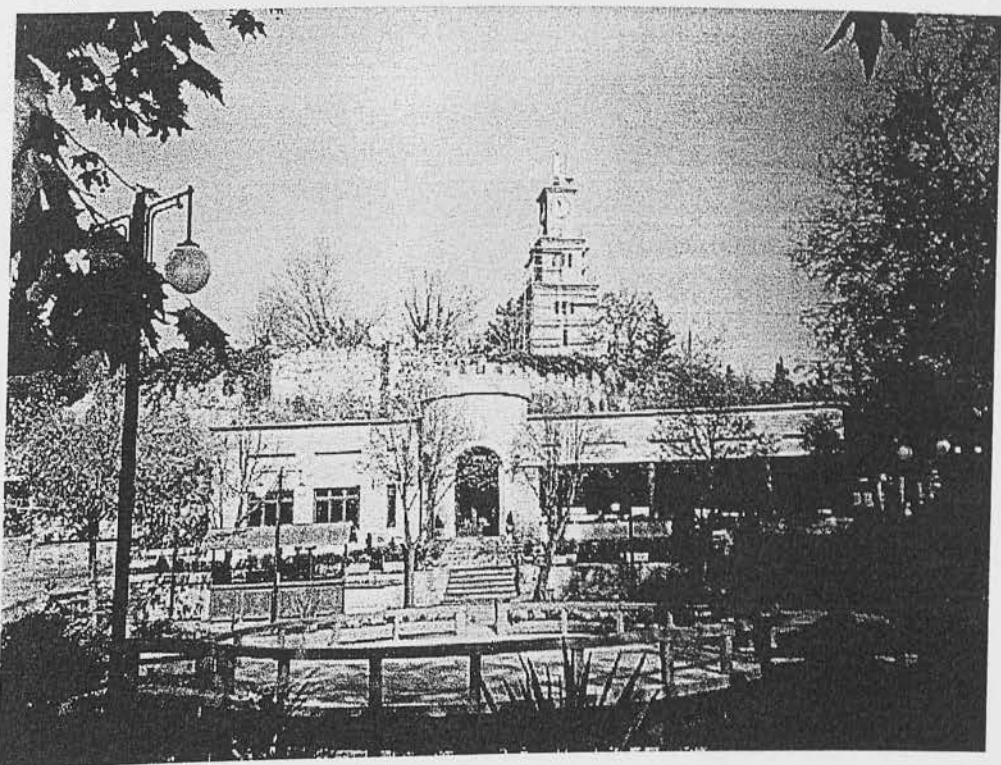

Στα δύο πρώτα κάστρα η λιθοδομή απαρτίζεται ως επί το πλείστον από ορθογωνικές πέτρες τεράστιων διαστάσεων εμπλεκόμενες μεταξύ τους με τη μικρή και μεγάλη διάσταση να εναλλάσσονται. Σε μεταγενέστερες παρεμβάσεις σε τμήμα των τειχών που κατέρρευσε (ιδίως στο κάστρο της Λαμίας) χρησιμοποιήθηκαν λίθοι μικρότερων διαστάσεων, που αλλοίωσαν σε αρκετά μεγάλο βαθμό την αρχική μορφή των κάστρων. Ενώ στο κάστρο του Φαναρίου οι επεμβάσεις αφορούν μόνο επιχρίσματα καθώς και έναν τοίχο αντιστήριξης στη βόρεια πλευρά, στα κάστρα της Λαμίας και Τρικάλων οι επεμβάσεις δεν αφορούν μόνο επιχρίσματα αλλά επεκτείνονται σε μεγάλο μέρος της τοιχοποιίας καθώς επίσης και στους πύργους. Έτσι, ενώ το κάστρο του Φαναρίου φαίνεται να βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση όσον αφορά τη συντήρησή του, παρατηρούμε μεγαλύτερη ομοιογένεια στα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς καθώς και στον τρόπο δόμησης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα όσων προαναφέραμε είναι η σύγκριση των πυλών των κάστρων. Στο μεν κάστρο της Λαμίας το τόξο της πύλης είναι κατασκευασμένο από οπτόπλινθους, στο δε κάστρο των Τρικάλων χρησιμοποιούνται λίθοι με συνδετική ύλη τσιμέντο καθώς και τσιμεντένια υπέρθυρα.

Όπως αναφέραμε αναλυτικότερα σε προηγούμενο κεφάλαιο, σημαντική ήταν η θέση των τριών αυτών κάστρων, που σε συνδυασμό με τη γεωγραφική θέση του κάστρου του Πλαταμώνα, βορειότερα, επιτελούσαν σπουδαιότατη αμυντική λειτουργία, ελέγχοντας την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας από επίδοξους εισβολείς προερχόμενους απ' το βορρά.

Βλέπουμε το κατάστημα που λειτουργεί στο εσωτερικό του κάστρου των Τρικάλων.

Τμήμα των τειχών του κάστρου της Λαμίας, στο οποίο φαίνεται η χρήση μεγάλων λίθων.

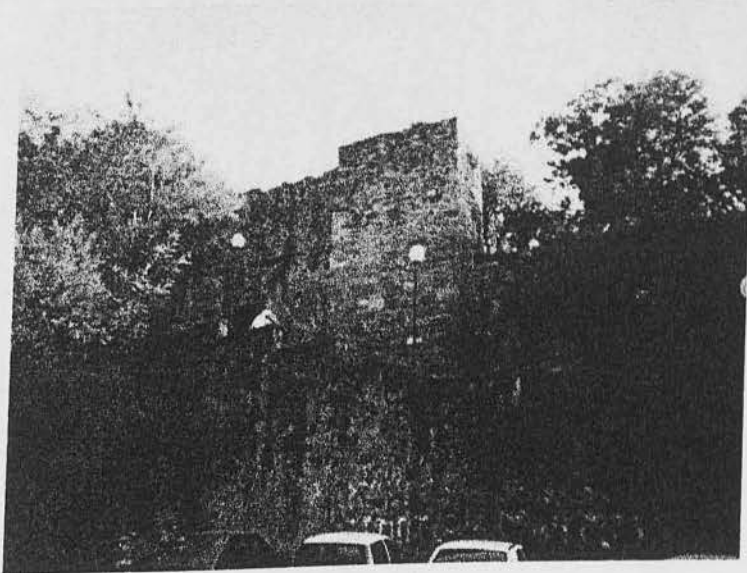
Τμήμα των τειχών του κάστρου της Λαμίας.

*Εξωτερική άποψη πύργου του κάστρου των Τρικάλων, στην οποία φαίνεται η χρήση
μεγάλων ακρογωνιαίων λίθων.*

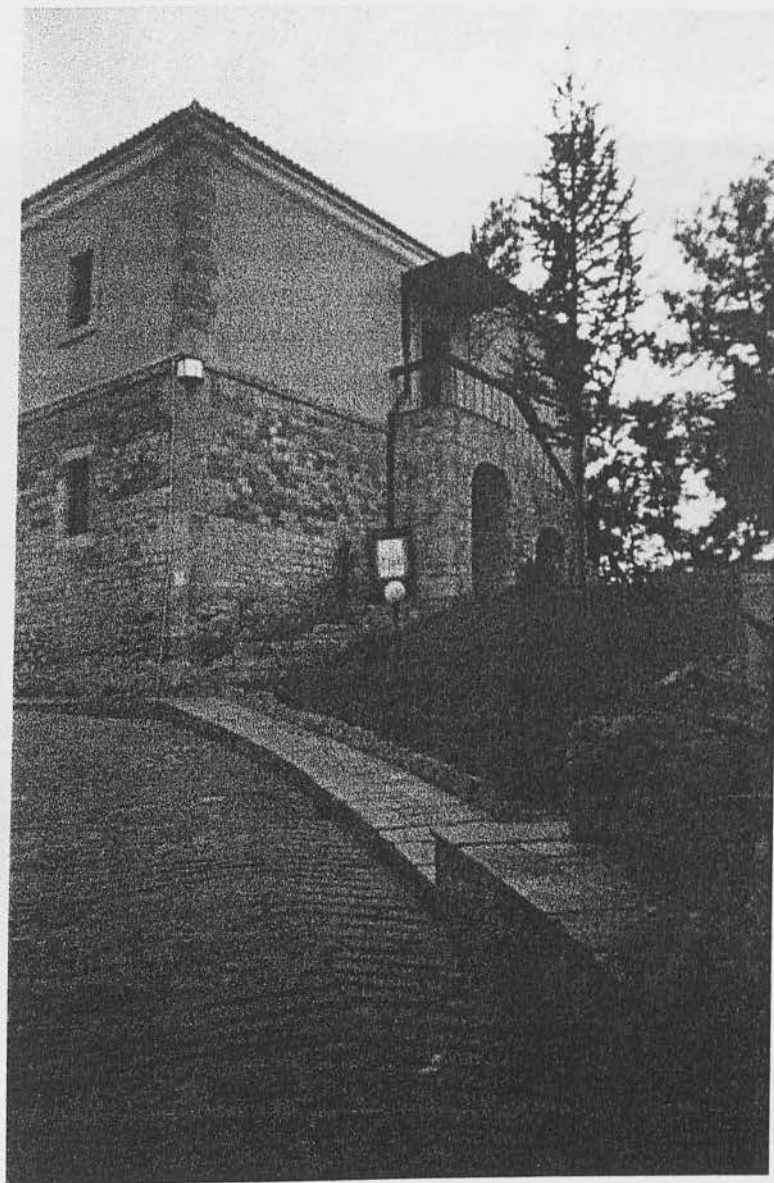

Το ανατολικό τείχος του κάστρου της Λαμίας.

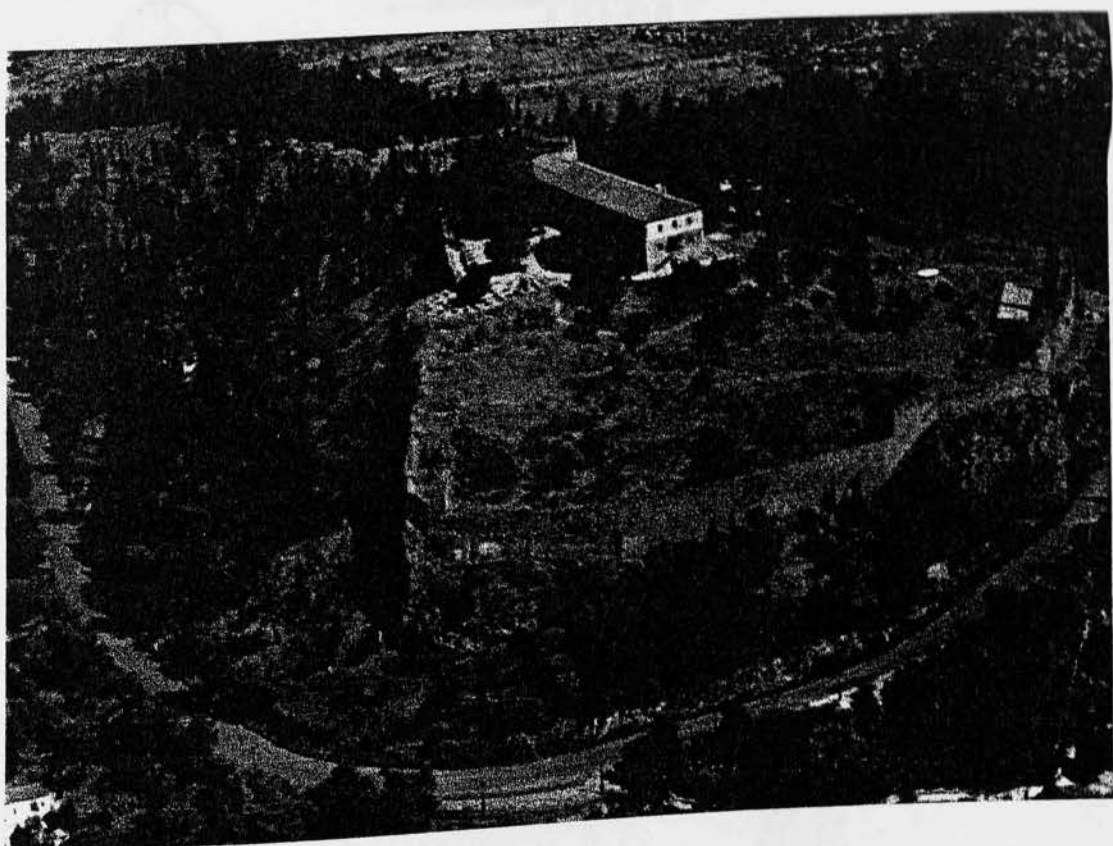

Σκάλα που οδηγεί στην κεντρική είσοδο του κάστρου των Τρικάλων.

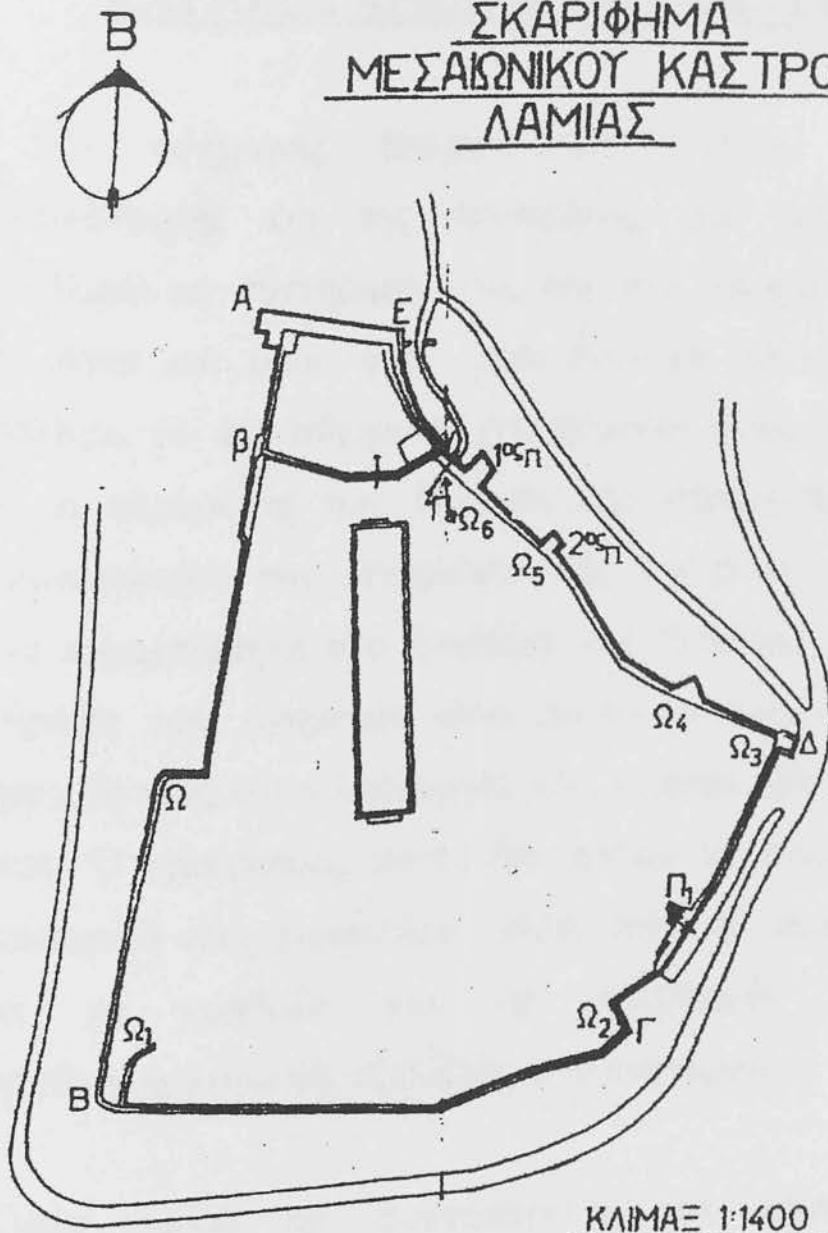

*Το νεοκλασικό κτίριο στο εσωτερικό του κάστρου της Λαμίας, όπως φαίνεται από την
κεντρική είσοδο αυτού.*

Αεροφωτογραφία του κάστρου της Λαμίας.

ΣΚΑΡΙΦΗΜΑ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ
ΛΑΜΙΑΣ

Κάτοψη του κάστρου της Λαμίας, στην οποία φαίνεται η ομοιότητα με την κάτοψη του κάστρου του Φαναρίου.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Οι σύγχρονες θεωρίες πάνω στον τομέα της αποκατάστασης και της συντήρησης των μνημείων μας επιβάλλουν τη συντήρησή τους και την ξαναχρησιμοποίησή τους, όταν και όπου αυτό είναι δυνατόν. Ο «Χάρτης της Βενετίας», το πιο σύγχρονο ντοκουμέντο πάνω στον τομέα αυτό, η υλοποίηση των θεωριών της λεγόμενης «κριτικής αποκαταστάσεως των Μνημείων» και που μόλις πριν από 5 χρόνια καταρτίστηκε στο Συνέδριο της Βενετίας γράφει: «Η συντήρηση των μνημείων είναι πάντα ευνοημένη, όταν ο προορισμός τους και η λειτουργία τους εξυπηρετούν σύγχρονες ανάγκες. Ο προορισμός αυτός δεν πρέπει να αλλοιώνει τον αρχιτεκτονικό τους χαρακτήρα. Μόνο μέσα σ' αυτά τα όρια μπορεί να νοηθούν και να επιτραπούν αναγκαίες μεταρρυθμίσεις λόγω της εξελίξεως των αναγκών».¹

Όσον αφορά την ανακατασκευή του κάστρου του Φαναρίου, οι εργασίες έχουν ήδη ξεκινήσει, υπεύθυνη για τις οποίες είναι η 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας, με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

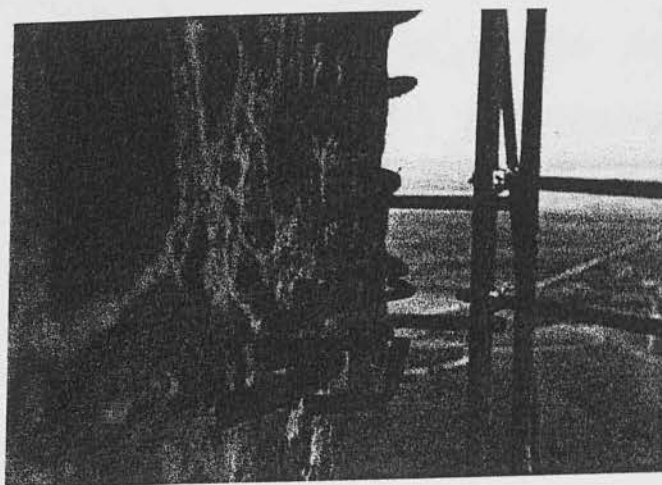
¹ Γ. Δημητροκάλης «Εισαγωγή Στην Καστρολογία». Ανάτυπο από τη «Νέα Εστία». Τόμος Π2' (1970) (Τεύχος 1020/ 1-1-1970)

Έχουν πραγματοποιηθεί όλες οι μελέτες για την ανακατασκευή και έχει ήδη αρχίσει να αποκαθίσταται σταδιακά η αρχική μορφή του κάστρου. Οι εργασίες αποκατάστασης της εισόδου αποπερατώθηκαν και η ανακατασκευή των πύργων και των τειχών προσδίδει στο κάστρο την αρχική του μεγαλοπρέπεια, ενώ η εικόνα των ερειπωμένων τειχών φαίνεται να απέχει πολύ.

Μελετώντας την πορεία των εργασιών διακρίναμε:

1) Την ενίσχυση της τοιχοποιίας.

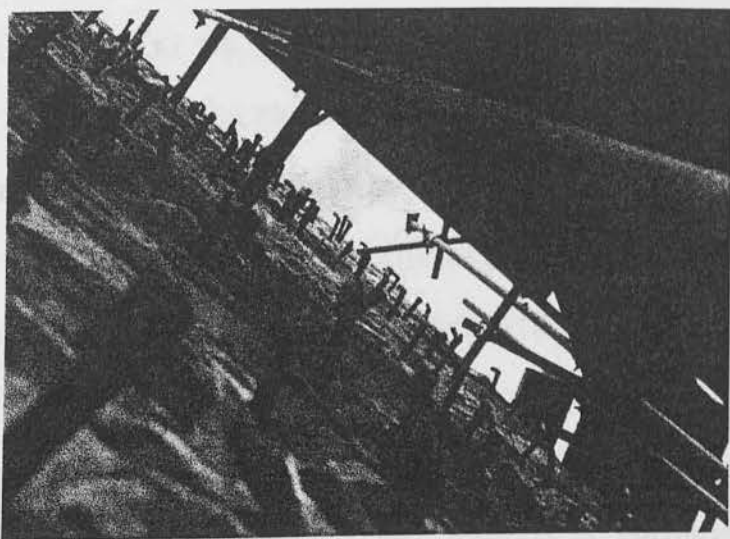
Η τοιχοποιία αρχικά ενισχύθηκε με υποστυλώματα στα σημεία που ήταν έτοιμα να καταρρεύσουν, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος εργατικών ατυχημάτων κατά τη διάρκεια των εργασιών. Μετέπειτα η ενίσχυση της τοιχοποιίας έγινε με τσιμεντοενέσεις ούτως ώστε να καλυφθούν όσο το δυνατόν περισσότερο τα κενά σ' αυτήν. Επίσης τοποθετήθηκαν λίθοι ποικίλων διαστάσεων στα σημεία που είχαν αποσαθρωθεί ή μερικώς καταρρεύσει.

Τσιμεντοενέσεις .

2) Τη διαφοροποίηση παλαιού και νέου κτίσματος.

Ο διαχωρισμός παλαιάς και νέας τοιχοποιίας επιτεύχθηκε με την τοποθέτηση μολύβδινου ελάσματος μεταξύ της προγενέστερης – αρχικής και της μεταγενέστερης – πρόσθετης.

Τσιμεντοενέσεις.

3) Την προσπάθεια αποκατάστασης του κάστρου χωρίς να αλλοιωθεί η αρχιτεκτονική του.

Παρατηρείται εύκολα ότι έχει καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια από την 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας να αναγνωριστούν όλα τα ίχνη των δομικών στοιχείων του κάστρου (επάλξεις, τείχη, εσωτερικά κτίσματα) έτσι ώστε να μη διαφοροποιηθεί, το μέτρο του δυνατού, η παλαιά μορφή του σε σχέση με τη νέα.

Προτάσεις αξιοποίησης του εσωτερικού χώρου

Προκειμένου να διατηρηθεί ζωντανή η παρουσία του κάστρου κοντά στο φυσικό και γεωγραφικό περιβάλλον της περιοχής, ώστε να συνεχίσει κατά ένα τρόπο το κάστρο να κρατάει και σήμερα της μνήμες του τόπου, θα έπρεπε οι τοπικοί παράγοντες να «εκμεταλλευτούν» την αποκατάσταση των εσωτερικών, κυρίως, κτισμάτων του που έχει ήδη αρχίσει και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για να χρησιμοποιηθούν για διάφορες πολιτιστικές δραστηριότητες.

Μια πρόταση που μπορούμε να κάνουμε είναι να στεγάζονται στο εσωτερικό του κάστρου διάφορες εκθέσεις γλυπτικής καθώς και αγγειοπλαστικής. Την πρότασή μας αυτή στηρίζουμε στην ύπαρξη παράδοσης της περιοχής στην αγγειοπλαστική και κατά συνέπεια και πολλών και, κατά συνέπεια, πολλών γραφικών αγγειοπλαστών. Επειδή, δε, οι παραδόσεις μας έχουν μια φθίνουσα πορεία και ειδικά όπως μάθαμε στην περιοχή του Φαναριού λιγοστεύουν διαρκώς οι αυθεντικοί γνώστες της αγγειοπλαστικής, επιμένουμε στο να δρομολογηθεί μια τέτοια δραστηριότητα στο κάστρο.

Μια άλλη πρόταση θα ήταν να εξεταστεί η περίπτωση της διαμόρφωσης ενός υπαίθριου θεάτρου στον εσωτερικό χώρο του κάστρου, το οποίο να φιλοξενεί περιφερόμενους θιάσους ή και συναυλιακές εκδηλώσεις προσανατολισμένες στην έντεχνη ή παραδοσιακή μουσική του τόπου μας.

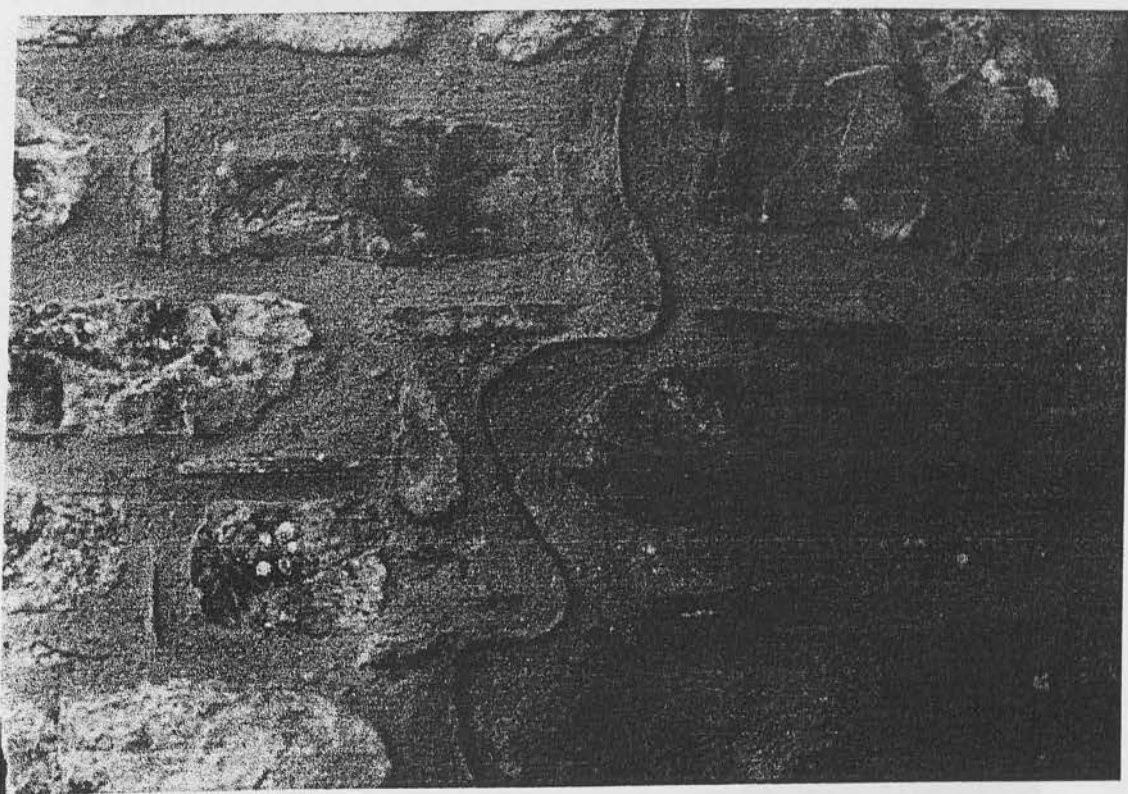
Για να πραγματοποιηθεί η παραπάνω πρόταση, σκόπιμη θα ήταν η χρησιμοποίηση μιας ξύλινης πτυσσόμενης αμφιθεατρικής κερκίδας, η οποία να τοποθετηθεί νότια της δεξαμενής με προσανατολισμό προς βορά ούτως ώστε ο χώρος μεταξύ της δεξαμενής και της κερκίδας να θεωρηθεί χώρος σκηνής. Στο σχεδιασμό αυτό οδηγηθήκαμε απ' το γεγονός ότι οι νομοθετικές διατάξεις περί κάστρων απαγορεύουν την οποιαδήποτε κατασκευή νέου κτίσματος εντός του κάστρου.

Τέλος, πιστεύουμε ότι ο χώρος καθώς και η ιδέα «κάστρο» ενδείκνυνται για τη δημιουργία ενός λαογραφικού μουσείου, καθότι η περιοχή διαθέτει πλούσιο υλικό παραδοσιακών αντικειμένων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι υπάρχουν υφαντά χαρακτηριστικά της περιοχής, «χράμια», «μπαχτέδες», «μισάλια», «πάντες», κλπ. Ακόμα υπάρχουν «τάβλες», «ψούρες», «σίτες», «γουδιά», «χαβάνια», «πλιθάρια», και άλλα παραδοσιακά αντικείμενα που δείχνουν τον τρόπο διαβίωσης των ανθρώπων της εποχής.

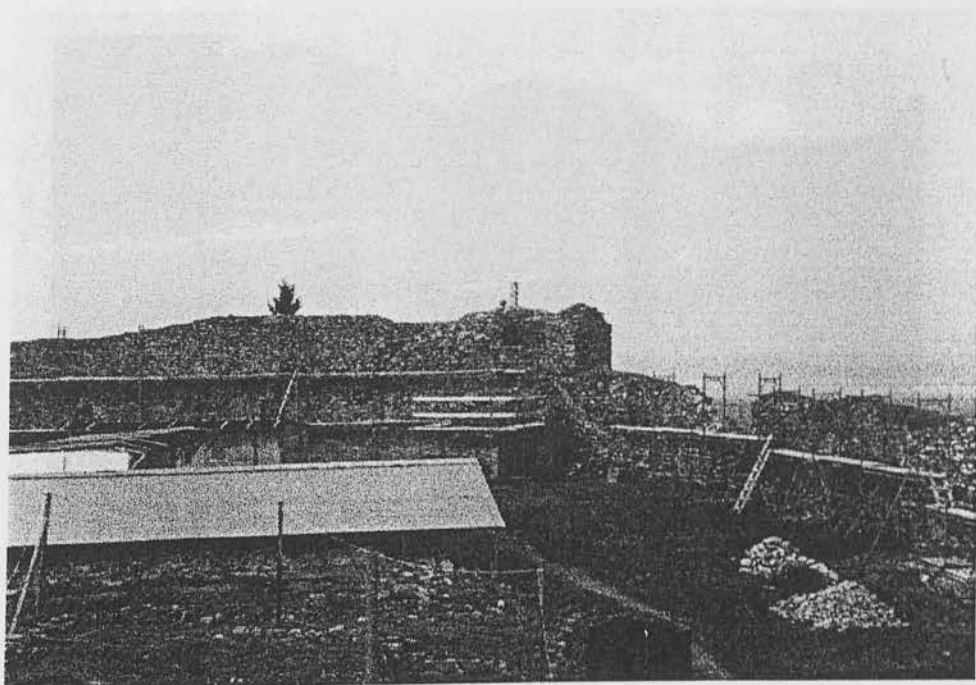

Και πάλι εξαιτίας των νομοθετικών διατάξεων που προαναφέραμε, θα προτείναμε η έκθεση των αντικειμένων να στεγαστεί σε ένα απ' τα ήδη υπάρχοντα και υπό αποκατάσταση κτίσματα, με πιο πιθανή την περίπτωση της χρησιμοποίησης της πυριτιδαποθήκης.

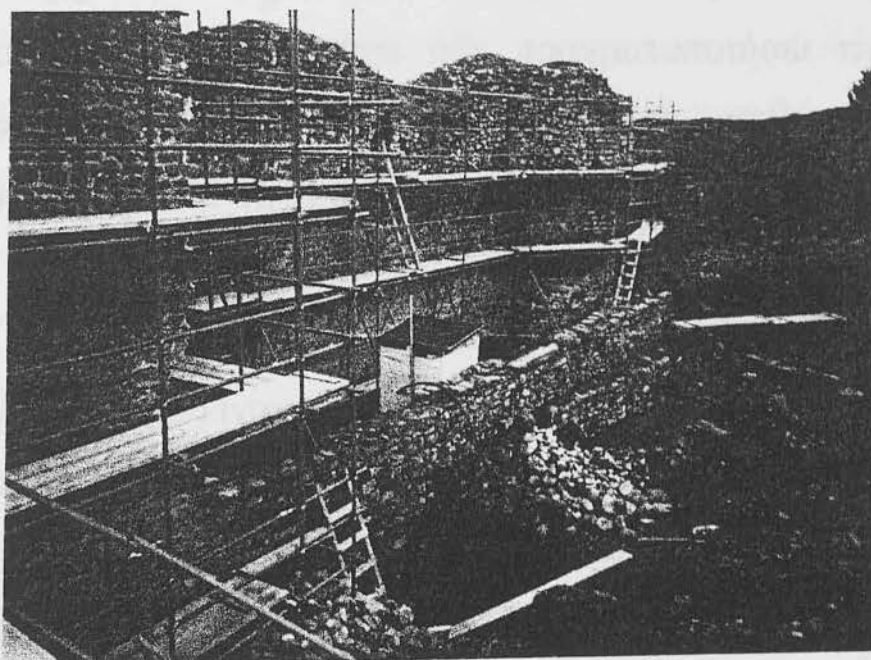
Μολύβδινο έλασμα για το διαχωρισμό παλαιού και νέου κτίσματος.

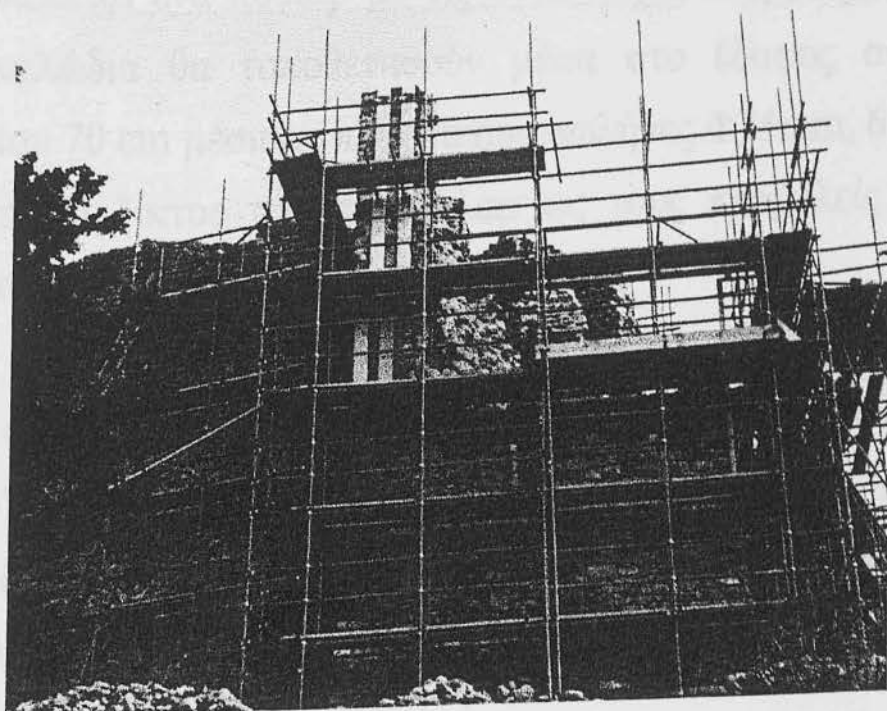
Τοποθέτηση ικριωμάτων εσωτερικά του κάστρου.

Στο βάθος διακρίνουμε την ενίσχυση της παλαιάς τοιχοποιίας με σκυρόδεμα.

Εγκατάσταση ικριωμάτων στο Βόρειο τείχος.

Εγκατάσταση ικριωμάτων στον πύργο Γ.

Φωτισμός του κάστρου

Αξίζει να σημειωθεί ότι η 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας έχει ήδη πραγματοποιήσει τη βασική πρόταση για το φωτισμό του κάστρου, καθώς και την προμελέτη για την Η/Μ εγκατάσταση.

Η ηλεκτροδότηση θα γίνει απ' το δίκτυο χαμηλής τάσης της Δ.Ε.Η., που είναι εναέριο. Η απαιτούμενη ηλεκτρική ισχύς για το φωτισμό του κάστρου είναι περίπου 10 KW, πράγμα που σημαίνει ότι μπορεί να ικανοποιηθεί από το δίκτυο χαμηλής τάσης της Δ.Ε.Η. .

Για την τροφοδότηση των φωτιστικών σωμάτων προβλέπεται ένα πύλλαρ με τις αντίστοιχες στεγανές διανομές. Τα καλώδια θα τοποθετηθούν μέσα στο έδαφος σε βάθος περίπου 70 cm μέσα σε πλαστικούς σωλήνες Φ75mm, 6 atm. Το ηλεκτρικό δίκτυο από το πύλλαρ ως τους προβολείς που θα τροφοδοτεί θα είναι υπόγειο.

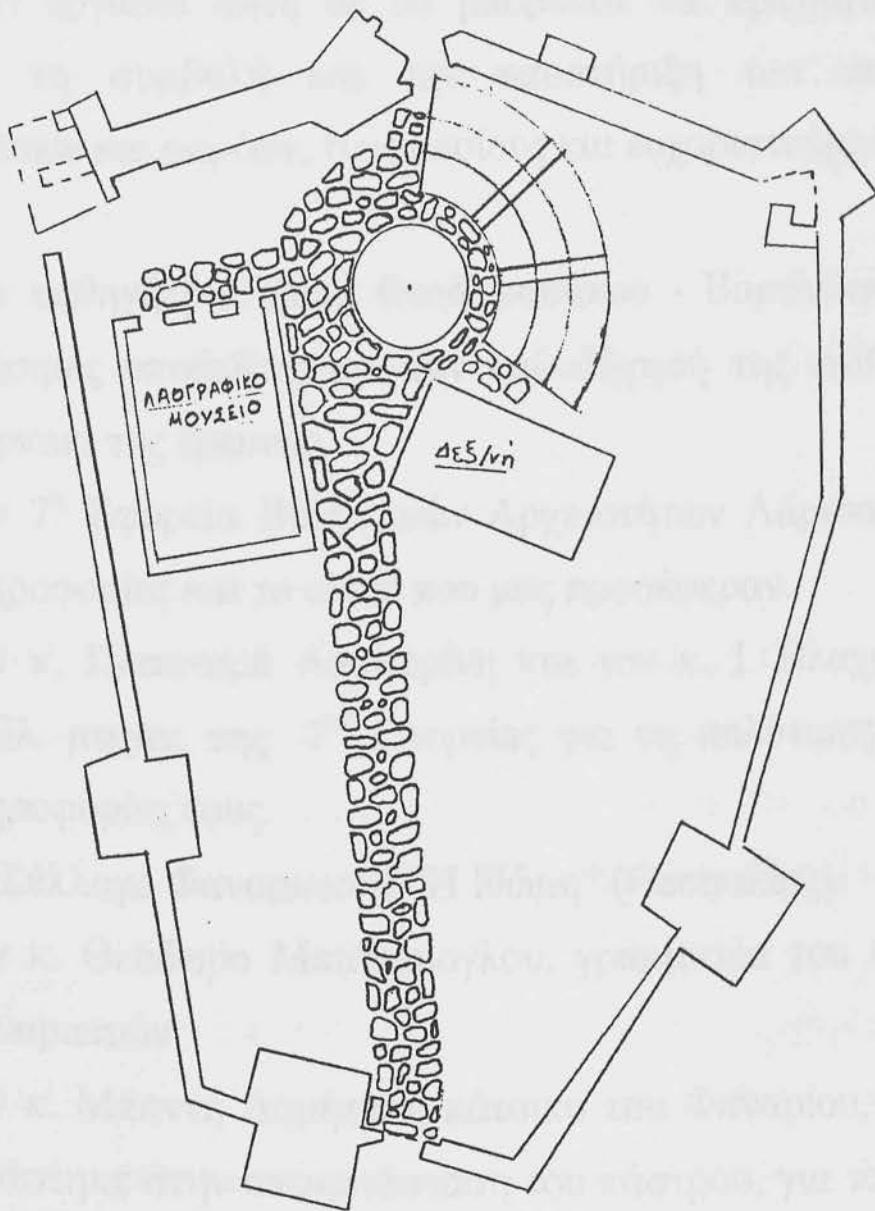
Οι λαμπτήρες που θα χρησιμοποιηθούν θα είναι νατρίου NaV-T 250W. Το χρώμα τους θα είναι άσπρο – κίτρινο κι αυτό γιατί η χρωματική απόχρωση που θα δημιουργούν θα είναι η πιο κατάλληλη για να αναδειχθεί το χρώμα των τειχών. Η μέση

φωτιστική ένταση στα τείχη θα είναι 60 – 80 Lux, ούτως ώστε να εξασφαλίζεται άριστη οπτική εντύπωση από μακριά.

Με τη θέση των προβολέων επιτυγχάνεται η ανάδειξη του διαγράμματός τους και τονίζεται η πλαστικότητα του κάστρου, έτσι ώστε να μη δίνει επίπεδη εικόνα.

Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε ότι από την ανατολική και τη νότια πλευρά του κάστρου, θα φωτιστεί και μια λωρίδα εδάφους περίπου 20 m με διαφορετικής απόχρωσης λαμπτήρες. Αυτό θα γίνει για να μη δημιουργηθεί η εντύπωση από μακριά ότι το κάστρο βρίσκεται στον αέρα, πράγμα που θα φαινόταν εάν φωτίζονταν μόνο τα τείχη του.

ΚΛ: 1:500

Σκίτσο - πρόταση για αξιοποίηση του εσωτερικού του κάστρου.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εργασία αυτή δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη συμβολή και την υποστήριξη των παρακάτω προσώπων και φορέων, τους οποίους και ευχαριστούμε θερμά:

- ◆ Την καθηγήτρια Πόπη Θεοδωρακάκου - Βαρελίδου για τις χρήσιμες υποδείξεις και την καθοδήγησή της καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας.
- ◆ Την 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας για τις πληροφορίες και το υλικό που μας προσέφεραν.
- ◆ Την κ. Πλασταρά Αικατερίνη και τον κ. Ι. Βλαχοστέργιο, επιβλ. μηχαν. της 7^{ης} Εφορείας για τις πολύτιμες τεχνικές πληροφορίες τους.
- ◆ Το Σύλλογο Φαναριωτών "Η Ιθώμη" (Θεσσαλίας).
- ◆ Τον κ. Θεόδωρο Μπαϊράμογλου, γραμματέα του συλλόγου Φαναριωτών.
- ◆ Τον κ. Μπαντή Δημήτριο, κάτοικο του Φαναρίου, ο οποίος εργάστηκε στην αποκατάσταση του κάστρου, για τα χρήσιμα ιστορικά στοιχεία καθώς και για τις πληροφορίες που αφορούσαν τη διαδικασία των εργασιών.
- ◆ Τη φιλόλογο κ. Βλαχογιάννη - Φλωριανού Ελένη για τα λαογραφικά στοιχεία της περιοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Σταυρούλα Σδρόλια «Συμβολή στην ιστορία της Καρδίτσας» *«Θεσσαλικό Ημερολόγιο»*, 12^{ος} τόμος, Λάρισα, 1987.
- Γιάννης Γκίκας *«Κάστρα – Ταξίδια»*
- Επιμέλεια Ε. Χατζητρύφωνος, Slobodan Curcic *«Μεσαιωνική κοσμική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια»* Θεσσαλονίκη, 1997
- Νικόλαος Γεωργιάδης *«Θεσσαλία»* Περιφερειακές Εκδόσεις Ελλάδας, 1995
- Ποζιόπουλος Δ. «Η μεταβυζαντινή μορφή των μεσαιωνικών οχυρώσεων της Ρόδου προς αντιμετώπιση των πυροβόλων όπλων» ΥΠ.ΠΟ. *«Αναστύλωση – Συντήρηση – Προστασία Μνημείων και Συνόλων»* Τόμος Α, Αθήνα, 1984
- Διπλωματική εργασία Α. Δαγκλίδη, Φ. Μαργαρίτη, Κ. Σκλία, Μ. Σταύρου, Ε. Χλέπα *«Φανάρι Θεσσαλίας, ανάπλαση παραδοσιακού οικισμού»*, Αθήνα, 1978
- Γ. Δημητροκάλης *«Εισαγωγή στην Καστρολογία»* Τόμος Π2' (1970) τεύχος 1020 (1-1-1970)
- Αλέξανδρος Παραδείσης *«Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος»* Εκδόσεις Ευσταθιάδη (1976)

-
- Ν. Φιντικάκης, Ρ. Μπουρνιά
«Αρχιτεκτονικές Λεπτομέρειες» Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα, 1983
  - Δημ. Ι. Παπανικολάου *«Γεωλογία της Ελλάδας»*.
  - *«Μελέτη αποκατάστασης κάστρου Φαναρίου Ν. Καρδίτσας»* 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας.
  - Εφημερίδα του συλλόγου των Φαναριωτών "Η Ιθώμη" (Θεσσαλίας) *«Το Φανάρι»* Αρ. φύλλου 38, Μάρτιος 1999.
  - Εφημερίδα Ν. Καρδίτσας *«Πρωινός Τύπος»*
Φύλλο 3^{ης} Ιανουαρίου 1996.